

G. TEHVER

KOER

TÕUD, PIDAMINE, TERVISHOID JA HAIGUSED

Roots

KIRJASTUSÜHISUS „AGRONOOM”

TALLINN, 1937

Eessõna.

Käesolev töö püüab jõukohaselt täita seda lünka, mis koera osas tänini püsinud meie teaduslikus või populaarteaduslikus kirjanduses, ning sel teel kaasa aidata huviäratamiseks tõukoera vastu koerapidajate ringides.

Raamatu koostamisel on selle võimalikkude kasutajatena silmas peetud kõiki koerapidajaid, esijoones aga jahimehi, metsa- ning loomaarsti-teadusega tutvuvaid üliõpilasi, loomaarste ja veel teisi teadlikumaid koerapidajaid.

Käesoleva töö koostamisel kaasaaidanuist avaldab allakirjutanu erilist tänu järgmistele asjatundjatele: härra prof. O. Daniel'ile ja härra H. Must'ale, kes käsikirja lahkesti läbi lugesid ning oma asjatundlikke arvamisi avaldasid koeratõugude, -söötmise ja -aretuse osas; härra A. Podaševsky'le, kes paljukogenud asjatundjana täiendas käsikirja jahikoerte standardi ja elukutsikate valiku osas; härra S. Smelkoff'ile Eesti Kennelklubi sünni, saavutiste ning sihtide kohta käivate andmete eest. Õiglast tänu võlgnen härra L. Sivers'ile (Vana-Kuuste mõisa endisele omanikule) ning teistele vanema põlvkonna tõukoerte pidajaile, kelledelt sain materjale tõukoerte arengu ja leviku kohta meie kodumaal.

Tartus, jaanikuul 1937.

Gabriele Tehver.

Sisukord.

	Lk.
Sissejuhatuseks	5
Koera kehaehitusest	7
Koera ea määramine hammaste jmt. tunnuste põhjal	15
Keha talitlusest	16
Koeratõud:	17
Hurdad	18
Hagijad	28
Spanielid ja retriiverid	41
Linnu- e. seisukoerad	47
Terrierid	60
Mägrikud	75
Spitside ja saanikoerte rühm	79
Karjakoerad	90
Lambakoerad	98
Dogid	104
Kääbuskoerad	113
Tõukoerte arengust Eestis	116
Aretus	120
Söötmine	129
Tervishoiust	137
Haigused:	140
Välishaigused	141
Sisehaigused	149
Ainevahetushaigused	155
Mürgistused	157
Infektsioonhaigused	159
Parasitaarsed haigused	167

Sissejuhatuseks.

Koer on armastusväärsemaid ja kõige enam levinumaid koduloomi. Ta esineb kõikjal inimestest asustatud maadel: nii kuumas kliimas kui ka jäätanud, lumisel polaarmaal. Teda võime kohata kuningate lossides ja saunikute hurtsikuis ning metsikuna, vabalt looduse rüpes.

Koer on vanemaid koduloomi. Koera jäänused inimelamute juures on säilinud ajastult, millal märgid karjapidamisest ja põlluharimisest veel puudusid.

Koeratõugude arv on suur; tänapäev tuntakse umbes 300 koeratõugu; ja suuremad kui ühelgi teisel koduloomaliigil on koera tõugudevahelised erinevused. Võrdleme näiteks bernhardiini hurdaga: esimene on tugev, raske, ümmargune lihaloom, kuna teine omab äärmiselt ahtakese, poollookas seljaga keha ja pikad üli-saledad jäsemed.

Suur on koera tööala ja väga laialdased ta kohustused. Koera ülesanded kultuurrahvaste seas on tähtsad, kuid harimata, primitiivsetele suguharudele on koera abi ja tööjõud igapäevases elus asendamatu. Tule leiutamise kõrval olevat koera kodustamine inimese suurimaid edusamme kultuurile (A. P. Bogdanov). Ainult tule ja koera kaasabil võisid ürginimesed kaitsta oma elamuid ja endid hulgaliste suurte kiskjate vastu. Ainult tule ja koera abil võisid nad hankida endile toitu sügavas lumes, pikkadel pakastel talvedel. Koera kaasabil lihtsus metsikute kabjaliste, resp. sõraliste püüdmine ja kodustamine, seega on koer karjapidamise ning põlluharimise arenemisele kaasa aidanud. Põhjamaalased oleksid omis karmides elutingimustes koerata täiesti abitud. Suure vastupidavuse, kiire liikumise ja hea orienteerumisvõime ning vähenõudlikkuse tõttu on koer neil asendamatu veoloom ja liikumisvahend. Pakasel talvel, sügava lume puhul ja sageli kestvate suurte tuiskude aegu ei suudaks ükski hobune koeraga võistelda. Koera ülesanne ei piirdu seal mitte ainult veoloomana, vaid täht-

sad on ta võimed ka jahil — toidu hankimisel. Eskimod, tunguused, indiaanlased P.-Ameerikas, hiinlased ja paljud Aafrika elanikud tarvitavad koeraliha toiduks. Koerarasva kasutatakse rahva seas määrdena ja arstirohuna tiisikuse vastu. Isegi koera roe oli kreeklastel tuntud arstirohi (*album graecum*).

Mitte vähemaarvuline pole koera ülesannete hulk kultuurrahvaste juures. Me leiame teda siin maja- ja varavalvurina, karjahoidjana ja kaitsjana, rotihävitajana, jahi- ja politseikoerana. Kaitseväes spetsialiseeritakse koeri sidepidajaiks, laskemoona ja muude hädavajalikkude esemete kandjaiks ning rakendatakse ka sanitaartenistusse. Pimedate juhtidena on võitnud koerad, eriti suurtes linnades, üldise lugupidamise. Kes pole lugenud kloostrikoertest ja nende kangelasest „Barry’st“, kes hulgaliselt päästnud eksinud inimesi. Kes pole kuulnud newfoundlastest kui ideaalseist uppujate päästjatest. Paljud meist on südamest naernud tsirkusekoerte trikkide üle. Kõige muu kõrval on koer inimese väsimatu ustav kaaslane ning lõbustaja, lastele armas mänguseltsiline ning sõber.

Lood koertest jutustavad nende truudusest, vaprust, sõprusest, nende väsimata hoolsusest, kannatusest ning tänulikkusest. Tänulikkuses väljendub indiviidi intelligentsus. Selles suhtes on koerad mõnestki inimesest kõrgemal seisvad, kuna nad ei unusta iialgi talle ulatatud head pala või lausunud lahket sõna. Vaimselt arenemata inimene ei hinda ühtki talle tehtud heategu, vaid on valmis alati oma heategijale „auku kaevama“. Koer aga unustab pigemini osakssaanud eilse ülekohtu, kuid üleilset heategu ei unusta ta mitte.

Kes koeri tunneb, peab tunnustama, et koerad on teistest koduloomadest tõesti vaimliselt kõrgemalt arenenud. Kuid iga tõug on aretatud oma ülesannete kohaselt. Igal rassil on omad tugevad ja ka nõrgad küljed. Ei tohi ühelteki loomalt nõuda rohkem kui ta suudab.

Koera kehaehitusest.

Pea kujult oli ürgkoer pikkpealine. Kodukoerad jagunevad kolju ehituselt: a) pikk-pealisteks e. dolihokefaalseteks, b) lühi-pealisteks e. brahhükefaalseteks ja c) keskpealisteks e. mesokefaalseteks.

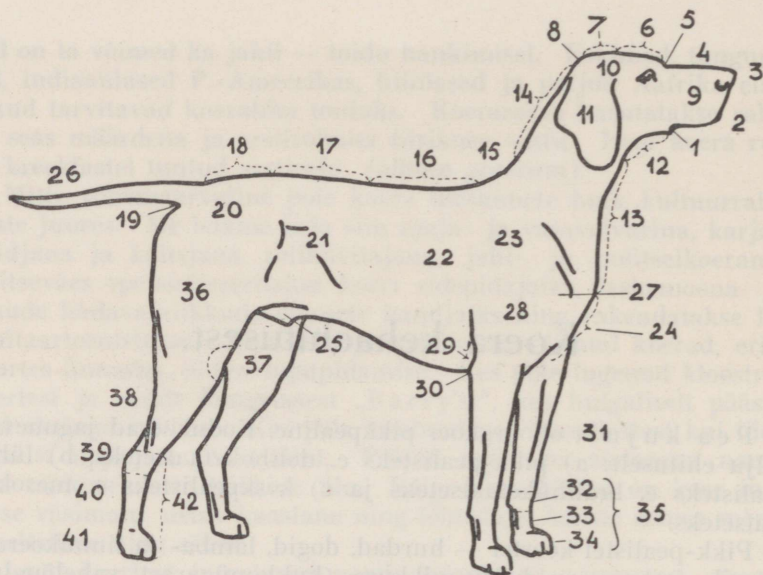
Pikk-pealistel koertel — hurdad, dogid, lamba- ja linnukoerad, mägrik jmt — on kolju pikkuse (kuklamügarast vahelõualuu eesservani) ja laiuse (sarnakaarte vahe) vahekord nagu 3:2 ningaju- ja näokolju pikkuse vahekord umbes samane või võrdne. Pikk-pealised omavad enamikus hästi arenenud kiiruharja, märkatava keskvaoga lameda lauba ja sirge, vähe kongis või vähe nõgustunud peaprofiili. Kongprofiilid on tugevamad kui õõnsad.

Lühipealistel — mops, bulldog ja paljud kääbustõud — on pea pikkuse ja laiuse vahekord umbes nagu 8:7 ja ajukolju pikkuse suhe näokoljuga nagu 3:1. Ajukolju on ümmargune ja kiiruharja asendab (peale bulldogi) kumer kiirupind. Laubavagu puudub või esineb vaid vähemärkatavana. Ülemine peaprofiil on järsu laubakalde tõttu silmatorkavalt nõgustunud ehk õõnes. Enamikul koeratõugudel asetsevad silmad rohkem ees ja vähe viltu ning ligistikku. Laiali asetsevaid ümmargusi pungsilmi peetakse degeneratsiooni tunnuseks.

Keskpealised — spitsid, laikad jmt. — seisavad kolju kujult eelmainitute vahepeal.

Kaelalt nõutakse, peale bulldogi ja mopside, et see olgu pikk, painduva kuklaga ja hästiarenenud lihastega ning sileda nahaga. Voltis kael on lubatud ainult inglise verekoertele, mastiffidele ja bulldogidele.

Selg omalt pikkuselt kui ka kujult on rassidele vastavalt erinev. Hurtadel ja bulldogidel on lubatud lookas selg, kuna teistel kujutab selg jälle kergelt lainjat, turjalt laskudes ning landelt kergelt tõusvat joont. Üksikud jooksutüüpi tõud, nagu linnukoe-

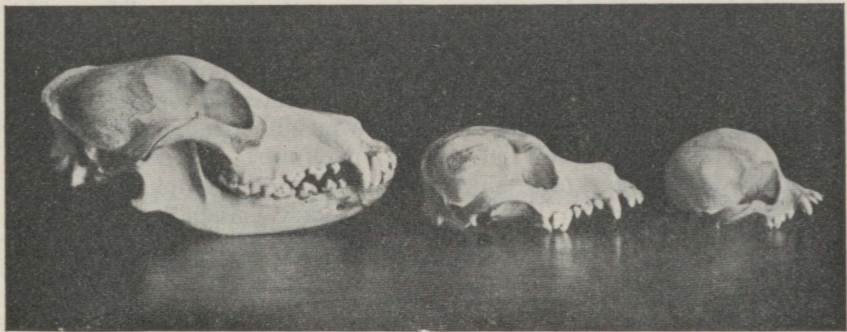
Joon. 1. Koera keha välisjaotus.

1. Suunurk.	16. Pärisselg.	31. Kõpavars.
2. Mokad.	17. Nimme.	32. Ranne.
3. Ninapeegel.	18. Laudjas.	33. Kämmal.
4. Ninaselg.	19. Pärak.	34. Varbad.
5. Laubakalle.	20. Vaagen.	35. Eeskäpp.
6. Laup.	21. Kõht.	27.—35. Eesjäsemed e.
7. Kiird.	22. Rind.	-jalad.
8. Kukal	23. Öla.	36. Reis.
9. Koon.	24. Eesrind.	37. Põlv.
10. Tagapea.	25. Kõrvatupp.	38. Säär.
11. Kõrv.	26. Saba.	39. Kand.
12. Kurgualune.	27. Ölanukk.	40. Põid.
13. Kaelaalune.	28. Ölavars.	41. Varbad.
14. Pealiskael.	29. Kaenal.	42. Tagakäpp.
15. Turi.	30. Kõünarnukk.	36.—42. Tagajäsemed e.
		-jalad.

rad, omavad pika ja luipu laudja, madala saba asendiga. Lühiseljalistel tõugudel on sabaasend kõrge ja laudjas lühike.

Rind olgu parajalt lai ja sügav, ristlõikes munakujuga — ülalt ümmargune ja rinna alt terav. Mida enam esindab koer jooksutüüpi, seda kitsam ja sügavam on tavaliselt ta rind. Kõhuõõnsus on rinna sügavusest: mida sügavam rind, seda õõnsam on normaaltoitumuses elaval koeral kõht.

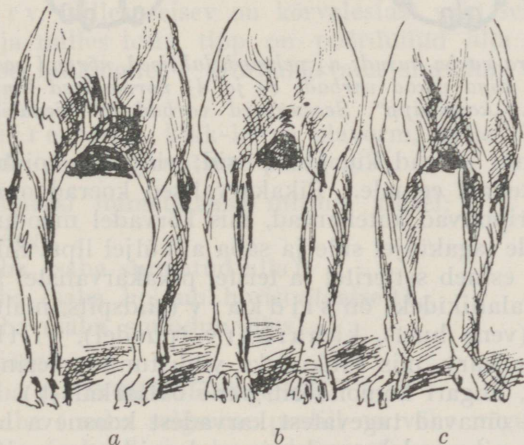
Nimme ehk lanne peab olema kõigil tõugudel lühike. Pikk nimme on nõrga selja tunnuseks. Suureks veaks loetakse samuti vabaltrippuvaid viimaseid roideid.

Joon. 2. Koera pealuud: 1) pikk-, 2) kesk- ja lülipealise.

Jäsemetelt nõutakse, et ees- ning tagajalad oleksid arenenud ühtlaselt: õlaluu harmoniseeruks reieluuga, käsivars — sääreluuga ja eeskäpad tagakäppadega. Eesjalgade seisand olgu nii kõrvalt kui ka eest vaadatult rõhtloodne ja üksteisega rööbastikku. Rööbastikku peavad olema ka tagajalad. O- ja X-jalad, kui rahhiidi ja nõrkuse tunnused, on lubamatud.

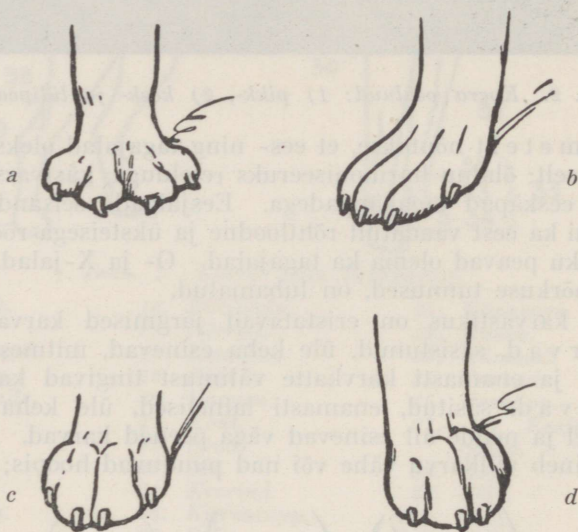
Koera karvastikus on eristatavad järgmised karvaliigid: a) katekarvad, säisistunud, üle keha esinevad, mitmesuguse jämedusega ja enamasti karvkatte välimust tingivad karvad; b) villkarvad, säisitud, enamasti lainelised, üle keha katekarvade vahel ja nende all esinevad väga peened karvad. Nn. lühikarvas esineb villkarvu vähe või nad puuduvad hoopis; c) kom-

Joon. 3. Koera jalad: a) nõrgad laiad o-jalad, b) normaalsed, c) kitsad x-jalad, pikad nõrgad käpad.

pimiskarvad esinevad tumedate jäikade karvadena vaid peas, silmade ümbruses, mokaadel ja põskedel.

Karvkate ehk karvastik tervikuna jagatakse lühikarvaliseks, kasuk-, pikk- ja karekarvaliseks. Lühikarvalistel koertel on katekarvad lühikesed ja villkarv puudub peagu täiesti (paljud pintšerid ja terrierid; hundi ja šaakali suvekuub). Kasuk-karvalised koerad omavad keskmise pikkusega (3—10 cm) katekarvade vahel tiheda villkarva. Tüüpiline kasuk-karv esineb hundi talvekuues; koertest omavad kasuk-karva bernhardi, leonbergi ja

Joon. 4. Koera varba kujud: a) pehmed, lahtised, nõrgad varbad; b) pikk „jänesekäpp“, liiga pikad varbad; c) ja d) normaalsed kinnised varbad, nn. „kassikäpp“. Seesugused varbad on ideaalsed.

newfoundlandi koerad kui ka spitsid; viimasel hoiduvad karvad jäikjatena kehast eemale. Pikakarvalised koerad omavad pikad, pehmed ja rippuvad katekarvad, mis kõrvadel moodustavad narmad, käppade tagaküljel sule ja saba allküljel lipu. Sile pikk-karv ehk lihtkarv esineb setteritel ja teistel pikakarvalistel linnukoertel. Pikk-karva alaliikideks on siidkarv (siidspits, maltees), lainjaskarv (vene hurt), käharkarv (puudel), viltkarv (pikk, jäme ja tihe karv, mis säukudeks vildistunud; esineb mitmetel karjakoertel, ungari komondoril, vene ovtšarkal jt.). Karekarvalised koerad omavad tugevatest karvadest koosneva hõreda karvkatte, milles pikemad karvad esinevad vaid peas, mitte aga käppade tagaküljel. Sageli nimetatakse sellist karva ka traatkar-

vak s. Koosneb karekarv erineva suunaga ehk teatud määral sassis karvadest, siis kannab ta o k a s- e. o h e k a r v a nimetust. Paljastel koertel esinevad karvad vaid peas ja sabal.

Karvkatte omadused on tunduvalt mõjutatud kliimast, toitmisest ja pidamisest. Üldiselt tiheneb ta looduslikes tingimustes ja külmal aastaajal.

Kõrvade kujud on koeratõugudel väga erinevad, alates väikestest püstkõrvadest kuni suurte ripp-lontkõrvadeni, nende vahel leiame veel igasuguseid vahevorme.

Kõrvalesta kujus on eristatavad järgmised tüübid (joon. lk. 12):

Kikk-kõrv, kus jääkjas kõrvalest suundub sirgena üles; omane lambakoertele, spitsidele jt.

Tipp-lontkõrv, milles vaid kõrvalesta tipp on ette pöördunud; omane šoti lambakoerale ja noortele kikk-kõrvalistele kuni hambavahetuseni.

Pool-lontkõrv, milles lesta juurepoolne osa on püstine, kuid tipmine on niivõrd lontis, et ta katab kõrvalesta seesmise pinna; omane enamikule terrieridest, pintšeritele ja mopsidele.

Lontkõrv, kus kõrvalesta püstine osa puudub; omane bernhardi, newfoundlandi ja leonbergi koertele, griffoonidele, inglise ja iiri setteritele, pointeritele, hagijatele, taksidele jt.

Ripp-lontkõrv, eelmise alavorm, milles kõrvalesta otsad ulatuvad tunduvalt allapoole pea ja kaela ventraalsest profiiljoonest; omane spanielidele.

Rooskõrv, milles seisev on kõrvalestast vaid selle juurelähedane osa ja milles lesta tipp on pöördunud alla ja küljele; omane inglise bulldogile. Hurdakõrvana suundub sama kõrva tipp alla-taha.

Nahkhiiire-kõrv, kikk-kõrva alavorm, milles lesta ots on ümmardunud; omane prantsuse bulldogile.

Saba liigitusi toimetatakse mitmel alusel:

a) hoiu järgi:

- sorgsaba (saba suunatud alla),
- rõhtsaba (saba hoidub horisontaalselt),
- püstsaba (saba suundub üles).

b) kuju järgi:

- sirgsaba (saba hoidub sirgena),
- mõöksaba (saba selgmine profiil on vähe nõgus),
- sirpsaba (saba kujutab poolrõngast),
- rõngassaba (saba hoidub seljal rõngana või spiraalina).

Koerte pea vorme.

1. Inglise verekoer. 2. Borsci. 3. Springer-spaniel. 4. Englise setter. 5. Airedale-terrier. 6. Sealyham-terrier. 7. Cairn-terrier. 8. Must-punane terrier. 9. Hiina spits. 10. a ja b Soti collie. 11. Welshi väkekoer. 12. Inglise bulldog. 13. Prantsuse bulldog. 14. Inglise mastiff. 15. Saks lambakoer. 16. Taani dog lühendatud kõrvadega. 17. Taani dogid loomulikkude kõrvadega.

c) karvkatte järgi:

silesaba (kattub lühikeste karvadega),
harjassaba (kaetud pikkade karedate karvadega),
tuttsaba (pikkade karvadega kaetud vaid sabaots),
lippsaba (pikad karvad esinevad vaid saba alumisel küljel),
puhmassaba (saba kattub üleni pikkade karvadega).

Sabahoid oleneb keha tüübist: lühiseljalistel koertel on rõngas- või püstsaba, kuna pikaseljalistel hoidub saba kas sirgelt või koguni sorgus.

Kõrvu ja sabasid lõigatakse (amputeeritakse resp. kupeeritakse) järgmistel tõugudel:

Ainult kõrvad kupeeritakse suurteil taani dogidel ja osalt ka bull-terrieridel.

Kõrvad ja saba lõigatakse pintšeritel, dobermanil ja bokseritel.

Ainult saba amputeeritakse inglise bulldogil, paljudel terrieride tõugudel, spanielidel, saksa linnukoeral ja griffoonil.

Koera, nagu teistegi loomade hammaskond on sümmeetriline, s. o. parem- ja vasakpoolsed hambad vastavad kujus, arvus ja asendis üksteisele. Ulatusliku sarnasuse omavad ka mõlemad hambakaared, s. o. ülemised e. maksillaarsed ja alumised e. mandibulaarsed hambad. Osa hammaskonnast esineb kaheelisena, koosnedes algul piima- ja hiljem püsihammastest.

Asukoha, kuju, vahetatavuse ja otstarbe alusel jagatakse hambad:

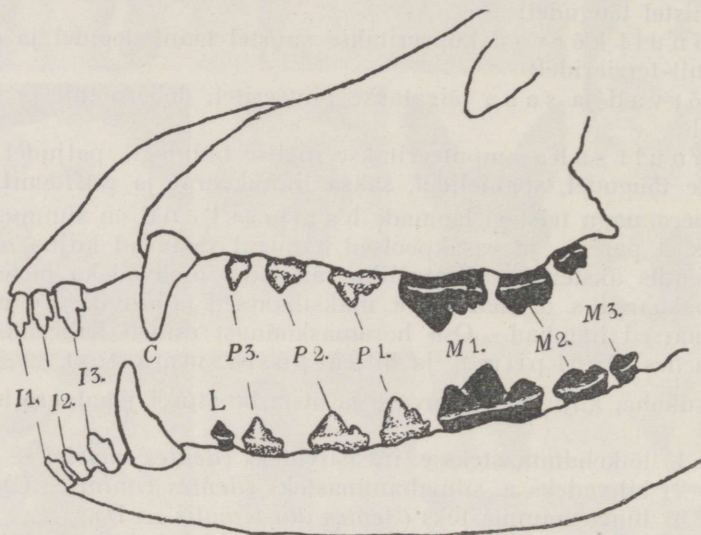
- 1) lõikehammasteks e. intsisiivideks (*dentes incisivi* = I),
- 2) kihvadeks e. silmahammasteks (*dentes canini* = C),
- 3) lüngashammasteks (*dentes diastematis* = D),
- 4) eespurihammasteks e. premolaarideks (*dentes premolares* = P)
- 5) tagapurihammasteks e. molaarideks (*dentes molares* = M).

Piima- ja püsihammastena esinevad lõikehambad paiknevad kõige ees. Nende ühepoolne arv nii ala- kui ülalõuas on 3. Lõikehambaid nummerdatakse keskelt väljapoole (1., 2. ja 3. lõikehammas); kolmandat e. äärmist lõikehammast nimetatakse ka nurgahambaks. Koera lõikehammade suurus kasvab seest väljapoole, nii et esimesed (seesmised) lõikehambad on nii ülal kui all kõige väiksemad ja nurgahambad kõige suuremad. Koera ülemised lõikehambad on kolmekõbrused; keskmine viimastest, peakõber, on kõige suurem. Alumised intsisiivid on kahekõbrused, seespoolse peakõbruga.

Terava kuhiku kujulised kihvad e. silmahambad asetsevad lõike- ja eespurihammade vahel. Alumised kihvad seisavad otse

nurgahammaste vastas, kuid ülemised on viimastest eemaldatud. Kihv esineb nii piima- kui püsihambana.

Purihambad seisavad kõige taga ja jagunevad omakorda kahte liiki seejärgi, kas nad vahetuvad (eespurihambad) või esinevad nad ainult püsihambastena (tagapurihambad). Koera eespurihammaste ühepoolne arv üla- ja alalõuas on 3. Mälumispinna asendavad neil teravad kõbrud. Tagapurihambastest on esimene, nn. kiskhammas kõige tugevam ning, välja arvatud alumise, samuti kiskhamba tagumises osas asetsevat väikest mälumispinna, samuti

Joon. 5. Koera hambad.

teravakõbruline. Kaks viimast tagapurihammast omavad nüri-kõbrulise mälumispinna. Eespurihambaid nummerdatakse tavaliselt tagant ette ja tagapurihambaid eest taha. Seega asetsevad 1. ees- ja 1. tagapurihammas kõrvuti.

Peale nimetatute leidub koeral alalõuas kolmanda premolaari ja kihva vahel nn lüngashammas, missugune eespurihambastest erineb seega, et ta vaid püsihambana esineb. Ülalõuas lüngashammas puudub.

Ülevaatlikult märgitakse hammaskonda hambavalemi abil, milles hammaskonna sümmeetria tõttu märgitakse vaid ta ainsam pool. Hambaliike tähendatakse samas nende ladinakeelse nimetuse eestähega. Arvudega tähendatakse valemis hammaste järje-

numbrid (arv punktiga) või hammaste hulk vastavas liigis. Koera piimahammaste valem on järgmine:

$$\frac{I \ 1. \ 2. \ 3. \ C \ 1 \ P \ 3. \ 2. \ 1.}{I \ 1. \ 2. \ 3. \ C \ 1 \ P \ 3. \ 2. \ 1.} \text{ e. } \frac{I \ 3 \ C \ 1 \ P \ 3}{I \ 3 \ C \ 1 \ P \ 3} \times 2 = 28 \text{ hammast;}$$

ja püsihammaskonna valem:

$$\frac{I \ 1. \ 2. \ 3. \ C \ 1 \ P \ 3. \ 2. \ 1. \ M \ 1. \ 2. \ 3.}{I \ 1. \ 2. \ 3. \ C \ 1 \ D \ 1 \ P \ 3. \ 2. \ 1. \ M \ 1. \ 2. \ 3.} \text{ e. } \frac{I \ 3 \ C \ 1 \ P \ 3 \ M \ 3}{I \ 3 \ C \ 1 \ D \ 1 \ P \ 3 \ M \ 3} \times 2 = 42 \text{ h.}$$

Koer sünnib hambutult. Piimahammaskond on välja arenenud 8-nädalaselt ja sisaldab 28 hammast. Lüngashambad ilmuvad 4. või 5. kuul. Vahetus toimub lõikehammastel 4. või 5. ja premolaaridel 5. või 6. kuul. Molaarid ilmuvad 4—7-kuiselt. Püsihammaskond koosneb 42 hambast.

Kirjeldatud hammaskond on omane enamikule koeratõugudest. Mõnikord, eriti lühipealistel koertel ja neil, keda hiljem on aretatud pikemapealisteks (bullterrier, dobermanpintšer, bokser, rotveiler), puudub mõni hammastest. Puudevaks hambaks on sagedamini 1. premolaar.

Kodukoeral on, kuna ta vähe rebib, ainult purihambad hästi tugevad. Lõikehammaste nõrgenemine, korrapäratus ja defektid olenevad nende puudulikust kasutamisest, mille järelduseks tuleb pidada ka sissevajunud nina ja suure laubakalde moodustumist. Mida rohkem aga koerad rebivad ja hammustavad, seda sirgem on nende pea profiil ning vähem arenenud laubakalle. Sellest järeldub, et pikk-pealisuse alalhoiuks on tarvis seda liiki kutsikaile varakult anda palju kõva sööta, nagu konte lihaga, kuivikuid jne.

Koera ea määramine hammaste ja mõningate teiste tunnuste põhjal.

vanus

päevades = p.,
kuudes = k. või
aastates = a.

I. Piimal-lõikehammaste ilmumise ja kulumise periood:

vastsündinu	hambutu, silmalaud ja väline kuulmekäik suletud.
üle 9 p.	hambutu, silmalaud suletud; kuulmekäik avanenud.
9—14 p.	hambutu; silmalaud avanenud.
1—1,5 k.	piimalõikehambad ilmunud.
2—4 k.	piimalõikehammaste kinnitus lõtv, nad on üksteisest eemaldunud ja nende tipud kulunud.

II. Lõikehammaste vahetuse periood:

- 4—5 k. lõikehambad vahetunud.
5—6 k. püsisilmahambad (kihvad) ilmuvad.
6—7 k. piimakihvade püsimise korral kahekordsed silmahambad.
Suurematel tõugudel toimub hambavahetus mõne nädala võrra varem kui väikestel koertel.

III. Lõikehammaste kulumise periood.

- ca 1,5 a. alumistel keskmistel (esimestel) lõikehammastel peakõbrud ära kulunud.
ca 2,5 a. peakõber alalõua keskmistel ja vahelõikehammastel ära kulunud; esimesel ülalõikehambal on ta kulumas.
ca 3,5 a. peakõber esimesel ülalõua lõikehambal ära kulunud.
ca 4,5 a. peakõber teisel (vahe-) ülalõikehambal ära kulunud.
ca 5,5 a. peakõber alumisel nurgalõikehambal ära kulunud.
ca 6 a. kõikide lõikehammaste peakõbrud ära kulunud; üksikud valged karvad morkadel ja lõuatsil; läätsa nõrk tuhmumine.
ca 7 a. alumiste lõikehammaste kulumispind pikiovaalne; pupill lai; valged karvad põskedel ja ninal.
ca 8 a. silmahambad (kihvad) nürid ja sageli kattunud hamba-kiviga; valged karvad laubal ja silmalaugudel.
ca 10 a. lõikehammaste kulumispind ette kallak; lääts tumenenud; laup tunduvalt valgekarvaline.

Koertel, kellel alumised ja ülemised lõikehambad ei kohtu (haugilõugadega bulldog ja bokser ning karbilõugadega mägrik, collie ning terrier), toimub hammaste kulumine aeglasemalt. Samuti on kulumine aeglasem koertel, keda söödetakse pehme toiduga ja väikestel tõugudel, kes omavad suuremat üldiselt kõvemad hambad. Vastupidiselt on hammaste kulumine kiirendatud nende liigse tarvitamise (aporteerimine) tagajärjel.

IV. Hammaste väljalangemise periood.

- ca 12 a. lõikehambad osaliselt või täielikult välja langenud; lääts tugevasti tuhmunud; valgeid karvu hulgaliselt suumikul, silmade ümber ja laubal.
16 a. või vanem — silmahambad (kihvad) välja langenud; pea üsna hall.

Keha talitlusest.

Koera normaalne kehasoojus on väga kõikum, olenedes rassist, vanusest, sugupoolest, temperamendist ja tööst ning ajast. Näiteks hommikuti on kehasoojus 0,5—1° C. madalam õhtusest. Kehasoojust 37,5—39° C. peetakse koeral normaalseks, 40° ja peale selle kõrgeks palavikuks, kuna alla 37° C. on halba ennustav, liiga madal e. subnormaalne temperatuur, mis esineb õige nõrkadel haigetel, surma lähenemisel.

Kehasoojust mõõdetakse kas kaenla alt, kubemest või pärasoolest. Esimesed kaks moodust on seetõttu tülikad, kuna siin tuleks kraadiklaasi vähemalt 10 min. paigal hoida, mis rahutute haigete

juures osutub vahest võimatuks. Temperatuuri mõõtmisel pärasooles on 5-est minutist küllalt. Enne tarvitamist tuleb kraadiklaas õli või vaseliiniga libedaks teha ja elavhõbedat sisaldav ots kuni 5 cm sügavale pärasoolde suruda, sealjuures ühtlasi ka saba käega kinni hoides.

Südametegevust kontrollitakse otseselt vasemalt poolt rinnalt küünarnuki tagant, kuna pulssi katsutakse kas reiearterilt kubemest või ka kaenla all asuvast käsivarre-arterilt. Pulsi sagedus oleneb, peale ülal temperatuuri juures mainitud tegurite, veel väga psüühilisest ärritusest. Samuti on pulss kiirem emastel loomadel tiinusperioodil. Sünnitusajal võib pulss tõusta isegi kuni 240-le, kuna tavaliselt koeral normaalne pulss kõigub 70 kuni 120 piirides minutis.

Hingamise frekvents on tervel koeral rahulikus olekus 10—26 korda minutis. Kuuma ilmaga ja peale väsitavat jooksu, kui koer on sunnitud keelega higistama, on hingamine mitmekordselt kiirenenud.

Ülevaate temperatuurist, pulsi ja hingamise sagedusest annab järgnev tabel:

1 minutis on:		temperatuur	pulsi ja hingamise frekvents	
Väikestel koertel	kuni 1 aastani	38,6—39,3° C	120—140	22—32
"	" üle 1 aasta	38,3—39,0° C	110—125	18—26
Keskmist. koertel	kuni 1 aastani	38,3—39,1° C	115—125	18—28
"	" üle 1 aasta	38,0—38,6° C	90—110	16—24
Suurtel koertel	kuni 1 aastani	38,2—39,0° C	95—115	14—22
"	" üle 1 aasta	37,5—38,3° C	70—95	10—18

Vastsündinute pulsi sagedus minutis on 210—240.

Koeratõud.

Pole ühtegi kodulooma, kes oleks nii mitmekesine suuruselt ja kujult kui koer. Teadliku aretamise teel võib mõne aastakümne kestel saada hoopis uusi tõuge, sest koer sigineb üsna ruttu. Poegida võib ta kaks korda aastas, tuues ilmale keskmiselt 4—8, vahest isegi kaugelt üle 10 poja.

Koeri liigitatakse peamiselt nende põlvnemise ja kasutusotsuste alusel üldiselt seitsmesse rühma, nimelt spitsid, saani-

koerad, jahikoerad, hurdad, karjakoerad, lambakoerad ja dogid. Ülevaate lihtsustamise mõttes koeratõugude rägastikus on käesolevas raamatus nad koondatud viide rühma. Kasutusotstarbe alusel on paigutatud hurdad ja terrierid jahikoerte rühma ja sarnleva välimiku tõttu koondatud spitsi ning saanikoerte rühmad.

Jahikoerad.

Jahikoerad liigitatakse nende töötamisviisi ja ka jahitava loomaliigi järgi 3-me suurde rühma: 1) Ajukoerad, kes looma tabades teda seisma sunnivad või koguni kinni haaravad (parforsskoerad ja hurdad) või looma jälgi mööda seni taga ajavad, kuni see kas küti juurde jookseb või tagasi pöördub esialgsele asukohale (hagijad). 2) Linnu- e. seisu- ja otsijad koerad, kes otsivad jahilooma, peamiselt linnu, maast jälgi mööda, osalt õhust ning otsitava juures seisavad, kuni kütt juurde jõuab (pointer, setterid, muud linnukoerad, griffoonid jmt), ühtlasi ka aporteerivad (spanielid). 3. rühma kuuluvaid mullakoeri kasutatakse peamiselt rebaste ja mäkrade välja ajamiseks nende urgudest (mägrikud ja terrierid).

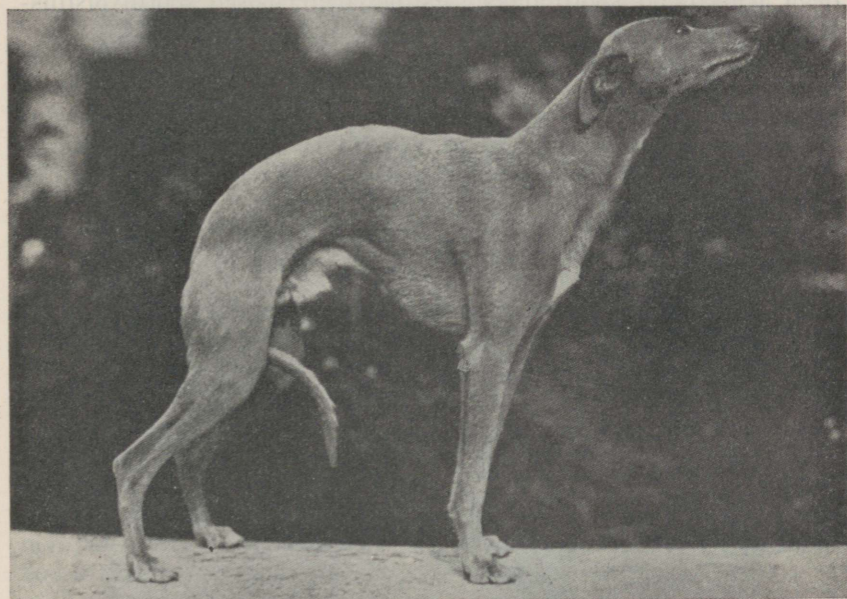
Ajukoerad.

Hurdad — *Canis grajus L.*

on loodud Aasia steppide, Araabia kõrbede, Briti soode ja Vene ääretute lagendikkude tarvis. Nende kiirus, mis küünib peale 60 km tunnis, on võrreldav antiloobi väledusega ja nende osavus ning tugevus ületab põgeneva raevus hundi jõu. Tänu hurtade ilule, jõule, väledusele ja graatsiale on neid kunstnikelt jäädvustatud rohkem kui ühtki teist tõugu. Teadlaste uuringute põhjal pärinevad hurdad kiviajast. Muistseil egiptlasil esines kaks suuruselt erinevat hurdatüüpi. Suurema hurda esivanemaks peab Keller ja St. Hilaire teravakoonulist abessiinia hunti (*Canis semensis*), Hilzheimer aga loodes (Mustmerest) asuvat stepihunti. Veel praegugi kasutatavat mainitud hunt stepis jahiloomana. Egipt-

laste väiksema hurda esiisaks peab Hilzheimer šaakalit — *Canis lupaster*. Rasked hurtade tüübid, suured, siledakarvalised ja püstkõrvadega, nagu neid vanadel maalidel säilinud (kasutatud põtrade ja metssigade jahil) on raskemad praegustest hurta-dest; oletatakse, et neid on ristatud dogidega.

Hurdad on karakterised oma ülisihvaka välimuse poolest. Nende näokolju on väga pikk, kitsas ja kõrge ning samuti pikk on ajukolju, omades tugeva kuklamügara ning vaevalt märgatava või koguni puuduva laubakalde. Kõrvad on neil kitsad, paiknedes

Joon. 6. Inglise hurt greyhound.

tippontis või ainult lontis. Rind on sügav ja ruumikas — arenenud kopsud on äärmiselt tähtsad kiire jooksu puhul, kõht aga väga õõnes. Jalad on kõrged ning varustatud peente, kuid teraskõvade lihastega. Saba on pikk, õhuke, sorgus või sirbikujuline. Seismisel on sabaots sageli konksus või rõngas.

Ülalkirjeldatud eksterjõõrilised tunnused on üldiselt maksvad kõigi hurdaliikide kohta. Erinevusi võib esineda ainult suuruses, tugevuses, kõrvade hoius ja kujus, näo profiilis ning karvkattes. Viimase põhjal liigitatakse olevaid hurdatõuge sile-lühi-karvalis-

teks, pika-karvalisteks, karekarvalisteks ning karvuta hurtadeks. Viimaste kodumaaks on soe, vaikne vöö. Pikakarvalised hurdad esinevad karmides Aasia rohtlaantes.

Sile-lühikarvaline inglise hurt — greyhound — on suuremaid ja ilusamaid hurtadetõu esindajaid. Ta kodumaaks võib õigusega pidada Inglismaad, kus nende tüüp juba 14. sajandist saadik sarnleb praegusega. Varemalt võisid hurta Inglismaal omada ainult vürstid ja aadel, kuna alamatel klassidel oli hurda pidamine, samuti temaga jahtimine keelatud. Inglise kuningakoja liikmeile ja aadlikele oli jahipidamine hurtaga armsamaks spordialaks. Esimesed määrused spordivõistlusteks hurtadega on pärit kuninganna Elisabethi päevilt.

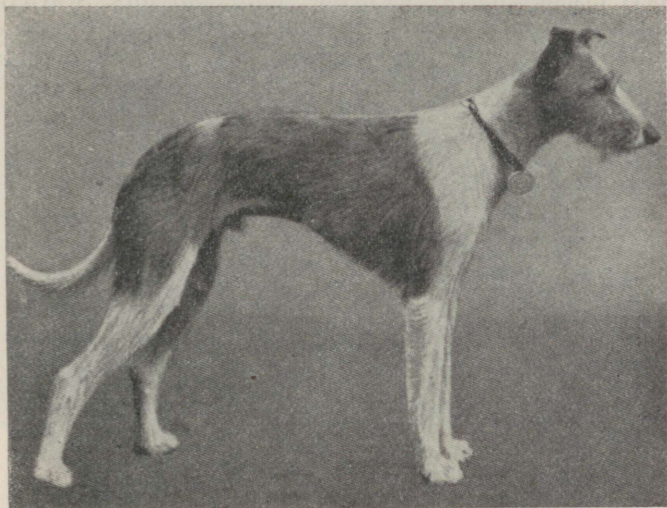
Greyhoundi tõutunnustena tuleks mainida ta pikka, peent, vähemärgatava laubakaldega algavat koonu, väikesi kolmnurkseid peagu tipplontis või rooskõrvu, pikka, kuklas kergelt kumerduvat kaela, pikkamisi luipu selga ja madala asendiga saba. Karva värvuselt esineb musti, punaseid, hirve-, hiirekarva ja vöödilisi greyhunde. Valged eksemplarid pole praegusel ajal mitte väga armastatud, kuna seda värvust peetavat nõrkuse tunnuseks (Hagen). Greyhound kaalub ca 28—36 kg.

Joon. 7. Inglise väikehurt whippet, sile.

Inglise lühikarvalise hurda väiksem vend whippet e. väike inglise lühi-silekarvaline hurt on sõna tõsisel mõttes eelmise teisend, ainult kogult märksa väiksem (kaaludes ca

8—9 kg), turja kõrgusega 40—50 cm. Kui greyhoundi peeti aristokraatidele kuuluvaks, siis elegantne whippet on alama rahva kihi lemmikloom ja saavutis. Näiteks töölis perekond, kes omavad whippetit, loobuvad sageli ise mõnestki mugavusest või lõbususest, et aga hoolitseda ja toita korralikult oma koera, peamiselt ajuvõistluste aegu.

Joon. 8. Inglise väikehurt whippet, karekarvane.

Whippetit aretusega alati 1860. a. (Hagen). See tõug omab terrieride (manchesteri, valge inglise terrieri) verd. Karvkattelt esineb sile- ja karekarvalisi whippeteid. Viimastele on lisandatud bedlington-terrieri verd.

Kuna greyhound vajab vabadust, et mitte kitsas ümbruses ja tegevuseta olekus hääbuda, siis whippet oma vähenõudlikkusega ses suhtes kõlbab väga hästi ka maja- ja toakoeraks. Whippetit kutsutaksegi Inglismaal „väikemehe“ võistluskoeraks. Madala temperatuuri suhtes on mõlemad, nii suur- kui väike inglise hurt, väga tundlikud.

Silekarvaliste hurtade rühma kuulub ka itaalia kääbushurt e. itaalia greyhound (saksakeeles Windspiel). Kääbushurt on üldjoontes inglise hurtade miniatüürteisend, vaatamata et tal esinevad sageli degeneratsiooni tunnused peakoljus ja jäsemetekujus; jalgade degeneratsiooni tõttu pole nende kõnnak ka enam loomulik vaba, vaid tantsiv ja tippiv. Need koerakesed kuuluvad pigemini sülekoerte kui hurtade rühma. Inglismaal taheti toyter-

rieri vere lisandamisega muuta itaalia hurta veel miniatüürsemaks. Selle koera kasvatus nõuab palju hoolt, kannatlikkust ning oskust, näiteks tõstmine kuklanahast või venitamine esimestest jalgadest võiks nende õlgu kergesti vigastada. Seda arvestades ei kõlba see tõug laste koeraks. Mrs. Scarlett, kes Inglismaal seda miniatüürtõugu on aretanud ja parandanud, iseloomustab neid koeri tõsiste „härrasmeestena“, näit., kui Mrs. Scarletti polnud lõunaks kodus, ei soovinud ta „Mab“ siis köögis teenijate selt sis lõunatada, vaid talle oldi sunnitud söögituppa lõunalauda katma, kus siis vast koer hakkas sööma.

Itaalia hurta peeti kuningakodades lemmikloomana; näiteks Friedrich Suur pidas Potsdamis suurearvulise (kuni 50 hurta) kasvanduse, kelle seast valis välja oma favoriidid. Viimaste hulka kuulusid kuulsad „Biche“ ja „Alkmene“, kelledel oli luba kuningat saata kõikjal, isegi sõjaretkil. „Biche“ olnud eriti hoolas oma käskija tervise eest hoolitsema, näiteks kui kuningas öösiti liiga hilja istunud kirjutades, lükanud „Biche“ talt ikka sule käest, seega märku andes, et praegu on aeg puhkuseks (Hagen). Mitte ainult valgeid valitsejaid, vaid ka mustade kuningaid olevat itaalia hurdad oma graatsiaga võlunud.

Nagu ülal mainitud, on itaalia hurt inglise greyhoundi miniatüürteisend, ainult välja arvatud mitmed kõhetustunnused. Lubatud on kõik värvused, kuid eelistatud on kuldkollased ja tuvihallid. Esineb ka vöödilisi ja must-valgega. Helekarvalistel on ninatipp hall või heleroosa ja tumekarvalistel — must. Itaalia hurda kõrgus on kuni 35 cm ja kaal — 4 kg.

Joon. 10. Araabia e. pärsia hurt saluki.

Araabia hurt e. saluki e. slughi on araablase parim sõber, jahiseltsiline, toitja ning majavalvur. Õige klassiline nimetus on saluki, kuna slughi on araabia dialektis tarvitav. Saluki all mõeldakse alati isast hurta, emast hüütakse „silaja“. Pole vist ükski rahvas oma koeratõust nii vaimustatud kui on seda araablane oma slughist, mis seepärast paistab seda imelikumana, et see rahvas koeri peab üldse roojasteks olevusteks ning haavavamaid söimusõnu ei olevatki kui „sa koer“. Kuid omast salukist kõnelevat araablane luulekeeles, teda mainides kõigi olemasolevate õrnade nimedega. Saluki nimi olevat pärit vana, ammuhävinud Lõuna-Araabia linna järgi, mis olnud kuulnud oma relvade ja koerte poolest; teiseks võib see nimi olla tuletatud ka vana kreeka Seleukast Süürias, tõelisest salukihällist, kust neid araablased tõid Egiptusse. 1400. a. e. Kr. maalidel kujutatud hürdad sarnlevad salukiga. Vanad Pärsia miniatüürid on rikkad saluki kujutusist. Neid peeti kuninglikuks kingituseks ja määrati ka sõjatasuks.

Beduiinide üksildase eluviisi kohaselt on araabia hurda tõug püsinud aastasadu puhtana. Beduiinid ei müü oma salukit kunagi, vaid neid tavaliselt vahetatakse. Ühe saluki väärtus, kes on

püüdnud suure gaselli, võrdub emakaameliga, ja saluki, kes püüdnud valgekõhulise gaselli („Rin“), kaalub üles oma hinnalt parima ratsu. Majas on saluki väga hinnatud. Silaija poegimine on sama suureks sündmuseks kui uue perekonnaliikme ilmaletulekki. Vajaduse korral toidavad naised hurda kutsikaid oma rinnaga. Hästikasvatatud saluki on ka puhtuse suhtes väga nõudlik: ta ei söö ega joo kunagi pesemata anumast, mispoolest võiks olla eeskujuks paljudele inimestele.

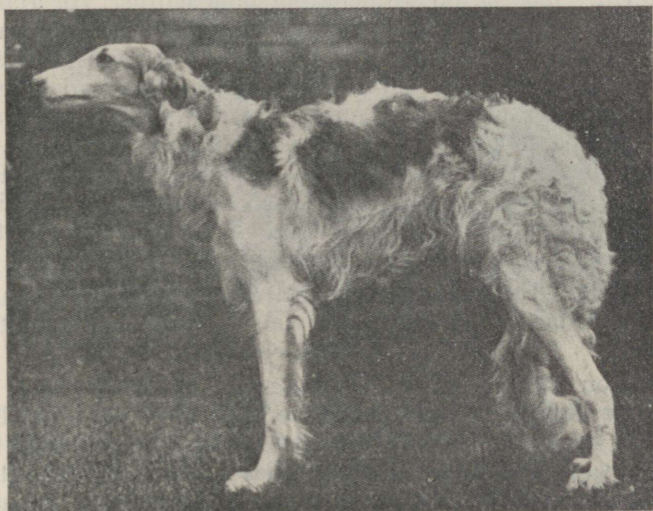
Saluki esineb kahes variatsioonis: täiesti lühikarvalisena või omab pikad karvad kõrvadel, jalgadel ja sabal. Saluki värvus on valge, kreemikas, punane, hall ja neid leidub ka mitmevärvuselisi. Kõrvad on lontis, hästi pea ligi hoiduvad. Silmad tumedad. Nina-tipp must või nahavärvuseline. Saba madala asendiga, sorgus ning vähe pöördud otsaga, vahel sirbikujuline. Nende kõrgus küünib 58 cm.

Joon. 11. Afgaani hurt.

Afgaani hurt on osa vanemast oriendist. Salukist on ta igati kohmakam, suurem ja tugevam. Afgaani hurta kutsutakse ka „kabuli'ks“ e. „brukza'ks“. Ta põlvnemise kohta puuduvad andmed, võimalik, et ta on aretatud salukist. Kohapealsed elanikud tõendavad, et kabuli olevatki koer, missuguse Noa oma laeva ühes võttis. Nii kaugel minevikus kui seda tõugu tuntakse,

esineb ta alati ühesugusena. Iseloomult on kabulid väga julged loomad. Alati jahivad nad paaris ning tabades saagi, haarab isane sellel kõrist ja emane tagajalgadest. Neid kasutatakse hundijahil.

Joon. 12. Vene hurt borsoi.

Pikakarvaliste hurtade rühma esindajaks tuleb pidada vene hurta e. borsoi'd. See vene aadlik tõug oli revolutsiooni keerises Venemaal peagu hävinemas. L.-Euroopas künoloogide huvi on palju kaasa aidanud selle tõu säilitamisel. Borsoi kuulub oma välimuselt ja iseloomult aasia steppidesse. Sõna borsoi tähendab sama mis Windhund. Nagu vene tsaarid erinesid oma iseloomult ja eluviisilt teiste maade valitsejatest, nii erinevad ka vene ehk ida hurdad lääne hurtadest. Borsoi arvatakse põlvnevat ida hurdast ja hundisarnasest põhja-koerast või koguni hundist. Balderoff, suuremaid autoriteete borsoide kasvatajate seas, oletab vene borsoi põlvnemist pikakarvalisest karukoerast, kes omas sileda, lühikarvalise näo. Mainitud karukoer sarnles praeguse moodsa laikaga, kuid omas ainult tugevama kehaehituse. Krimmis esinev hurt erineb borsoist lontkõrvade poolest, kuna viimasel on kõrvad väikesed, kolmnurksed ning tipplont- või rooskõrvakujulised. Üldse esineb Venemaal palju borsoi variante. Enne maailmasõda esines ka Eestis rohkesti selle tõu esindajaid, Luunja mõisas oli isegi hurdakasvandus. Neid kasutati tol ajal ajukoertenäo huntide ja rebaste jahil. Olevajal nendega enam Eestis jahti

ei peeta. Paar eksemplari, mis siin veel leiduvad, fungeerivad ainult luksus- e. toakoerana.

Esimene dokument, mis säilinud borsoide spordi alalt (jäneste jahist), kuulub saksa saadikule 1460. a., pärit Juhan Julma valit- suse päevilt. 1650. a. oli esimene borsoide näitus. Tol ajal eelistati ainult silekarvalisi. Rokoko stiil tõi hiljem esile lainja karv- katte. Vene aadlikud pidasid suuri (isegi 1000-pealisi) borsoikas- vandusi. Napoleoni sõja järele püüti borsoisid segada inglise ja aasia hurtadega, mis rikkus mitmeti vana, puhast aadlikutüüpi, nende peent peajoont, jäsemetepikkust ja karvkatte iludust. Vana borsoi tüübile jäid truuks suurvärsnik Nikolai Nikolajevitš (Perchi- nas) ja Balderoff (Vorzovov). Tsaari kasvanduses oli viimasel ajal borsoi tõug juba moderniseeritud. Seepärast olnudki tsaarilt välismaile kingitud koerad segatüübilised.

Borsoisid L.-Euroopas peetakse tavaliselt luksuskoerana, kuna Ameerikas teda kasutatakse nagu teisigi hurte, peamiselt jahi- loomana.

Borsoi on üks ilusamaid hurdatõuge. Peale hurdale omase saleda, suursuguse välimuse, teeb teda ilusaks ta tihe, lainjas, siidpehme karv, mis peas ja kõrvadel on sile, lühike, kuid kuklas tõuseb karvapikkus järsku, moodustades seega kaelal Stuarti krae. Ilusad lipud esinevad ka jalgadel ja sabal. Borsoi tihe kasukas on väga otstarbekohane vene karedatele talvedel hundijahil olles. Huntide peale tormavad nad suures raevuhoos ning võivad ka tugevamaid hunte maha visata ning kinni pidada.

Armastatud on valged kollase, halli, pruuni või musta täppi- dega või laikudega hurdad; turjakõrgus on neil vähemalt 65 cm. Raskus — 30—45 kg.

Karekarvaliste hurtadena tulevad mainimisele iiri hundi- koer ja šoti põdrakoer.

Šoti (hirve-) põdrakoer — deerhound. Vanal ajal esines šotimaal kaks hurdatüüpi: üks neist oli deerhound ja teine karekarvaline šoti greyhound; viimane erinenud inglise greyhoun- dist ainult oma kareda karvkatte poolest. Deerhound olnud grey- houndist suurem, karvase pea ja lontkõrvadega. See tõug pidi kord modernsetele tõugudele alla vanduma ja peagu välja su- rema, kui mitte šoti rahvuslased, nagu luuletaja Walter Scott jmt., seda tõugu oma kaitse alla poleks võtnud. Ka kuninganna Victoria aitas deerhoundi alalhoiuks palju kaasa. Olevajal pee- takse seda tõugu Britis peamiselt majakoerana, milleks ta oma ideaalselt iseloomult ka suurepäraselt kõlbavat. Ta poolehoid pererahva suhtes olevat piirita ja häda sellele isikule, kes ta käs- kijat halvasti kohtleb.

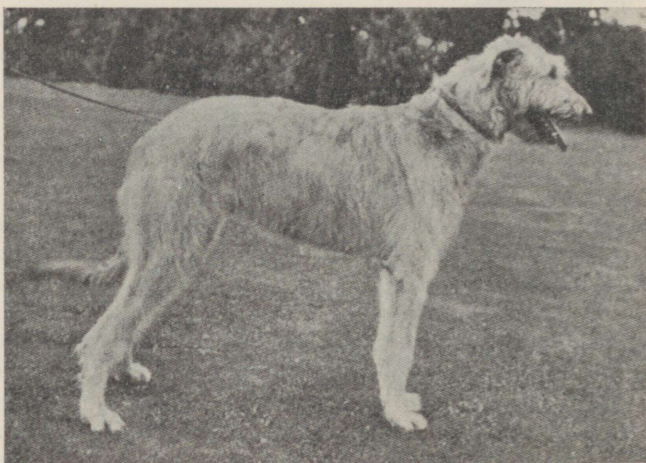
Joon. 13. Šoti hirvekoer.

Ameerikas on Šoti deerhound endale teise kodumaa leidnud; seal kasutatakse neid peamiselt timberhundi ja coyoti (hädaohtlikumaid lambakarjade hävitajaid) jahil.

Praegune deerhound on inglise greyhoundist märksa suurem, ulatudes kõrguses 76 cm. Ta kaalub ca 38—47 kg. Välimuselt elegantne, tumeda maskiga, terava koonuga, vaevalt märgatava laubakaldega ja pikakarvase peaga loom. Kõrvade hoid enam-vähem nagu deerhoundilgi (rooskõrv); karvkate kare, eelistatud värvus tume sinihall, kuid esineb sageli ka tumepruune, kollaseid, vöödilisi jt.

Iiri hundikoera — irish wolfhound — tõug on, tänu kapten Graham'ile ja ta sõpradele, säilinud ning hoolsa valiku (šoti põdrakoeraga, vene borsoiga ja saksa dogidega segades) ja kasvatusel tagajärjel on see rass uuesti rajatud. Endine iiri hundikoer olnud lühikarvaline ning sarnlev rohkem dogiga. See tõug oli suures lugupidamises valitsejate kodades ning neid koeri eksporditi väga palju välismaadesse, mis saigi sellele tõule saatuslikuks ta kodumaal. Selle tõu kadu, massilise väärtusliku tõumaterjali väljaveo järel, nägi ette juba Oliver Cromwell ning keelas omal ajal kõvasti nende koerte väljaveo.

Iiri hundikoera tegi armsaks mitte üksi ta tugevus, jõud ja väledus, vaid ta intelligentsus, ta heatahtlikkus, ta truudus ja kiinduv poolehoid käskija suhtes, mille kohta on pühendatud sellele tõule luuletusi ja seda tõugu on sagedasti mainitud iiri-šoti saagades.

Joon. 14. Iiri hundikoer.

Iiri hundikoera karv oli varemalt peamiselt valge, kuid praegu on lubatud kõik karvavärvused. Valikul pannakse pearõhk suurusele, tugevusele ja proportsioonidele. Iiri koera kasutatakse kolooniates karu- ja hundijahil. Ameerikas on see tõug väga lugupeetud, seal on olemas ka mitmed suuremad kasvandused. Isegi Prantsusmaal on iiri hundikoera kasvandus. Üldiselt sarnleb iiri hundikoer šoti (hirve-) põdrakoeraga, ainult kogult on ta viimasest suurem ja raskem. Turja kõrgus on vähemalt 79 cm ja raskus ligi 55 kg.

Hagijad.

Hagijad jaotatakse kahte suurde rühma, nimelt ida- ja lääne-hagijateks. Väliselt erinevad ida-hagijad lääne omadest:

a) Kolju vormilt: lääne-hagijail on otsmik kuklast kõrgem, ida omadel aga vastupidi — kuklamügar on kõrgem otsmiku kumerusest.

b) Üldpeakujult: ida-hagijail on pea kuiv, siledakarvaline, lääne omadel asetseb peanahk voltides, moodustades ripneva ülamoaka ja voldi e. loti lõua all; nahavoldid esinevad ka kaelal.

c) Kõrvad on ida-hagijatel väiksemad, kolmnurksed, lääne-hagijatel laiad ja suured, mille otsad langevad sageli voltidesse.

d) Karv on ida-hagijatel paks, tugev, omades tiheda, pehme, sageli heledama alus-, e. vill- e. udukarva. Heledamad kohad on mustamantliga koerte juures ida-hagijatel suuremad ning pikaldasema üleminekuga. Karvkate on seljal ja turjal sageli pikem. Lääne-hagijate karv on lühem, ühepikkune kogu seljal, ilma pikemate aluskarvadeta; heledamatel kohtadel on üleminek mustaks mantliks järsk.

e) Ida-hagijatel on turi landest kõrgem, mistõttu paistab selg tahapoole längus. Lääne-hagijate selg on nõgus ning tagakeha eeskehast kõrgem.

Ida-hagijad.

Ida-hagijate rühma kuuluvad vene hagijad. Viimaseid esineb mitmeid ja nende nimetused on sageli maakohtade järgi, kust nad pärit. Näit. vene hagijaist on meil üldiselt tuntud kostroma-hagijas.

Vene hagijal — gontšaja sobaka — on kaugelt vaadates palju sarnasust väliselt ja liigutusis hundiga. Nagu ülal mainitud, on eeskeha kõrge ja seljajoon tahapoole libajas. Pea kuiv ja kitsas. Laup lame, laubakalle vaevalt märgatav. Kõrvad kõrgasendiga, kolmnurksed, poolllahtised ja lontis. Kael on tugev, lihasterikas ja sile. Karvkate koosneb kasukkarvast, mille okaskarv on kas must või tumepruun, valkjaskollase kurgu-, kõhu- ja sabaalusega ja jalgadega. Vahel ehib neid valge krants ümber kaela. Kasv on keskmine või suur, kõrgus kõigub 50—70 cm. Saba sirbikujuline, lüheldane ja liputa.

Vene hagijad on väga head haistjad, omavad ilusa, kõlava hääle, jänest ajades kilavad nad vahetpidamata. Iseloomult on nad mitte kurjad ja kergesti alistujad. Et vene hagijad hundijahil olid liiga heatahtlikud, siis ristati neid inglise foxhoundiga. Viimasel ajal tuntaksegi Venemaal nn. anglo-vene-hagijat, mis läheneb oma välimuselt kord inglise kord vene hagijale. Kohati on anglo-vene hagijaile lisandatud ka prantsus hagija (artois-hagija) verd — anglo-franko-vene tüüp. Ka vene-poola hagijate ristamisi toimetatakse Venemaal.

Arlekiinid on eriline, peamiselt Väike-Venemaal levinud, hagijatõug. Nende karvastik on helehall, tihedate mustade või marmorivärvuseliste täppidega. Päritolus oletatakse neis sugulust dalmaatsia koeraga ja lapilise dogiga. Viimasel ajal on neid ristatud kostroma- ja poola-hagijatega, mille järeldusel on kadunud nende omapäraseid valged silmad. Tüüpilise arlekiini silmad evivad valkjassiniseid täppe iirises.

Lääne-hagijad.

Lääne-hagijate rühm on väga laialdane. Siia kuuluvad: inglise, saksa-, prantsuse-, itaalia-, hispaania- ja põhjamaade hagijad. Neis kõigis esineb enam-vähem St. Hubert'i koera verd, missuguseid koeri peetakse kõige vanemateks lääne-hagijate tüübiks. Puhtalt on St. Hubert'i koera tõug säilinud vast Inglismaal verekoera e. bloodhoundi näol. Need on musta mantliga ja kollaka kõhualuse ning jalgadega koerad. Valgeid karvu esineb vaid eesrinnal. Kõik saksa ja poola hagijad sarnlevad üldjoontes inglise verekoeraga.

Olevajal verekoeri jahikoertena enam ei kasutata; nad teenivad veel Inglismaal vaid politsei-, valve- ja majakoertena.

Enamikul Euroopa riikidest on erineva tüübiga jahikoerad, sest jahipidamise viisid olenevad maastikust, mille kohaselt on aretatud ka jahikoerte tüübid.

Verekoeri kasutati nende hea haistmise tõttu vanal ja keskajal inimeste tabajatena ja sõjakoertena. Näiteks Jamaika neegrite mäss sumbutati verekoerte kaasabil.

Vaatamata verekoera brutaalsele minevikule, mis on tihedalt seotud inglise verise ajalooaga, on need loomad häis ja rahulikes kasvatustingimustes arendatult iseloomult väga rahulikud, head, ideaalsed majakoerad, truud seltsilised. Võõra lähenedes võivad nad haukuda hirmuäratava müriseva häälega, kuid külge nad ei hakka.

Bloodhoundi-kasvatus oli jäetud kaua hooletusse. 1860. a. alates pannakse selle tõu aretusele Inglismaal süstemaatiliselt rõhku.

Välimuselt on bloodhound tugev, suur koer; turjakõrgus küünib 70 cm lähedale. Pea on pikk, kukal kõrge, koon küljelt vaadatult nelinurkne. Silmad on väikesed, pruunid ja asetsevad sügaval raskete laugude all. Peanahk on vaba ja moodustab kõrgeid volte üle näo; näib nagu mõlgutaks see loom alatasa raskeid muremõtteid. Voldiline on ka kaelanahk. Lontkõrvad on õhukesed, pehmed, väga pikad ning voltidesse langevate otsadega. Saba kannab ta kõrgel sirbina. Värvuselt on inglise bloodhoundid mustad, pruunid, punased jne.

Peale inglise verekoera tuntakse saksa verekoeri — Schweisshund, keda jahil kasutatakse haavatud loomade jälgimiseks ja otsimiseks. Ka saksa verekoerad on väga vana rass, aretatud ürgsest, raskest juhtkoerast (Leithund). Juhtkoerad olid suurepärased haistjad, kes oskasid jälgedest eraldada isaslooma emasest ja jälgisid tarbekorral siis ainult esimest. Hiljem hakati juhtkoeri kasutama ka haavatud loomade jälgimiseks ja nii are-

neski praegune verekoer. Verekoeri lasti haavatuid loomi jälgida kas pika lõa otsas või ka vabalt otsides, mil puhul nad jälgitava leiust haukumisega omanikule teatasid ja ühtlasi valvasid, et mõni juhuslik võõras jahisaaki ära ei viiks.

Saksamaal esineb kaks verekoera-tüüpi: Hannoveri ja Baieri mäestiku verekoer.

Joon. 15. Baieri mäestiku verekoer.

Hannoveri — Hannoverscher Schweisshund — on vanem tüüp. Need on pika kehaga, madalapoolse jalgadega siledakarvalised, musta mantliga või punased, tumedama maskiga koerad. Koon on neil tugevam kui hagijail ja kongis ninaseljaga. Kõrvad keskmise suurusega, lontis, ümmarguste otsadega. Lauplame ja kaetud kergete voltidega. Ripnev on ka ülamokk ja suunurgad.

Baieri mäestiku verekoer — Bayrischer Gebirgsschweisshund — on aretatud verekoera ja väikese mäestiku braki ristlusest. Üldiselt sarnlevad nad oma välimikult eelmise verekoeraga, kuid kasvult on nad väiksemad. Tüüpilised, kerged, osavad loomad mäestikus töötamiseks.

Inglise hagijad.

Saarmakoer — Otterhound. Saarmajaht on vanemaid spordialasid Inglismaal ning selleks kasutati eri koeri juba 13. sajandil. Arvatavasti on saarmakoer Prantsusmaa päritoluga, nimelt ta sarnasus vendée hagijaga on väga märgatav. Britis on praegu umbes 20 saarmakoera-kasvandust; saarmakoertest on kõige tüüpilisemad šotis dumfriesi-koerad.

Joon. 15. Inglise saarmakoer.

Saarma peale jahtimine on koerale raske ja riskantne ülesanne; see nõuab koeralt tugevust ja osavust, kuna saarmas püüab koera enesega vee alla kaasa tõmmata.

Saarmakoera karv on kare ja pikk ning udukarv üsna lühike. Värvus on raudhall, hirvehall, must-kollasega, punane või kolmevärviline.

Inglise hagijas e. rebasekoer — foxhound on väga levinud. Inglased on omast kolmevärvilisest hagijast väga vaimustatud. See on vana rass. Tema olemasolu mainitakse juba 13. sajandil. Neid kasutatakse Inglismaal parforsskoertena. Inglise rebasekoerale on lisandatud hurda ja inglise bullterrieri verd, et saavutada suuremat kiirust ja vastupidavust. Praegune tõug on 18. sajandil alustatud kindla tüübi suunas süstemaatilise aretustöö produkt.

Foxhoundi kutsikaid antakse kuni nende täiseani saamiseni farmeritele kasvatada. Kutsikatele antakse seal piiramata vabadus spordivõimete ja instinktide arenemiseks. Nende täisealiseks saamine ja vastuvõtt täiskasvanute hulka sünnib alati pidulikult.

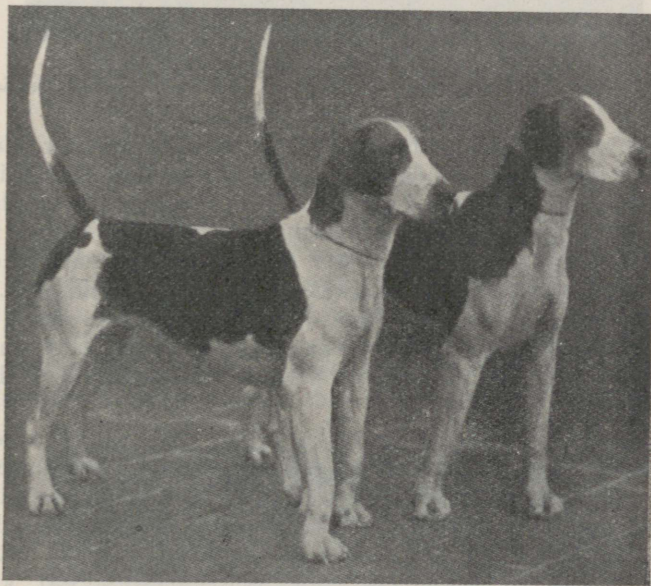
Välimikult on foxhound väga proportsionaalne, keskmise kasvuga (kõrgus ca 50 cm), peagu sirge seljaga, tiheda, keskmise pikkusega karvaga koer. Pea on keskmise suurusega, laubakalle hästi märgatav, kuid mitte järsk. Ninaselg pikk ja lai, avarate sõõrmetega. Kõrvad madala asendiga, lontis ja asetsevad tihedalt vastu põski. Kael pikk ja sile, pealiskael kergelt kumerdunud. Õla küllalt viltune ja hästi arenenud lihastikuga. Saba sirbikuju-line, püstine, kerge lipuga ja otsast peenenev. Värvus enamikult

kolmesugune: must, punane-valge või ainult must-valge, muu-värvilisi esineb harva.

Ameerika foxhound on pikema keha ja nõgusama seljaga.

Peale foxhoundi esineb Inglismaal veel kaks jänesekoera — harrier ja beagle.

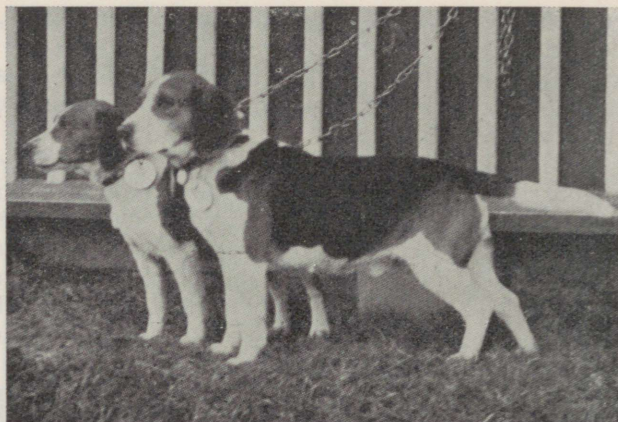
Harrier — jänesekoer — on inglise rebasekoerast väiksem. Tänapäeva harrierid pole kindlad ühtlustüübid; pesakonnas mõned neist sarnlevad rohkem beagliga, kuna teised vahest jälle tuletavad meelde verekoera. Harrier e. harer, nagu seda tõugu dr. C a j u s nimetab, on vanemaid inglise tõuge. Normannidest teatatakse kõnelda, et need kirglikud jänesekütid olid ja juba 1304. aastast on säilinud dokument, milles prints E d u a r d mainib, et

Joon. 17. Inglise hagijas-rebasekoer.

Wales'i harrierid olevat head jänesekoerad. Endine harrier oli aga väga pikaldane ajur, mispärast talle lisandati foxhoundi verd. Lord Decies iseloomustab vana ja noort harrieri järgmiselt: „modernne harrier on noore mehe koer, kuid vana, puhas harrier on koer vanale mehele; esimene vaimustab tormavat noorust ja viimane rahuldab oma pretsiisse tööga asjatundjat vanadust“.

Välimuselt sarnleb harrier foxhoundiga, ainult ta on vähe lühema seljaga.

Joon. 18. Inglise väikehagijas — beagle. Imporditud paar Inglismaalt.

Inglise väikehagijas — beagle — pole mitte harrieri väiksem tüüp, vaid iseseisev rass, mis aga sisaldab tublisti harrieri verd. Inglismaal eraldatakse kaks beagle tüüpi — suurem, kasutatav jäne- ajurina, ja tasku- (pocket) beagle on hea metsistunud kaneline jälgija. Beagle tõug on väga levinud Inglismaal, kuid veel rohkem Ameerikas, kus kasutatakse neid rebaste ajuritena. Inglismaal kutsutakse beaglet rebasekoeraks, jänesekoeraks ja ka basseeks. Kuninganna Elisabeth armastas väikesi koeri, ning aretatas muuseas ka pocket-beagleid. Seda loomakest kandsid daamid luksuskoerana muhvides.

Beagleid esineb sile- ja kare-karvalisi; neile on lubatud kõik hagija värvused. Välimuselt on nad tugevad, madalajalgseid loomad — suuremad on 25—40 cm ja tasku-beagled ainult kuni 25 cm kõrged. Pea on küllalt pikk, laup kumer, märgatava kuklamügaraga. Kõrvad suured, lontis ja madala asendiga. Suunurgad vähe rippuvad, esineb ka väheldane lõuaaluse lott, kael on muide sile nagu rebasekoeralgi. Selg peagu sirge, laudjas lühike ja saba kõrgasendiga, mõõgakujuline, poolpüsti ning lühem kui foxhoundil. Liiga pikk ja sile rotisaba on lubamatu. Samuti pole lubatud püstsed õlad.

Beaglite häält peetakse ilusamaks kui ühelgi teisel koeral. Jänest ajades täidab ta helisev kilkamine trillerina õhku, mis kõlavat kui kõige ilusam meloodia teda jälgivate jahimeeste kõrvus.

Eestis praegu kehtiva jahiseaduse tõttu, milles pole lubatud jahil kasutada kõrgejalgseid hagijaid, on hakatud beagleid sisse tooma ja aretama.

Joon. 19. Saksa brakk.

Saksa hagijad

Saksa hagijate tõud olid peagu hävimas. Alles maailmasõja järele hakati säilinud brakki sugumaterjalina kasutama ja aretama. Olevajal tuleks mainimisele Saksamaal kaks hagija-tõugu, nimelt saksa brakk ja taks-brakk.

Saksa brakk (Bracke) on võrdlemisi kerge, kuid tugeva kehaehitusega, kerge peaga ja keskmises suuruses lontkõrvadega. Karv on lühikarvalise koera kohta vähe pikk, tihe ja tugev. Vär-

Joon. 20. Taksbrakk (Dachsbracke).

vus must, kollane, hall. Sageli võib neil kohata valget krantsi kaela ümber, valget kõhualust ja sabaotsa. Esineb neid ka eht taksikarvaga — must pruuniga. Turjakõrgus on 51—55 cm.

Saksa brakiga väga sarnane on austria brakk.

Taks-brakk — Dachsbracke — on ülemineku tüüp taksi ja braki vahel. See hiljuti — 1896. a. — tunnustatud tõug on kasutatav mäestikes peetavatel jahtidel. Taksbrakk on praegusel ajal mitmekülgsest hinnatud koer: ta on hea jälgija, hea ajur rebase ja jänesejahl, hea aportöör. Tuntumaid taksbraki tüüpe on Mauersberger'i oma.

Taksbraki kõrgus on 32—40 cm. Värvus kas must-punasega, pruun-punasega, punane-kollasega; viimased sarnlevad värvuselt iiri-setteriga. Esineb ka valge-kirjusid taksbrakke.

Helveetsia hagijad.

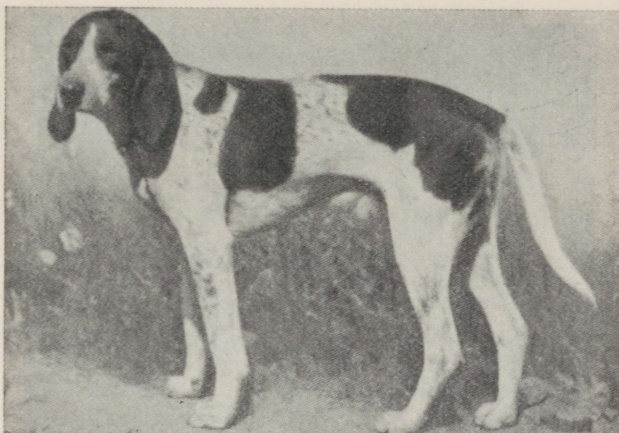
Zürichis asetseb kõige vanem koertele pühendatud mälestussammas, mis püstitatud jänesekoertele aastal 1100. Helveetsia hagijad olid tuntud aastasadu ning nõutav ostuartikkel ka teistesse maadesse, nagu Itaaliasse, Prantusmaale jne. Helveetsia lossides on neist koertest säilinud maale, mis pärit veel 16. ja 17. sajandist. Paistab, nagu oleks vaiksetes Helveetsia orgudes püha Huberti koera verd kõige rohkem säilinud. Helveetsias on tunnustatud tervelt k u u s h a g i j a l i i k i. Neist tuntumad on järgmised liigid.

Helveetsia-hagijas — Schweizer Laufhund — on keskmist kasvu — turja kõrgus 38—54 cm, valge-pruuni- ja kollaselaiguline ning täpiline koer. Karvkattelt on neid kolme liiki: lühi-, pika- ja karekarvalised. Lühikarvalisi helveetsia-hagijaid on ka Eestisse sisse toodud.

Lutserni-hagijas — Luzerner Laufhund. Värvus hall-valge või sinivalge täpiline. Peas esineb neil punane laik ja jalgaldel helepruunid suled. Lutserni koeral on nahk alati tiigerdunud, isegi puhtvalgete karvade all.

Kolmevärviline berni-hagijas on pikakehaline, kõrgeltkantava pea ja sabaga ca 50 cm kõrgune koer, kelle karvate on alati kolmevärviline — must-valge-kollakaspruun või valge mustade laikudega ja punaste kulmudega. Nende kodumaaks on Bern ja Aargau.

Juura- e. aargau-hagijas on tugevamaid ja suuremaid ajukoeri. Nad esinevad kahes variatsioonis: a) St. Huberti tüüp — silekarvaline, kas pruun musta sadulaga või mustad valgete märkidega ning silmakulmudega, ja b) Bruno tüüp on karekarvaline, väiksem ja kergem.

Joon. 21. Lutserni hagijas.

Prantsuse hagijad.

Prantsusmaa on alati olnud hagijate poolest rikas. Varematest prantsuse hagijatest on olevajani säilinud veelt tervelt 9 rassi; neist on 6 jänesekoera ja 3 basseed. Prantsuse hagijad on kõik põlvnenud püha Huberti koerast.

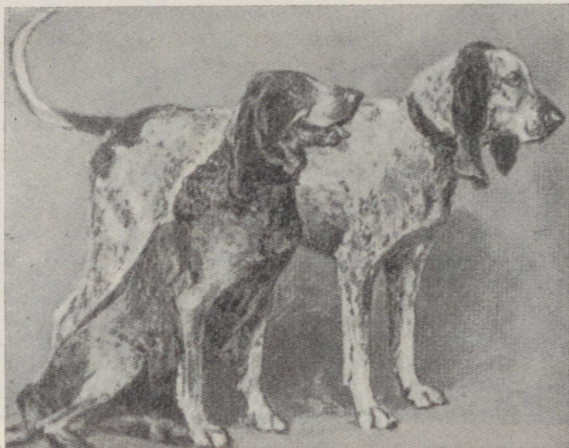
Gasconji (Gaskogne) mustvalge (sinine) koer oma sinikatäpilise läikiva karvaga ja elegantse kehaehitusega näib väga majesteetlikuna, tuletades meelde antiikkujusid. Selle koera tõug ulatub 13. sajandisse. Hiljem on seda tõugu täiendatud. Karl IX kasutas teda hundijahil.

Billi (Chien de Billy) hagijad, puhasvalged, või oranž laikudega, elegantse loomad.

Arieži-hagijas (L'Ariégeois) on tumeda e. juhusliku esivanematega tüüpilised parforsskoerad. Karv on peen ja läikiv ning lühike. Värvus valge ja must, vahel esineb ka sinihalle e. täpilisi. Põskedel on silmakulmuldel punased laigud.

Artua (Artois') hagijas olevat lausikmaa paremaid jänesekoeri, kellele üldse ei leiduvat võistlejat. Kasvult on ta eelmisest väiksem, silekarvaline ja kolmevärviline, väga elegantne koer. Gayot'i järgi sisaldab see tõug normanni ja inglise koera verd.

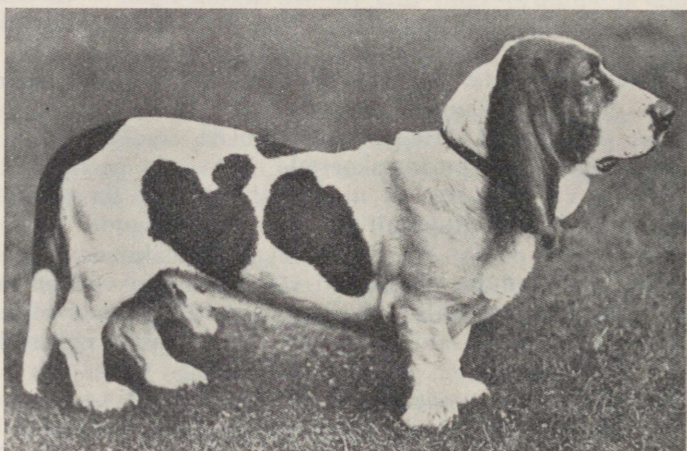
Portselankoer — (Chien de Parcelaine) — on nime saanud oma elegantsi ja graatsia tõttu. Eriti tore olevat nende jooks (kasutatavad parforsskoertena), mis võrreldav valgete tuvide lennuga lähedal maapinda. Eht aristokraatlik

Joon. 22. Prantsuse must-valge e. sinine hagijas (Gascogne).

olevat ka nende ülalpidamine. Iialgi ei janunevat nad kohe peale jahi lõppu oma tavalise tasu järele, vaid lamavat rahulikult kusa-gil rohus, kuni neid omanik ise kutsub.

Portselan-parforsskoera karv on lühike, läikiv valge, ümmar-guste, hästipiiratud oranž laikudega. Kõrvadel ja jalgadel oranž täpikesed. Nahk mustalt marmordatud. Kõrgus 55—58 cm.

Joon. 23. Basseekoer.

Joon. 24. Bassee pea.

Basseed — bassets — on taksbrakiga sarnlevad madalajalgseid hagijad. Nimi basset on tuletatud sõnast „bas“ — madal. Neis oletatakse tavaliste prantsuse hagijate madalat, kasvus kängunud tüüpi. Näiteks võib ühes ja samas bassee perekonnas esineda kõrgejalgseid kui ka madalajalgseid kutsikaid. Nimeltki tuletavad osalt kohapealseid ordinaarseid hagijaid meelde. Basseekoeri märgiti 16. sajandil kui rebase- ja mäg-rakoeri (mägrikuid).

Artua-basse (basset d'Artois) levimispiirkond on Somme ja Pas de Calais. Ta esineb rohkeis variatsioonides ning kahjuks mitte enam sageli puhtatõulisena.

Sininegaskonji-basse (basset bleu de Gascogne) esisaks peetakse gasconji-hagijat, kellega ta üldjoontes sarnlebki, madalajalgsest mitte arvestades.

Karekarvaline vendée-basse (basset griffon Vendéen) on levinumaid tõuge Prantsusmaal. Neid esineb kaks tüüpi — suurem sirgejalgne ja väiksem kõverajalgne.

Põhjamaade hagijad.

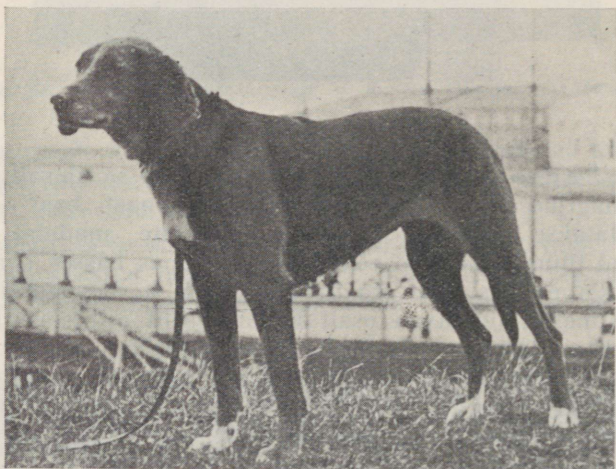
Norras esineb kaks hagijaliiki — dunkerkoer ja hygenkoer. Need nimed on tuletatud kahe möödunud sajandi jahiasjanduse pioneeri nimedest — pealik Wilhelm Dunker'i ja jurist H. F. Hygen'i järgi.

Dunkerkoerad on lühikarvalised, tiigerdunud või mustad valge rinna- ja kõhualusega, pika kehaga ja sorgussabaga loomad.

Hygenkoer on samuti silekarvaline, tumepruun kuni musta värvuseni, valge rinna ja kõhualusega hagijas. Ta esiema olevat Hygen Holsteinist importinud ning inglise hagijaga (kas harrier või fox-hound) paaritanud.

Rootsi hagijas — Svensk Stöfare — keskmist kasvu, lühikarvaline, must-pruuniga koer, kellele on lubatud ka valget peas, rinnal ja käppadel ning saba allküljel.

Soome hagijas — Suomalainen ajokoirra — on kaht tüüpi: puhas soome hagijas, lühikarvaline, must-pruuniga, vahel ka valgete käppadega; teine segaverd, arvatavasti inglise koeraga segatud, suurem, kirju, sageli kolmevärviline koer.

Joon. 25. Soome hagijas.

Poola-leedu hagijad on kahte tõugu. 1) Poola suur hagijas — lühikarvaline, kollakas-punane, tavaliselt tumedama seljaga, valge nina, kollase rinna ja käppadega koer. 2) Poola väike hagijas e. jänesekoer on musta mantliga, punaste käppadega, kaela ja kõhualusega, lüheldaste, tugevate ja laiade pool-lontkõrvadega (Klappohr) koer. Ehkki nimetatud kannab poola nime, olevat ta tegelikult leedu päritoluga.

Teiste maade hagijatest tuleksid veel mainimisele:

Itaalia segugi (ainuke rass hagijaid Itaalias, esineb sile- ning karekarvalisena) ja hispaania hagijas.

Spanielid ja retriiverid — otsijad ja aporteerijad.

Spanielid moodustavad õieti ülemineku-tüübi ajukoertest linnu- e. seisukoerte rühma; viimaseid peetakse põlvnenuiks hagi- jaist ja spanielidest. Spanielid on tuntud sajandeid, Itaalia antiik- maalides võime teda kohata meeldivates variantides oma jahi- kaaslane — kulliga sageli koos. Teda kasutati tol ajal linnu- koerana ja otsijana. 8. sajandil on spaniel tuntud *Ganis acceptorius'e* ja 13. sajandil „Stobere“ nime all. Hiljem kutsutakse neid prantsuse stiilis „spion“, nagu praegugi saksa püükoera (Wachtelhund) Westfaalis hüütakse. Vanad prantslased kutsusid spanieli ka „chien d'Oyssel, Espaignonz, Espagnolz või espagneul“. Millest spanieli nimetus on tuletatud, selle kohta annavad asjatundjad lahkuminevaid seletusi. Nime „spaniel“ olevat igivana; see esinevat juba 948. a. Hoveli seadustikus Walesis. Hispaaniast väljarännanud keldid, kes ka neid koeri ühes viisid, peatusid alguses Iirimaa, siis Walesis. Arvatavasti on „spaniel“ tuletatud karthaagokeelsest sõnast „span“, s. o. metsik kanelik.

Spanieli tüübid varieeruvad maade järgi. Kõige rikkalikum spanieli variantide poolest on Inglismaa. Sealset kennelklubil on registreeritud 9 spanieli-tõugu, mis omakorda eraldatakse vee- ja kuivamaa spanielideks. Veespanielid oleksid inglise ja iiri vee- spaniel ning kuivamaa omad: clumber, sussex, must ja muuvärvilised nõmme (field) spanielid, springer e. norfolk, welsh, must cocker ja lõpuks muuvärvilised cocker-spanielid.

Üldiselt on spanielid ripp-lontkõrvalised, madalajalgset, kas pika-, sileda- või säbruskarvalised koerad.

Inglismaal on spaniel spetsialist — ta on otsija ja aporteerija, kes töötab linnukoeraga käsikäes. Saksamaal aga, kus peamiselt tuntakse cocker- ja springer-spanielisid, peab spaniel kõigis jahikoera puutuvais alades kodus olema. Ka meil Eestis esineb spanielisid (peamiselt cocker) pardikoertena. Peale jahilise ülesande on spaniel väga armsa iseloomuga, kohusetruu, sõbralik ja puhas majakoer ja seltsiline. Raskusi teeb ainult ta pika karvkatte puhas- ja korrashoid.

Sussex-spanieli ajalugu pole vana, ümmarguselt ca 100 aastat. Seda peetakse parimaks spanieli-rassiks Inglismaal. Tas koonduvad kõik jahikoeralt nõutavad omadused, nagu väga hea haistmine, teravus, vastupidavus. Oma tiheda, paksu kasuka tõttu võib ta jahtida igasuguse ilmaga. Tõutunnustena tuleks mainida rasket pead, suurte pikakarvaliste lontkõrvadega. Koon on tugev,

Joon. 26. Clumber-spaniel.

ülamokk ripnev; nina lai ja silmad suured. Saba hästi lopsaka lipuga ja madala hoiuga, mis peetakse heaks rassi tunnuseks. Saba kupeeritakse pikalt. Karvkate on pikk, sile ja pehme. Värvus sügav kuldpruun. Koonuots nahakarva.

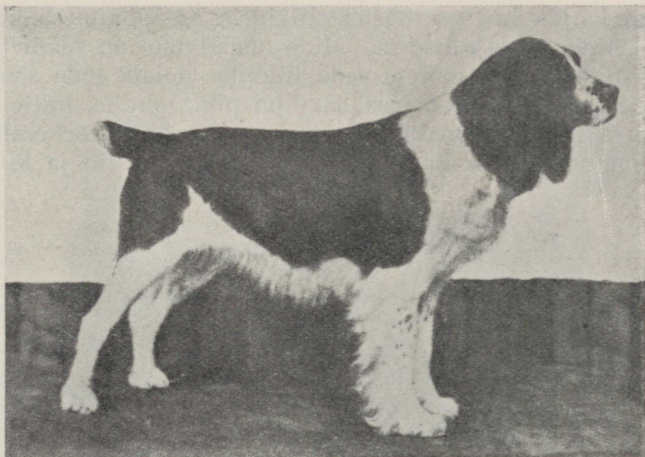
Clumber-spaniel. Nimi on pärit Clumber lossi järgi Prantsusmaalt, kust see tõug Inglismaale sisse viidud. Kord kinkis Noailles hertsog oma sõbrale Newcastle hertsogile selle prantsuse spanieli. Kauaks jäi see tõug ainult aadli kätte ja nii ka angloseerus. Praegu tuntakse clumber-spanieli juba 200 aasta ümber.

Clumber-spaniel on väga rahuliku iseloomuga, mille tõttu olevat kohaseks jahikoeraks vanematele jahimeestele. Vilunud jahimehed atesteerivad teda väga intelligentseks, mispärast kutsutakse teda koguni spanielide aristokraadiks. Olevat hoolas otsija, eriti fasaanide jahil ja hea aportöör. Nad ajavad hääleta, pikka-mööda, kuid väsimatult. Clumber-spanieli peetakse ta raskemeelse ilme tõttu mõnede poolt uniseks.

Välimuselt on clumber-spaniel raskepärane, värvuselt täiesti valge või sidrunikollaste kõrvadega ning laikudega. Pikk karv on vähe lainjas. Pea kujult sarnleb eelmisega, kuid kõrvad on väiksemad ning kaetud lühemate karvadega.

Nõmme e. field-spaniel on aretatud springer-, cocker- ja sussex-spanielist. Ta sugupuu on alles noor, kuid juba edurikkal tõusul. Mitmekülgse sportliku ja tarbeloomana on ta 15 aasta kestel palju poolehoidu võitnud. Alguses oli see rass küll väga kohmakas ja nii pika kehaga, et karikatuurides teda tihti 3-me paari jalgadega kujutati.

Et seda tõugu eraldada springer-spanielidest, on neil mustvärvus eelistatud. Neil esineb sageli ka must-punasega. Karvkate on pikk, siidne ja kergelt lainjas.

Joon. 27. Inglise hüppaja (Springer-) spaniel.

Inglise hüppaja e. springer-spaniel on varemalt tuntud norfolk-spanielina. Springer-spaniel on kõverjalgses kui eelpool kirjeldatud spanielid, ja vähe lühema karvaga. Värvus must-punasega, kollakas-valgega, valged ja sidrunikollased. Üldiselt on inglise springer-spaniel eelmisest kolmest kergema kaaluga — keskmiselt kaaludes 18 kg.

Welsh-springer — Walesis juba sajandeid tuntud ja aretatud spanielid, arvatavasti sama päritoluga kui eelminegi. Ka welshi-spaniel olevat suurepärase jahikoer, üldiselt inglise springerile väga sarnlev peale värvuse. Nende karvkate on punane või oranž ja valge. Seda iseloomult temperamentset looma kutsetakse Walesis „starter“. Welshi-spanielid on rohkem sportlikud koerad kui modernsed näitusel esinejad. Näitusel ei leia nad mitte suurt poolehoidu praegu moodisolevate madalajalgsete spanielide kõrval.

Cocker-spaniel on oma nime sellest saanud, et teda kasutati Šotis ja Walesis peamiselt tetrede ja mõtuste jahil (black-cock, moorcock). Spanielide seast pole vist ühtegi teist, kellele oleks nii suurt tähelepanu kingitud kui cockerile, vaatamata sellele, et cocker-spaniel on alles noor, 1892. a. inglise Kennelklubilt tunnustatud tõug. Eriti palju on selle spanieli kasvandusi Ameerikas. Ka meie kodumaal on see rass levimas. Cocker-spanielisid peetakse linnamehe koeraks, sest ta on temale jahil seltsiliseks.

Kasvult on cocker eelmisest väiksem — kõrgus kuni 37 cm. Saba, seda spanielide tähtsamat karaktertunnust, võib cocker vähe

kõrgemal kanda kui see teistele liikidele on lubatud, kuid mitte kunagi kõrgemal seljajoonest. Mida madalamal on spanieli saba-hoid ja mida madalamal ta seda liikudes hoiab, seda soovitava-maks seda peetakse. Cockeri karv on pikk, siidne, mitte kunagi kare või lainjas. Varemalt eelistati mustakarvalisi cockereid, kuid praegu on lugupeetud ka värvilised, nagu sinihallid ja kimlid.

Joon. 28. Cocker-spaniel.

Inglise vee-spaniel — English Water Spaniel — on väga vana tõug, üks vanemaid Britis. Selle algrass on arvatavasti Tudorite aegu imporditud. Edmund de Longley 1378—1465 kirjeldab seda rassi ja Shakespeare mainib teda omas „Two Gentlemen of Verona“. 19. sajandi algul oli inglise veespanieli tõug hävimas. Seni kui veel ei harrastatud soode kuivendamist, oli ta rohkesti kasutatav ja levinud tõug Inglismaal. Nüüd võime kohata näitusel seda rassi vähe.

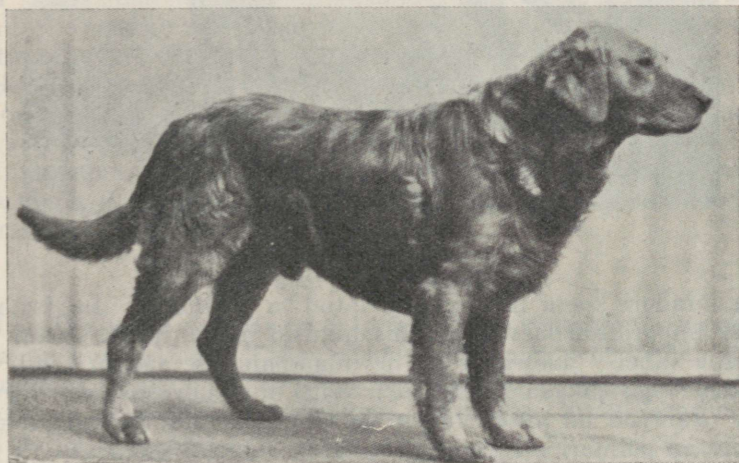
Üldiselt sarnleb ta väga inglise springeriga; erineb viimasest vaid kõrgemate jalgade ja säbara karva poolest. Siledana näib ainult pea, mille poolest ta jällegi erineb iiri veespanielist. Värvuselt on nad mustad, must-valged või pruunid valgega.

Iiri vee-spaniel — Irish Waterspaniel — on täis temperamenti ja individuaalset intelligentsi. Ta on alati liikuv ja tegev; näib nagu viibiks ta tulistel sütel. Ei olla temale ükski meri liiga tormine ega ükski vesi nii külm, et mitte sisse karata; ei ükski töö-liiga raske, et seda mitte korda saata. Ta on õnnelikumaid olevusi, kui saab vaid oma omanikule meeldida ja kasulik olla. Laste seltsis muutub ta lapseks nendega hullates, kuid jäädes alati džentlmeniks. Kahjuks on iiri veespaniel väljaspool kodumaad vähe levinud.

Joon. 29. Iiri veespanielid.

Iiri veespaniel omab iiri setteri ja prantsuse puudli verd. Välimuselt on ta huvitavamaid figuure, kui ette kujutame looma, kellel siledaks on jäänud vaid koon ja „rotisaba“ (mispärast neid kutsutakse ka „rotisaba spanielideks“), mujalt on ta kaetud tihedate tillukeste käharatega. Käharatega kaetud on ka suured, ma-

Joon. 30. Kuldretriiver.

dala asendiga ripp-lontkõrvad, mis ühes otsmiku lokiidega annavad loomale madonna välimuse. Karvkate on pruunikas-punane. Valgeid karvu on lubatud ainult varvastel.

Retriiver — retriever — on uus tõug, new-foundlandlase ja inglise veespanieli värd, kellele lisandatud ka setteri ja labradori verd. Retriiver on Inglismaal aretatud apertööriks, sealse linnukoera abistajaks. Spordimaailmas on tuntud 5 liiki retrievereid:

Labrador-retriiver — vana rass.

Pika-siledakarvaline — flatcoated.

Säbruskarvaline — curly coated — uus rass.

Vene kuldretriiver.

Kuldretriiver.

Joon. 31. Labrador-retriiver.

Labradori koera nimi on tuletatud ta päritolust. Inglismaale on ta imporditud laevadega, mis liikusid inglise ja St. Johni sadamate vahel. Labrador on newfoundlandlase vähem vend; ta sarnleb väga pikakarvalise retrieveriga nii suuruselt kui värvuselt. Karv on tal ainult lühem ja karedam ning kõrvad rohkem sarnlevad pointeri omadega ja saba on rohkem mõõkjas.

Pikakarvalise retrieveri karv oli varemalt laiguline, kuid viimane polnud praktiline ega kaitsnud looma küllalt vees-

viibimistel, sellepärast hakati aretamisel enam rõhku panema karredale, tugevamale ja siledale karvale, mis evis ka rikkaliku udukarva. Siledakarvalised retriiverid on säbarakarvalistest eelistatumad, kuna neid on kergem puhas hoida. Ka nende iseloom olla parem.

Säbarakarvaline retriiver on iiri veespanieli, puudli ja setteri ning labradori värd. Seda koera on raske puhas hoida. Teda üldse ei kammita ega harjata, vaid karvavahetus-perioodil ainult kitkutakse neil karvad välja.

Kollane vene retriiver on vähe levinud rass. Muide head otsijad ja aportöörid.

Kuld kollane retriiver on aretatud eelmisest retriiverist ja verekoerast. Värvuselt on eelmisest tumedam.

Linnu- e. seisukoerad.

Huvitav on asjaolu, et praeguse linnukoera seisuoskust ei osanud vanaaegsed jahimehed asjakohaselt hinnata, vaid lugesid mainitud annet neile koguni puuduseks. Näiteks Xenophon (Hagen) maininud põlgusega, et leiduvat koeri, kes tegevat igasuguseid ringe, nuuskivat, kuid jänestele ei kinkivat mingisugust tähelepanu. Viimaste jälgi ei oskavat üldse ajada ja kui juhtumisi satuvad jänesele, siis seisatuvad imestades ega liigu enne, kui näevad jänese pagevat. Kuid Pliinius hindas sellaseid „seisvaid“ koeri juba vastupidiselt. Näiteks on leidnud seesugne koer linnu, siis oskab olla tasa ja teadlik selles, andes omanikule märku linnu olemasolust peaga ja sabaga.

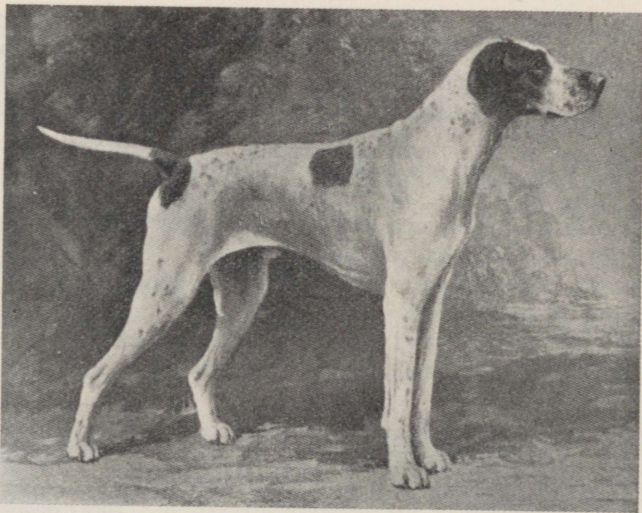
Seisukoer omandas alles laskeriistade tarvitusele võtmisega ja hil oma praeguse tähtsuse. Linnukoera tüüp on arvatavasti kõige varem Lõuna-Euroopas aretatud, kust ta üle Alpide edasi viidi.

Inglased, prantslased, itaallased aretasid spetsiaalrassen, igaüks oma olude ja maastiku kohaselt, nagu nägime seda ajukoertegi juures.

Inglise linnukoerad.

Inglise linnukoerad (pointerid ja setterid) on ülemaailmalise kuulsusega. Tänu nende hiilgavaile omadusile, nagu suurepärase haistmine, rutuline ja laiaulatuslik leid, püsiv seis, väsimatus ja kergestidresseeritavus, on inglise linnukoerad levinud paljudes maades.

Pointer (to point — seisma, näitama) — inglise siledakarvaline seisukoer, keda mainitakse esmakordselt rootsi loodustead-

Joon. 32. Inglise pointer.

lase Linnæus poolt 18. sajandil. Tegelikult näib aga see tõug olevat vanem ja ta on Inglismaale sisse toodud Hispaaniast. Ta esivanemaks peetakse spanieli. Vana, raske hispaania pointer oli inglaste tarvis liiga pikaldane, sellepärast ristati teda foxhoundiga. Kindlama tüübi omandas pointer 1835. aastast peale, missugusena on ta oma võidukäiku läbi sportliku maailma teinud.

Tõutunnused. Pointeris peavad ühinema jõud ja aadel. Ta on erinev just oma haruldaselt hästi arenenud muskulatuuri-ga, mis läbi naha üsna märgatav. Pea on raskepoolne; laup avar, kuklamügar kui ka laubakalle hästi arenenud. Koon on pikk ja lai ning tõmp — profiilis peagu kvadraatne, tumeda või helepruuni ninaotsaga ja avarate sõrmetega. Kõrvad madala asendiga, õhukesed ja lontis, langevad laialt ja tihedalt põskedele, ulatudes kuni kurgualuseni. Silmad suured ja tumedad, hele silm pole lubatud isegi heledakirjalistele. Kael on tugev ja vähe painduva pealiskaelaga. Rind on sügav, kuid mitte lai ja hästi märgatavate roietega. Selg paras pikk ja lubatud vähe luipjas. Kõht õõnes. Saba lühike, ei ulata kannaliigeseni ja üsna peene otsaga. Sabahoid sirge. Pointeritel saba ei amputeerita. Karv on lühike, pehme ja läikiv, värvuselt musta-valge, pruuni-valge või kollase-valge kirju, suurte laikudega, kuna peenelaigulisus või täpilisus pole inglise pointerile karakterne. Esineb ka ühevärvilisi — musti ja punakaid pointereid. Pointerite raskus on kuni 25 kg ja kõrgus 60 cm.

Pointerite jooks on väga ühtlane, ta nagu veereks ratastel. Teda peetakse rohkem soojemas kliimas ja kuivemal maastikul, kuna külma ja niiskuse suhtes on nad tundlikud. Samuti kannatab nende lühikarvaline, õrn nahk padrikuis jahtimisel. Pointer erineb setterist ka oma suure söögiisu poolest, ta õgib õige tihti ja on täitmatu.

Setterid — pikakarvalised inglise seisukoerad — on aretatud spanielidest. Spanielid olid osavad ainult otsimisel ja aporteerimisel, hiljem hakati neid dresseerima ka seisukoerteks, kusjuures püüdevõrk visati nii üle koera kui ka linnu ning koer võttis lamava seisundi. Selliselt dresseeritud spanielisid kutsuti „coaching spaniels, sitting dogs, sitters“. Northumberlandi vürst Robert Dudley olla esimesena spanieli setteriks aretanud. 17. sajandi lõpul olid setterid ja spanielid juba kaks täiesti erinevat tüüpi. Praegusel setteril olla ka pointeri verd. Kõigil setteritel on pea pikem ja käpad sihvakamad kui pointeril.

Setterid ei karda padrikuid, ei vett ega külma. Nad töötavad hiilgavalt ka kuumaga, kui neil on vaid küllaldaselt juua.

Joon. 33. Inglise setter.

Olevajal eraldatakse kolm setteri tõugu:

Inglise setter, kelle karvastik on kas valge, mustade laikudega ja sinakate täppidega (blue belton), või valge kollakate laikudega ja täppidega (lemon belton), peale selle võime kohata ka kolmevärvilisi (tricolour) inglise settereid.

Iiri setter omab punase kuue.

Must-punane e. gordon-setter.

Inglise setteri — English setter — tuntumaid tüüpe on meil laverack-setter, nende aretaja nime järgi. Laverack poisikesena õppis kingsepaks, kuid ta armsamaks ajaviiteks oli met-

sades, rabades ja soodes lonkimine ning koerte soetamine. Saatus tuli sellele kirglikele koeraarmastajale noormehele appi, nimelt tüseda päranduse näol sugulastelt. Nii võis Laverack ammuigatsetud esmajärgulise koertekasvanduse sisse seada, kus areneski parim ja elegantseim inglise setteri tüüp — laverack-setter.

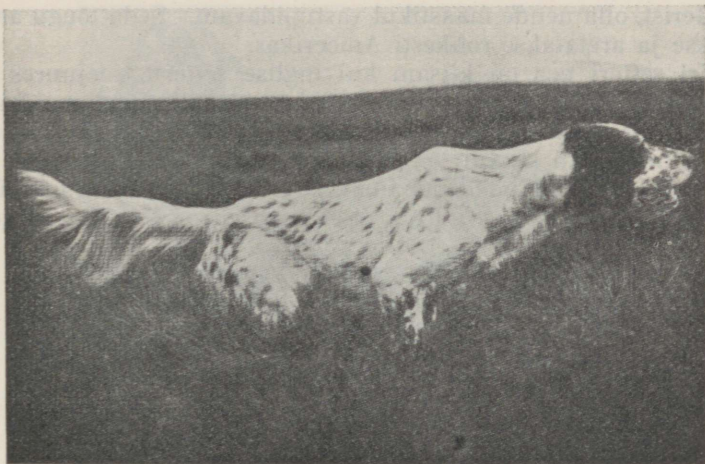
Earl of Carlisle'i määratu suuri kasutamata maa-alasid kutsuti „kahtlasteks maa-aladeks“, kuid kahtlased olid õieti nende maa-alade elanikud — enamikus mustlased. Viimastel oli luba kord aastas, 12. augustil, mainitud maa-aladel jahtida. Laverack ühines alati metsikute spordikaaslastega jahil ning märkis nende

Joon. 34. Inglise setter.

hulgaliste koerte seast ühte valge-kollast setterit, kes ületas kõiki teisi oma omadustelt ja oskustelt. Selle setteri ostis Laverack oma kasvanduse emaks ning paaritas Carlisle pastor H a r r i s o n i blue belton isasega. Mainitud sugumaterjali aretas Laverack 40 aastat. Peale elegantse välimuse on laverack-setterid kõrge intelligentsiga koerad. Nad omavad hea haistmise, küllaldase vastupanu, kiire tempo, kuid olla ka vahel väga kangekaelsed, mille tõttu mõned jahimehed neist loobuvat. Laveracksetterite suurt iseseisvust ja kangekaelsust tasandas Laveracki sõber L l e v e l l y n, kes parimate Laveracki emastega rajas nn. „Dan-liini“, milles esineb ka vähe iiri setteri verd. Seda liini kutsutaksegi Laverack-Llevellyn liiniks.

Inglise setteri tõu-tunnused on: Laup mitte lai, kuid sirge. Kõrvad madala asendiga, pooleldi ette pööratud ja mitte tiheda karvastikuga. Laubakalle hästi märgatav. Ninaselg sirge, pigemini vähe konveks, kuid mitte kongis. Koon tõmp, liginev kvadraadile ja sõõrmed avarad. Ninapeegli värvus, olenedes üldvärvusest, va-

Joon. 35. Inglise setter töötamas.

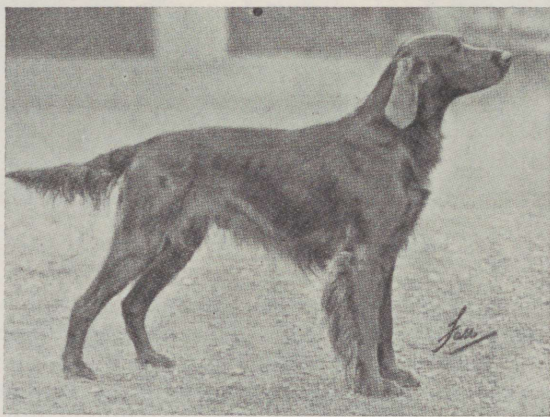
rierub tumepruunist helepruunini. Mokad mitteripnevad, kurgu-
alune läheneb täisnurgale ja sile. Hambad regulaarsed. Silmad
suured ja värvuselt olenevad üldkirja toonist — tumedatäpelistel
tumedamad ja ümberpöörduvad — ning ümbritsetud loomulikkude,
kinniste laugudega. Kael pigem pikk kui lühike ning vähe ku-
merdunud pealiskaelaga, et kukal oleks hästi märgatav. Rind
sügav, ristlõikes munajas ja viimased roided kinnised. Seljajoon
soovitav sirge, kuid väike kallak taha on lubatud. Lanne lai ja
lühike. Kõht õõnes. Emaskoera kere peab olema, vaatamata tõule,
pikem kui isasel. Karakterne on inglise setteri läikiv, siidne, vahel
vähe lainjas, kuid säbarateta karv, mis moodustab jalgade taga-
külgedel elegantseid sulgi ja saba allküljel lipu. Sabaroots ulatub
kannaliigeseni, kuid lipukarvad võivad ulatuda madalamale. Saba
võib olla vähe mõõgakujuline, kantakse otse taga, kuid kunagi
mitte kõrgemal seljajoonest. Õla peab olema ette viltu, küünarnukk
rinnakust vähe kõrgemal; eesjalad täiesti sirged ja paralleelsed,
varbad ümmargused kui kassil, olgugi, et „jänesekäppa“ ei loeta
just veaks. Tagajalad: Reis olgu ette kõverdatud ja põiad ei tohi
olla lühikesed, tagant vaadatult peavad olema täiesti sirged ja
rööbastikku. Inglise setteri kõrgus varieerub 54—61 cm ja raskus
21—28 kg isastel, kuna emased on väiksemad.

Inglise setterid on üldiselt närvad sööjad.

Iiri setter — Irish setter — erineb inglise veljest kõige-
pealt oma punase karvkattega. Iiri setterit registreeriti tõuna
alles möödunud sajandi algul. Iiri jahimees eelistab oma tõugu

pointerist, olla nende maastikul vastupidavam. Seda tõugu armastatakse ja aretatakse rohkesti Ameerikas.

Iiri setteri pea on kitsam kui inglise setteril, seejuures laupkumeram ja kuklamügar suurem ning kõrvad tihedama karvastikuga. Ninaots on kastanpruun, kuid defektiks ei loeta ka mitte musta nina. Ka kasvult on iiri setterid enamikus suuremad ning omavad kõrgemad jalad kui inglise veljed. Nende kõrgus küünib 64 cm isastel ja raskus ligi 30 kg. Emased on 2—4 kg kergemad

Joon. 36. Iiri setter.

ja sama palju cm madalamad. Iiri setteri värvus on tume, kastanpruun ehk täpsemalt nagu tume poleeritud punane puu. Rinnavalge esinev valge, väike täpp on lubatud, kuid suuremaid heledamaid kohti või lippe loetakse puuduseks. Samuti helepunast üldvärvust peetakse degeneratsiooni tunnuseks. Varemalt Iirimaaal peetud punase-valge kirjud iiri setterid on kadunud, nad pole ka enam vastuvõetavad.

Iseloomult on iiri setter äge, vahel jonnakas ega võta esimesel aastal mitte õppust. Ta kõlbab ka väga kodu- ja luksuskoeraks, on truu ja armas seltsiline. Teiste koerte suhtes on mainitu üsnorija ja riiakas. Nende seas esineb palju halbu sööjaid.

Must-punase e. gordon-setteri põlvnemine on legendaarne. Ühe versiooni järgi põlvnevat see tõug Gordon lossist, kus hertsogid Richmond ja Gordon evisid eelmise sajandi algul kolmevärvusega — must-valge-pruuniga — setterite kasvanduse. Sellele tõule olevat segatud ka collie verd. Teine variant lausub, et selle tõu aretuses olnud mustad springerspanielid tegevad ja kolmanda legendi järgi on must-punane setter iiri setteri ja tolle-

Joon. 37. Gordon-setter.

aegse šotis esineva tüüpilise musta pointeri järglane. Olgu nüüd päritoluga kuidas on, kuid gordon-setter on omaette ilus tüüp. Peale karva värvuse erineb ta inglise ja iiri setterist pea kujult ja suuruselt. Isased kaaluvad kuni 33 kg. Pea on ka suurem ja toorem, kõrvad rikkalikumalt karvastatud kui eelmisel kahel ning silmade sidekest paljastatud, mis tavaliselt eelmistel setteritel pole loomulik nähe. Õla on õigem, jalad jämedamad ja saba rohkem mõõkjäs kui eelmistel. Karv on gordon-setteritel must kuldpruuni lisanditega, analoogiliselt mustale mägrikule. Gordon-setterit kutsutakse eksikombel ka šoti setteriks. Tõelised šoti setterid olid aga kohvpruunid loomad, missugune tõug olevajal enam ei eksisteeri. Iseloomult on gordon-setter inglise ja iiri setterist pikaldasem ja rahulikum. Inglise seisukoertest olevat kõige kiirem inglise setter, siis pointer, siis iirlane ja lõpuks gordon on kõige flegmaatsem.

Setteritest on inglise ja iiri omad Eestis hästi tuntud, kuna gordon-settereid on siin vähe levinud.

Saksa linnukoerad.

Kuni 1870. aastani oli Saksamaal oma kodumaa seisukoer jäetud saatuse hooleks ja sisse toodi peamiselt inglise omi. Üldmainitud aastast peale hakati Saksamaal ka oma koerte vastu huvi

tundma ning veel säilinud tõumaterjali koondama ja aretama. 1890. aastal rajati „Brauntiegerklub“, mis ristiti järgmisel aastal „Kurzhaar“ klubiks. Oma seisukoeras püüdsid sakslased arendada mitmekülgeid võimeid nii, et see vastaks inglise koerte mitmet liiki ülesannetele, tähendab, üks ja sama koer osutuks seisus-, otsijaks, apoteerijaks jne. koeraks. Peale lühikarvalise esineb Saksa samaal veel pika- ja karedakarvalisi linnukoeri, mis langevad omalt poolt mitmeks kohalikuks tõuks ning on koondatud ka vastava klubi alla.

Saksa lühikarvaline seisukoer — Kurzhaariger deutscher Vorstehhund — on aretatud saksa brakist paljude teiste koerte, nagu verekoera, dalmaatsia-koera jmt. ristamisest. Praegusel saksa lühikarvalisel on ka inglise pointeri verd. Välimikult on ta tugev, proportsionaalne loom. Pea keskmise suurusega, peakolju

Joon. 38. Saksa lühikarvalised linnukoerad.

lai, laup lamedavõitu, laubakalle hästi märgatav, kuklamügar vähem arenenud kui pointeril. Koon pole nelinurkne, kuid ka mitte terav, üldiselt pikem kui pointeril. Ninaselg kas sirge või kongis, harva vähe nõgus. Ninaots tume, ülamokk vähe ripnev. Silmad keskmiselt suured, punetavate laugudega ja tumepruunid, heledad silmad pole lubatud. Kõrvad kõrgema ja laiema asendiga kui pointeril ja otsad ümmardunud. Hambad korrapärased. Kael keskmise pikkusega ja tugeva lihastikuga ning väheldase lõuaaluse lotiga. Turi rohkem märgatav kui pointeril. Selg keskmise pikkusega, lanne lai ja vähe tõusev, laudjas lühike, saba hoidub rahulikult liikumisel horisontaalselt. Saba amputeeritakse pikalt. Rind madal ja ümmargusem ja kõht mitte nii

õõnes kui pointeril. Jalad normaalsed, varbad ümmargused, väljapainutatud liigesed, „lehmajalad“ või „lahtised õlad“ pole lubatud. Karv lühike, värvuselt kas kohvpruunid, sageli hallilt täpistatud kõhualusega, või must-halli ja pruun-halli täpilised (kimlid).

Preisi lühikarvaline — Preussischer Kurzhaar — erineb eelmisest oma must-valge värvuselt. Preisi lühikarvalisest on aretatud ka saksa lühikarvalist, kuid keda puht rassina tunnustatakse alles ta 8-dal generatsioonil.

Weimari seisukoer — Weimaraner Vorsteherhund — on ilusamaid, kuid seni vähelevinenud linnukoeri. Neil on hästi elegantne, proportsionaalne välimus ja hõbedane, hirve- hiirhall värvus. Sageli esineb neil eesrinnal valge laik. Silmad on täiskasvanuil merevaigu värvusega, kuid kutsikail — helesinised. Põlvnemise suhtes täpsed andmed puuduvad; arvatavasti on ta tekkinud ajukoerast mutatsiooni teel (Hagen). On varavalmivad loomad, mõned neist on osutunud väga headeks veekoerteks; omavad väga hea haistmise. Umbes sada aastat tagasi on neid kasutatud Weimari lossis juhtkoertena.

Kolmevärvusega Württembergi lühikarvaline on, samuti kui eelminegi, künoloogidelt unustusse jäetud. Endast on see vana puhas rass, mis levinud vaid peamiselt Württembergi ümbruskonnas. Värvus on tal forell-tiiger.

Pikakarvalise saksa seisukoera — Langhaariger deutscher Vorsteherhund — esivanemaks on Euroopas ja Aasias levinud otsija koera — püükoera (Wachtelhund) rass. Saksa pikakarvaline

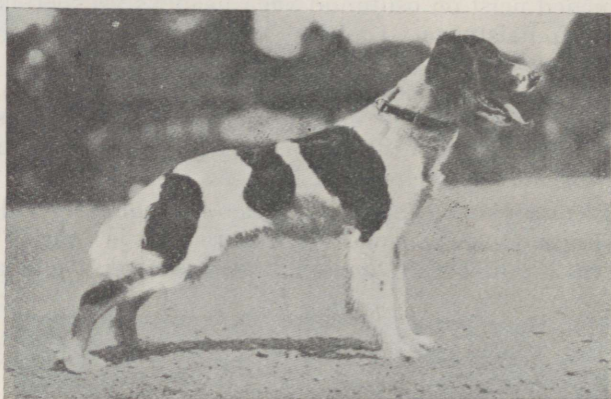

Joon. 39. Saksa pikakarvaline linnukoer.

näib olevat nii kodumaal kui mujal varem levinud kui lühikarvaline tüüp. Pika, siidse karvkasuka on pärinud ta arvatavasti hispaania püükoeralt. Praegu kasvatatakse ja peetakse pikakarvalist saksa seisukoera peamiselt Vestfaalis, Kesk-Saksamaal, Hannoveris, Hollandis, Austrias ning Tšehhoslovakkias.

Truud, kuid isemeelsed ja raskelt dresseeritavad on need loomad. Värvuselt on nad pruunid, vahel valge rinnaga, valged pruunide laikudega või tähnidega; kunagi ei esine neid musta ega punase värvusega.

Münsterlandi seisukoeri — Münsterländer Vorstehhund — on kaks tüüpi: suur must-valge ja väike münsterlandi seisukoer. Esimese kodumaaks on Madal-Saksi oma vahelduva maastikuga, mis nõuab loomalt jahtimisel palju vastupidavust, head haistmist ja osavat orienteerumisoskust. Münsterlandi koer oleval nagu loodud oma koduümbruses kohanemiseks. Ta on isegi hea veekoer.

Joon. 40. Väike münsterlandi seisukoer.

Väikesel münsterlandi seisukoeral on palju nimesid, nagu „spioon“, „Heidelwachtel“. Spioon on veel prantsuse pärandus, kuna kõlav Heidelwachtel on talle antud Löns'ilt. See koer tuletab oma välimuselt meelde inglise-spanieli ja prantsuse-epagneuli. Dr. Jungklaus'i järgi oleval see loom aastasadu levinud Lääne-Saksamaal ja Madalmail nii jahi- kui majakoerana sealsete talunikude juures, kes teda kutsuvad „magistrikoeraks“ sellepärast, et teda sageli kasvatavad ja peavad küla vaimulikud ning õpetajad. Selle koera rassi tunnused fikseeriti 1912. aastal. Neid on ka kaks tüüpi — üks suurem, turjakõrgusega üle 50 cm, ja teine sellest vähem.

Saksa püükoer — Deutscher Wachtelhund — unustusse jäetud vana saksa otsija, kuid kellest olevajal künoloogid on uuesti huvitatud. Püükoer sarnleb väga pikakarvalisele saksa seisukoerale, turja kõrgus 35—50 cm. Saba kupeeritakse tavaliselt pikalt. Pikk karvkate on rikkalik ja lainjas. Värvus tumepruun, sageli väikeste valgete laikudega rinnal ja varvastel. Esi- neb ka valgeid pruuni laikudega püükoeri.

Väike vogtlandi-seisukoer — kleiner Vogtländer Vorsteher — see väikesele münsterlandi koerale sarnlev rass on Vogtlandis 65 aasta jooksul süstemaatiliselt kasvatatud ja aretatud. Üldiselt sarnleb ka see koer saksa pikakarvalisega.

Kare- e. ohekarvaline saksa seisukoer — Stichelhaarige deutscher Vorsteher — sarnleb üldiselt lühikarvalisega, välja arvatud ta kare karvastik. Lõuna- ja Kesk-Saksamaal oli ohe-

Joon. 41. Saksa karekarvaline linnukoer.

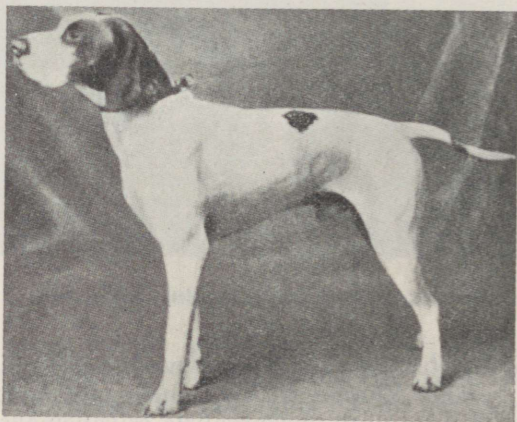
karvaline ammugi tuntud rass. Ta põlvnevat nagu spioonidki karekarvalisest brakist. Viimaseid võib kohata veel tänapäevgi Balkani rahvastel. Strebel peab ohekarvaliste esivanemaks veepuudlit, kes pole mitte ainult puudli, vaid kõigi karekarvaliste tõugude esi- isaks. Saksamaal on kaks karekarvalise seisukoera-tüüpi, nimelt ohekarvaline — Stichelhaar — ja veel karedama traatkarvaga — Drahthaar. Viimaseid aretatakse vähesel määral ka Eestis.

Puudelpointer — puudli ja pointeri värd. Mitmekülgne metsa- ja veeloom. Mitte püsiv tõug. Ta ideaaltüübiks peetakse traatkarvast vanemat raskemat pointer-tüüpi.

Prantsuse seisukoerad.

Prantsusmaal esineb kolm seisukoera-rassi: lühikarvalised brakid, pikakarvalised epagneulid ja karekarvalised griffoonid rsp. barbeed väga mitmesuguseis variatsioonesis.

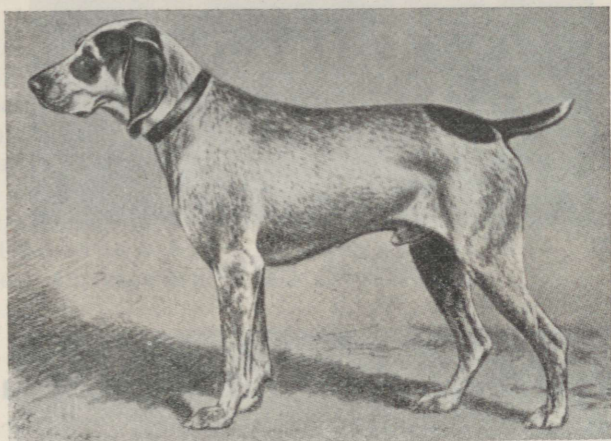
Brakid — braques. Nende esivanemaks on vana hispaania „Navarri“ brakk, raske suur koer, pikkade lontkõrvadega, nukilise koonuga, laia koonuotsaga ning rippuvate ülammokkadega. See koer elas 16. sajandil Püreneedes. Selle koera verd arvatakse olevat ka inglise pointeris. Brakke esineb mitmeid tüüpe, nagu vana raske prantsuse brakk ja väike prantsuse brakk. Need on valged või pruunide laikudega ning täppidega või vastupidi — pruunid valgete laikudega rinnal, käppadel ja peas. Kolm värviline, tiigerdatud Charl 10. brakk. Toulousi brakk, nimetatud ka braque D'Ariège — elegantne, valge heleoranž või pruunide laikudega peas ja kõrvadel, umbes 65 cm turjakõrgusega loom. Väga vastupidav ja hea haistmisega. Braque bleu d'Auvergne rsp. du Bourbonnais rsp. Dupuy. See rass oli revolutsioonipäevil hävimas, kuid ühe metsavahi mr. Dupuy hoole tõttu avanesid talle uuesti eksisteerimise

Joon. 42. Prantsuse linnukoer (*Braque Saint-Germain*).

võimalused. Dupuy koerad oma elegantsilt ja osalt ka peakujult, mis on peenem teiste linnukoerte omast, tuletavad meelde hurta, kelle verd oletatakse temas esinevat. Braque de St. Germain põlvnenud Ludvig 15. valge-kollasest „Blanche'st“. Kui jahikoer ühendab ta vana prantsuse braki ja pointeri omadusi ja võimeid.

Epanjöölide — Epagneul — liike on Prantsusmaal 4. Epagneul Français — valge, pruunide laikudega hea veekoer. Epagneul Picard — hallpruuni või must-valge tähnilised pika- ja vähe karekarvalised koerad. Epagneul Pont Audemer tuletab oma välimuselt meelde inglise veespanieli, kellega ta on ka veresuguluses. Hagen lausub, et oma groteskse välimuse poolest tuletavat ta 15-aastast pühapäevast plikat meelde. Siidne

Joon. 43. Karl X-da brakk.

karv on hästi säbaras, isegi lagipeas esineb tal säbar klouni karvatutt. Värvus punakas või sinikashall. Epagneul Breton on väike, tugev, intelligentne loom, pärit Bretagnest. Bretagne spanielile (nagu seda tõugu ka kutsutakse) loodetakse ta suure vastupidavuse tõttu ilmastiku kui maastiku suhtes suurt tulevikku. Barbet et Griffon d'Arret ehk vana barbee on levinud peamiselt Belgias, kus teda kasutatakse veekoerana. Barbee on ristatud spanieliga, mille tulemusena on tekkinud palju variante.

Teisi seisukoeri.

Itaalias leiame ainult ühe siledakarvalise ja teise karekarvalise seisukoera tüübi — Bracco ja Spione. Bracco on vanemaid seisukoeratüüpe üldse. Seda nime mainitakse ühenduses Noa laevaga ja ka Dante'si proosakirjeldusis võime seda leida.

Hispaania seisukoerad — Peros de Pactones — esinevad üks pika- ja neli lühikarvalistes variatsioonides.

Soome linnukoera ehk püstkõrva e. laika kohta vt. põhjamaade koerad.

Joon. 44. Griffon.

Mullakoerad: terrierid ja mägrikud.

Terrierid — *Canis terrarius.*

Terrieride ajaloolisi uurimisi on toimetanud peamiselt inglased, kes toorest algmaterjalist praegused terrieride tõud on aretanud. Taplini andmeil on terrierid ristatud foxhoundiga ja bulldogiga. Olevajal on kennelklubi poolt tunnustatud 22 terrieride tõugu. Need erinevad üksteisest väga nii oma suuruselt kui karvkattelt — nende seas esineb lühi-, pika- ja karekarvalisi; kõrvakujult esinevad püst- ja tipp-lontkõrvalised. Olevajal kasutatakse terrierisid vähe jahikoorteks; nad on kohanenud peamiselt toa- ja luksusloomadeks.

Must-punane e. manchester-terrier (Blak and tan terrier) on nimetatud varem inglise terrieriks ning peetakse inglise künoloogidelt hilisema foxterrieri põhitüübiks. Varemalt sarnles see tõug väga saksa siledakarvalise pintšeriga. Praegune must-punane terrier kuulub elegantsemate koerte hulka oma lühikese sileda musta karvaga ja tumedate mahagonipunaste märkidega. Värvilised võivad olla ainult jalgade seespoolsed küljed, kuna välisküljed aga peavad olema mustad. Pea on pikk, otsakalle väike, koon terav, silmad vähe ovaalsed, väikesed ning tumedad; kõrvad kikkis või tipp-lontis, võrdlemisi suured ja laiad.

Saksamaal kupeeritakse neil kõrvu, Inglismaal mitte. Selg on lühike, tahapoole libajas; saba lühike ja terava otsaga, sirgelt või poolkaares hoiduv. Must-punane terrier on turjast kuni 40 cm kõrge. Külma ja niiskuse suhtes on see terrieri tõug väga tundlik, mispärast on ta ka väljaspool kodumaad vähe levinud. Eriti levinud on ta Manchesteri ümbruskonnas, millest ka ta nimi manchester-terrier. Mainitud tõu peegelpilt, ainult värvuselt valge, on valge inglise terrier — White English terrier — kunstlik produkt, lühikese, hiilgava tõusu, kuid veel kiirema langusega koera rass, kelle ajalugu olevat lühike nekroloog. Valge inglise terrier aretati Lancashires. Ta hävingut mõjustas kennelklubi poolt nõutud kõrvade kupeerimise keeld 1898. a. Kupeerimata kõrvadega polnud see tõug enam nõutav ning ta levik kängus. Praegu esinevat Inglismaal sellest rassist vaid vaevalt 20 eksemplari (Hagen).

Teine manchester-terrieri teisend, kuid kääbus kujult on must-punane mängu- e. kääbus-terrier — Black and tan terrier. On väga õrn ja vähe levinud tõug.

Joon. 45. Must-punane (black and tan) terrier.

Bullterrier on võrsunud valgest inglise terrierist ja ürgbulldogist, kes sarnleb bokseriga. Sellest ristamisest taheti aretada ägedat võistluslooma koerte võistluste tarvis, kuid saavutati julge iseloomuga, elegantne, valge või kollaste laikudega resp. vöötidega pikapealine näitusloom. Bullterrier on hea majasõber ja truu laste seltsiline, kuid on samuti tuntud ka hea rotipüüdjana. Varemalt kupeeriti bullterrieridel kõrvad, nüüd aga püü-

Joon. 46. Bullterrierid:
vasakul — lühendatud kõrvad, paremal — normaalsed kõrvad.

takse neid kasvatada juba loomulikkude püstkõrvadega. Sabasid ei amputeerita ühelgi eelmainitud rassist. Bullterrierisid esineb väga mitmesuguses suuruses. Suure tüübi turjakõrgus küünib 52 cm, kuna kääbus-bullterrier on 3—4 korda vähem.

Siledakarvaline foxterrier — Smoothcoated foxterrier — on tuntumaid koeratüüpe ülemaailmselt, samuti ka meil. Ker-

Joon. 47. Sile foxterrier.

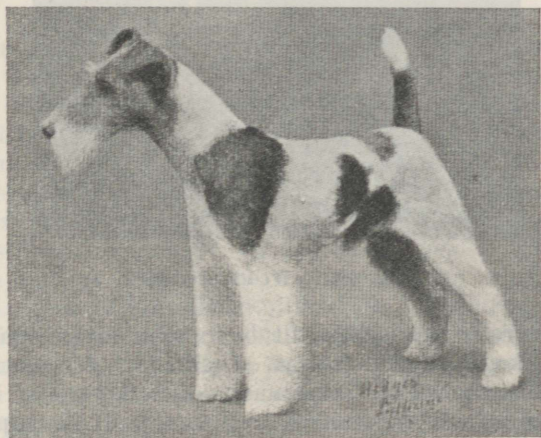
gesti aklimatiseeruv rass. Käesoleval ajal tuntakse huvi ta vastu eriti Ungaris ja Tšehhoslovakkias.

Bulldogi verd esineb ka foxterrieris, mis ilmestub sellel tõul sageli esinevas korrapäratus lõikhammastikus.

Foxterrierisid peetakse peamiselt majavalvuritena, rotipüüdjana ja luksuskoertena. Et ohjeldada ta väga elavat iseloomu, peab talle leidma alati tööd või tegevust ja teda peab kasvatama järjekindlalt. Sel viisil arenevad neist meeldivad truud seltsilised, muidu aga kasvavad nad maja türannideks, kes ainult oma tuju kohaselt oma perenaist endale läheneda lubavad.

Varemalt armastati rohkem mustakarvalisi foxterrierisid, viimasel ajal on künoloogid valge värvuse läbi viinud. Pea on neil piklik, koon otsapoole peenenev, vahel vähe otsaga üles. Laubakalle märgatav. Enamikus tipplont-kõrvad on võrdlemisi lähetikku ja seisuga ette, kujult v-kujulised. Foxterrieridel kõrvu ei kupeerita, neil lühendatakse vaid saba, kuid ka mitte väga lühikeseks (meil kahjuks lõigatakse foksterrieridel sabad liiga lühikeseks). Silmad on elavad, tumedad ja väikesed. Selg lühike ja sirge. Saba kannab ta püsti. Samuti sirged on ka jalad. Turjakõrgus kuni 40 cm.

Traatkarvaline — wirehaired — foxterrier on oma arengult vast sama vana kui ülalkirjeldatud siledakarvaline vend; ainult seda tõugu tunnustati kennelklubilt alles 10 aastat hiljem (1882). Karekarvalise foxterrieri rassi hakkasid aretama eriti jahimehed, kuna see koer osutus heaks jahikoeraks, eriti jänese-, rebase- ja saarmajahil.

Joon. 48. Traatkarvaline foxterrier.

Välimus on traatkarvalisel foxterrieril üldjoontes sarnane eelmisega. Näo profiil oma püstsete karvade tõttu paistab sirgimana ning jalad kohmakatena.

Airedale-terrieri kodumaaks on Aire ja Wharfe orud, kus väga levinud on saarmajaht. See tõug algas oma võidukäiku 1880. aastast, millal kuuleme sellest koerast asjatundjaid kõnelevat. On vähe rasse, kes nii lühikese aja jooksul on selliselt levinud. Buckley andmeil sisaldavat airedale-terrier saarmakoera, welshi terrieri, harrieri, bulldogi ja võib olla isegi vähe ka lambakoera verd. Alguses ei saadud ikka soovitud traatkarva, vaid pesakondades esines suur % ka lainjas-siidkarvaseid. Käesoleval ajal ei vaja selle tõu karv enam korrigeerimist, vaid on juba konstantselt traatjaks muutunud, mil on vähe lainjas kuju.

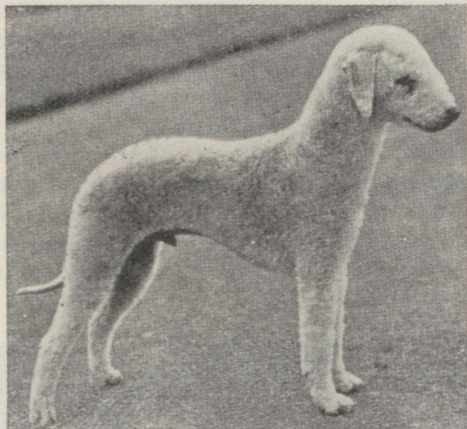

Joon. 49. Airedale-terrier.

Airedale-terrier on iseloomult heatahtlik ning oma peremehe eest on alati kogu hingega väljas. Inglismaal dresseeritakse neid sõja- ja sanitaarkoorteks, Saksamaal politseikoorteks. Vene-Jaapani sõja ajal otsid jaapanlased Inglismaalt 50 eksemplari väljaõpetatud sõjakoeri (airedale-terrierid). Teateandjatena, valvuritena ja varustusekandjatena osutusid mainitud koerad suurepä-

rastena ning nad teeninud oma uusi peremehi ausasti, kuid sanitaarteenistuses tuli ette suuri arusaamatusi, mille all juba nende leivavanemad kannatasid; nimelt see inglise rass eelistas oma päästetöil abistada pigemini valgeid kui kollanahkseid haavatuid.

Kasvult on airedale-terrier suuremaid terriereid, muide sarnaleb oma välimuselt traatkarvalise foxterrieriga. Värvuselt on nad kas mustade-punakate või hallide „mantlitega“ ja heledamate (kollakate) jäsemete, kurgu- ning kõhualusega. Airedale-terrierid on sisse toodud ka meie kodumaale.

Joon. 50. Bedlington-terrier.

Bedlington-terrier on groteskne, kultiveeritud vähemlevinud rass kui eelmised kaks. Isegi ta kodumaal möödus palju aega enne kui sellele vanale tõule hakati tähelepanu kinkima. Bedlingtoni päritolu on alles tume; mõned peavad teda pärituvaks isegi Hollandist, kuid sellele eksiarvamisele on viinud bedlington-terrieri aretaja mr. Taprell'i nimi. Nimi Bedlington kuulub kohale, kus selle rassi häll. Neid koeri kasutatakse Inglismaal jahil mäestikus elutsevate kanelikkude peale. Nad on sama head kilkajad kui hagijadki. Ka saarmajahil hinnatakse väga neid loomi. Nende klassilised nimed on „Peachem, Piper, Pincher“. Esimene, keda hakati bedlington-terrieri nime all tundma, oli Peachem, kelle kohta ta omanik James Ainsley tõendas, et kui minu Peachem saarmajahil häälitsema hakkab, siis võin saarma naha peale kauba juba julgesti ära teha.

Bedlingtoni-terrier on väga temperamentne loom ning ei sobi hästi oma seltsilistega. Ta muutub kadedaks, tülinorijaks ja alus-

tab sageli omasugustega hambavõitlust. Üksikult on ta majas asendamatu ning sobib isegi hästi lastele seltsiliseks. Raskusi valmistab ka ta säbara, tiheda udukarvaga karvkatte korrashoid. Harimatult ja kammimatult näevad nad välja väga lohakad ja kaugeltki mitte tõustiilsed.

Nii juba oma mainitud säbara karva kui üldiselt välimuse poolest erineb ta senikirjeldatud terrieridest täiesti. Ta õhukesed kuni kurguni küündivad lontkõrvad, kumer hurdale sarnlev selg ja mõõgakujuline jämeda otsaga saba, mida tavaliselt ei lühendata, kuuluvad kõik ta omapärasuse hulka.

Värvus on sinihall, liivakarvaline ja ka punane.

Iiri terrieri — Irish terrier — välimuses peab peegelduma punane natsionaalkuub ja kogu iiri rahva armastusväärne iseloom. Julge sportlane, terava tähelepanuga ja võitlushimuline kuni viimase hingetõmbuseni. Täielise respektita igasuguse neljajalgse olevuse suhtes, eriti veel mis puutub omataolisi, kuid seda armastusväärsem on ta inimeste suhtes; laste seltskonnas on ta eriti heas tujus ja täis vallatusi. Ta on puhas, korralik majasõber ja õrnus ning suuremeelsus ise oma peremehe suhtes. Nii-sugune „Dare devile — kuradi jõmpsikas“ olevat iiri terrier Hageni kirjelduse põhjal.

Iiri terrier on üks levinumaid, hinnatavamaid ja armastatuid terrieri-tõugudest Suur-Britis. Niikaua kui tuntakse jahipidamist Iirimaal, niikaua tuntakse suure hurda-hundikoera kõrvad ka seda saarma-, mägra- ja rebasejahil kasutatavat terrieri. Praegune iiri terrier olla ekstrakt endisest ajaloolisest iiri terrierist. Oma mitmekülguse, hea kohanemisvõime tõttu on ta kasutatav nii krahvilossides jahikoerana, linna aristokraatlikes majades luksuscoerana, bürgeritel majasõbrana kui ka vaese sauniku majavalvurina. Ilmastikukindla karvkatte tõttu on ta vastupidav igasugustele sadudele ja rajudele. Kuna inglased oma terrierisid paljudesse rassidesse individualiseerisid, koondasid iirlased oma terrierimaterjali peamiselt üheks tugevaks natsionaaltõuks. Iiri terrieri aretamisel kasutati ka vana must-punast terrieri ja traatkarvalist terrieri.

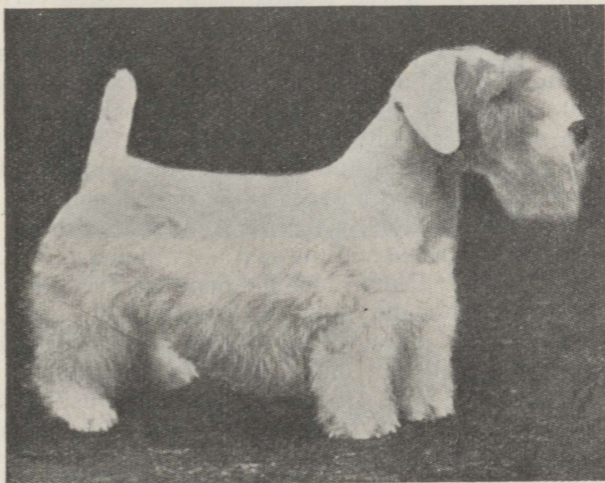
Väga palju eksporditakse iiri terrierisid välismaile, eriti inglise kolooniatesse. Ameerika kuld oleks sellele rassile ta kodumaal üsna hädaohtrikuks osutunud, kui kodumaised asjaarmastajad paremat tõumaterjali müügile laseksid.

Välimusest sarnleb iiri-terrier traatkarvalise foxterrieriga. Ta värvus on helepunane, nisukollane või tumekollane. Varem kupeeriti iiri terrieride kõrvu, kuid peale vastavat keeldu selle tõu aretajad hoolitsevad, et nende koerte kõrvakuju sarnleks tipp-lont- või klappkõrva kujuga.

Teiseks iiri terrieriks on sinine kerry-terrier — Kerry Blue terrier — pärit Kerry krahvkonnast Iirimaaalt. Vana tõug. Iiri sportlikes ringkondades levinud hea saarmakoerana ja apor-töörina. Samuti ei jää ta majavalvurina ning seltsikoerana maha oma omadusilt eelmistest. Oma välimuselt erineb eelmistest pika pehme karva poolest, mille sinakas värvus esineb kõigis nüanssi-des. Kutsikad sünnivad alati mustadena. Vahel esineb sündinud kutsikate kasukas punaseid või valgeid täpikesi, missugused aga hiljem kaovad.

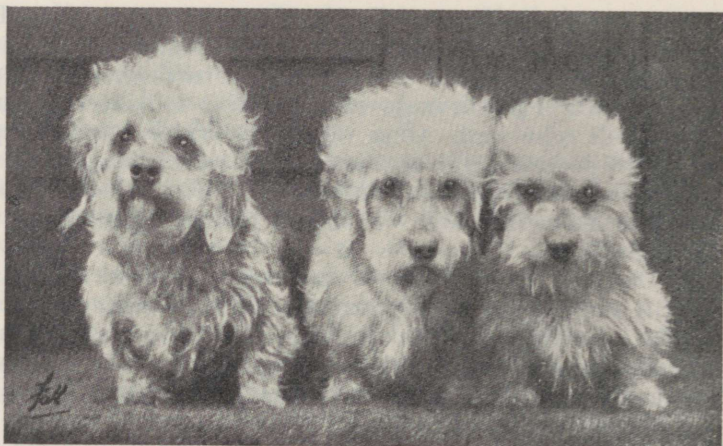
Welsh-terrier nimetatud ka wallis-terrieriks — olevat briti künoloogide arvates briti terrieri rassi kõige puhtamaks esindajaks. Energiliselt keeldub welsh-terrieride klubi mainitud tõuaretuseks igasugusest ristamisest. Näiteks airedale- ja foxterrieri ristamisest saadud hiilgav welshi tüüp jäetakse, kui mitte-ehadne rass, näitustel premeerimata.

Welshi rassi tunnustest oleks mainida: lamedakujuline pea, tugev koon, mille tõttu näivad foxterrieridest mehisematena ja kohmakamatena. Saba ei kannanad ka mitte nii püsti kui eel-mised terrierid. Saba tavaliselt lühendatakse. Karv on traatjas ja väga tihe, must-punase või must-halli või üleni punase värvu-sega. Suurus keskmine.

Joon. 51. Sealyham-terrier.

Sealyham-terrieri nimi on tuletatud selle tõu rajaja kapten John Edwardes Sealyham'i järgi. Pärit olla see rass Flandriast, kust Sealyham'id Inglismaale sisse rän-

Joon. 52. Dandi Dinmont terrier.

dasid, kaasa tuues flaami terrieri ja valget basseed (Hagen). Oma uues kodus Pembroke-shires arenes nendest koertest uus, madalajalgne tõug, keda kasutati saarma-, rebase- ja mägrajahil. 1909. a. kirjutab mr. Lewis uuest, kennelraamatus registreeritud tõust, et see olla lühijalgne, karekarvaline koer, kes kohanevat igasuguseks tööks ja kellel on palju julgust; eriti osav olla ta urgudes mägra ajurina. Sealyham-terrieri tõus on sündinud õige kiirelt. Viimase 20 aasta jooksul on ta rännanud paljudesse maadesse üle mere ja ookeani ja kõikjal hindamist leidnud. Ka tartlastele pole see kentsakas habemik tundmata; sageli võivad Tähtvere parkis jalutajad kohata sealyham-terrieride abielupaari.

Tõeliselt omavad sealyham-terrierid eht karikatuurse välimuse. Ta nagu koosneks kahest nelinurgast — vähemast, s. o. peast ja suuremast — kehast. Pea on looma suurusega võrreldes liiga suur ja massiivne. Laubakalle puudub, koonuots on must. Silmad keskmise suurusega, ümmargused, elavad ja tumepruunid. Kõrvad lontis ja V-kujulised. Jalad lühikesed, paksud ning kaetud pikkade karvadega. Saba (pikalt kupeeritud) püstine, nagu terrieridel kunagi. Karv pikk ja kare. Värvus valge või valge pruunide laikudega peas, kõrvadel ning seljal. Turja kõrgus kuni 30 cm.

Border-terrieri on küll juba sajandeid saarmajahil kasutatud, kuid kennelklubilt tunnustatud alles ca 15 aasta eest ja registreeritud border-terrierina. Selle rassi tõus olevat alles tuleviku küsimus. Levinud on ta Inglise ja Šoti piirimaades. Eelmisest tõust on ta kõrgejalgsem ning arvatakse ta olevat inglise

must-punase terrieri ja traatkarvalise foxterrieri ristamise produkt. Pea poolest sarnleb ta oma suurima vaenlasega — saarmaga, tähendab tal on lai kolju ja tõmp nina; kõrvad on lontis nagu veetöökse loodud; kare karv on pikk, tihe ning väga ilmastikukindel.

Dandi Dinmont terrier — madalajalgne, lontkõrvaline, sirgeseljaline, pika siidise karvaga, hall või kollane, valge eesrinna ja käppadega väike loomake. Ta päritolu on tume, kuid temast kõneldakse juba 1700. aastal ning hiljem on kuulsa šoti luuletaja Walter Scott'i väga armastatud tõug. Dandi Dinmont terrieri pesakondades esineb vahel ka kõrgejalgseid kutsikaid. Näiteks huvitav juhtum viimase kohta: Earl of Antrum esitas näitusel 1880. aastal kaks terrieri. Üks neist võistles ja premeeriti dandi klassis ja teine — kõrgejalgne — bedlingtoni klassis. Ometi olid mõlemate koerte vanemad tüübilised dandi-terrierid.

Dandi-terrieride sabasid ei lühendata; seda kannab ta poolpüsti kaares; saba ei tohi olla viltu ega rõngas.

Joon. 53. Šoti kõrgmaa valge terrier.

Šoti kõrgmaa valge terrier — West Highland white terriere — šoti tõug. Kord taheti neid loomi lihtselt šoti terrieridena tituleerida, kuid tänu kapten Mackie uurimisretketele šoti-terrieride üle, tunnustati see siiski iseseisva tõuna. Oma iseseisvuse püsivuse eest võlgneb see valge kõrgmaa-terrier ka palju mr. Holland Buckley'le, kes neid väikesi valgeid loomi kasvas. Selle rassi tähtsamad tšempionid on sündinud Aberdeenis. Üks neist „Kiltie V“ müüdi Ameerikasse 400 inglise naela eest.

Šoti kõrgmaa terrier on väike valge loomake, täis iseteadvust ja sportlikku kirge. Kõrvad on kikkis ja väikesed ning teravaotsalised. Silmad keskmise suurusega, tumepruunid ja hiilga-

vad. Koonuots ning päkad mustalt pigmenditud. Mujalt karvkate helevalge. Karvkate koosneb kasukkarvast, mille pealmine püstine ohakas on kare ja pehme, aluskarv tihe, pehme vill. Saba on otse taha. Turjakõrgus kuni 30 cm.

Šoti terrier — Scottish terrier. Nagu kõigi vanemate šotimaa terrieri-rasside, nii on ka šoti terrieri päritolu tume. Teatakse ainult niipalju, et Lääne-Šoti mäestiku ja Hebriidi saartel esinesid madalajalgseid ja karekarvalised terrierid, keda kasutati tarbe- ja jahikoerana, ning ei pandud rõhku tõu ühtlusele,

Joon. 54. Šoti terrier.

vaid neid aretas igaüks oma äranägemise järgi. Selle tulemuseks oligi, et šotimaal tekkisid mitmed terrieride variandid. Praegu on tunnustatud 4 šoti ehk highland-terrieri rassi: šoti terrier ise, west highland white terrier, skye terrier ja cairn terrier. Väga võimalik, et ka veel viies variant yorkshire terrier on samuti šoti päritoluga. Kapten Mackie jutustuste järgi tarvitati šotimaal rebasejahil üht ja sama väikest koeraliiki ja nendest terrieridest areneski praegune šoti-terrier. Väike „šotlane“ ilmus 1897. a. esimest korda koeratundjate hinnangu alla.

Šoti terrier on koer karikatuuris. Jalad on tal üsna lühikesed, kaetud pikkade paksude karvadega. Keha on nelinurkne, lühike ja tugev. Saba lühike (mitte amputeeritud), püstine ning pea sarnleb omas õiges figuuris telliskiviga, millest kaks terast, kaval-julget tumedat silma kogu ümbrust korraga näivad tähele panevat. Kõrvad on võrdlemisi suured, teravad ja kikkis. Karvkate on kare, värvuselt peamiselt must, kuid esineb ka muukarvalisi, nagu halle, kollaseid ja pruune.

Skye-terrier on pärit Skye saarelt, kus nad juhuslikult on arenenud sajandeid. Skye-terrieri põlvnemise suhtes lähevad künoloogide arvamised lahku. Üks legend ühendab mainitud koerte saabumist Skye saarele Hispaania armaada hukkumise-ga, nimelt laevadelt olla saarele pääsenud hispaania-spanielid või Malta koerad, kelle ristamisest kohapealsete koertega arene-nudki skye tõug.

Joon. 55. Skye-terrier.

Teine vana inglise legend kõneleb barbaaride kõige põh-japoolsemaist maist sissetoodud islandi-koertest, kelledel nen-de haruldaselt pika karva tõttu pole olnud näha ei nägu ega keha. Need pikakarvalised koerad meeldisid saare elanikele ning neid hakatigi aretama. Skye-terrierist kuuleme 16. sajandil, millal teda kasutati jahikoerana maa-alustesse urgudesse rebaste, mäk-rade ja nugiste ajurina. Too skye-terrier sarnles täiesti praegu-sele skye-terrierile. Nende rikkaliku, tiheda karva poolest kasu-tati skye-terrieri ka saarmajahil. Skye-terrieri sportlikul tüübil on eelistatud lontkõrvad, kuna salong-tüübil soovitatakse püst-kõrvu. Sportlik tüüp on luksustüübist ka kasvult väiksem. Skye-terrieri pikk karvkate on sini- või hõbe- või koguni üsna helehall.

Cairn-terrier — Cairn'i orust pärit, väike, rebase füsiog-noomiaga väike kikk-kõrv. Karv kare, kuid mitte väga jäme ning rikkalikult pehme udukarvaga. Värvuselt on need koerad liiv-pruunid, hallid või vöödilised. Tumedad laigud kõrvadel ja suu-nurkades on soovitatavad. Seda „nõmmenõida“ peetakse šoti- ja highland-terrieride esivanemaks ja prototüübiks. Ta olla kirglik-

semaid mullakoeri ning nõmmedevallutajaid. Ta iseloomustamiseks on toodud järgmine juhtum ühes prantsuse illustreeritud ajakirjas: Keegi cairn-terrieri kasvataja annab ostjale edasi ostetud cairn-terrieri järgmise nõuandega, et see koer lepib ja koduneb varsti, kui hoiate teda nõmmedest kaugemal. Nii arenenudki asjaolud — koer harjunud oma uue kodu ja komfordiga Pariisis varsti. Kord sõitnud aga omanik provintsi puhkusele ning võtnud ka koera kaasa. Õhtul jalutatud pargis kuni kuu tõusuni ning

Joon. 56. Cairn-terrier.

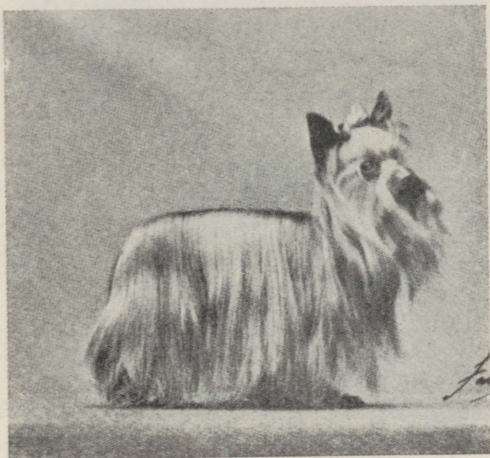
hakatud minema puhkusele. Nüüd aga märgatud korraga, et koer kadunud. Hüütakse — pole mingit vastust. Otsitakse — pole leida teda kusagil maja läheduses. Korraga tärkab koera omanikule meelde koerakasvataja hoiatus, hoida koera nõmme lähedusest ning küsib, kas läheduses ei leidu seesugust, saades jaatava vastuse, ruttab kohale koera otsima. Kohale jõudnud näeb seal oma lemmikut heledal kuuvalgel kesk kanarbikku hullamas ja „hundiratast löömas“. Omanik vilistab, kutsub, meelitab ja kurjustab, kuid see kõik ei aita midagi; koer jääb kurdiks kõigi kutsumiste vastu ning jätkab oma nõiatantsu kuni surmaväsimuseni.

Clydesdale e. Payslye terrier on skye-terrieriga väga sarnlev, kuid vähe levinud püstkõrvane väike loomake; pärit Clydesdale ümbrusest.

Yorkshire-terrier kuulub pigemini sülekoerte rühma, kuid esitan teda siin selleks, et anda täielise ülevaate briti terrieridest.

Yorkshire-terrieri tõu iga ei küüni mitte palju üle sajandi. Kõik, mis kuulub Šotile ja mis lähemalt defineerimata, on põiminud ka selle rassi päritoluga. Oletatakse tas esinevat ka skye-terrieri verd.

See ilus elav loomake ei sündinud mitte salongi pailapsena, vaid ta, nagu elegantne whippetki, arenes kehva tööinimese rõõmuks. Selle tõu kasvanduse asutas esmakordselt mr. Peter Adams. Esimesed tõuloomad ostis ta töolistelt, kes neist mitte heal meelel ei lahkunud, vaid ainult kõrge hind (20—30 inglise

Joon. 57. Yorkshire-terrier.

naela) meelitas neid oma lemmikloomi edasi andma. 1866. a. märgiti yorkshire-terrierid juba tõuraamatusse.

Varemalt oli yorkshire-terrier hea rotipüüdja ning üldse kirgline jahikoer, kuid ta jahikired on pikkamööda hävitanud ta liiga pikk karvkasukas. Viimane on nii pikk ja lokkav, et segab loomal kiiret tempot ja vaba liikumist. Need loomakesed näevad huvitavad oma pikas, siidises kasukas, mis on kehal terashall, segatud kollakate karvadega, kaelal punane ja peas pruun. Punase-pruuni kohtadel on karvad juurtes tumedamad ja latvadel heledamad. Silmad on ümbritsetud tumedama ringiga.

Kutsikad sünnivad pikakarvalistena ja mustadena, missugune värvus kaob hiljem. Umbes 9-kuistel kutsikatel võib kohata tumedat värvust veel seljal.

Sabad tavaliselt yorkshire-terrieridel lühendatakse, kuid kõravad arendatakse praegusel ajal püstisteks.

Norwich-terrier — uus, 1932. a. kennelklubi poolt tunnustatud rass põlvneb arvatavasti (väikesest) iiri terrierist. Neid esineb lontis ja püstkõrvalisi. Saba tavaliselt kupeeritakse. Karv on kare ja pruunja värvusega.

Lakeland-terrier — väike, border-terrieriga sarnlev, mitmevärviline loomake.

Joon. 58. Ameerika e. boston-terrier.

Ameerika e. boston-terrier — Euroopas vähetuntud rass, on inglise ja prantsuse bulldogiga lähedalt sugulane. Oma välimuselt sarnaneb ta eriti viimasega. Ta põlvneb Ameerikasse imporditud bull-terrierist. Boston-terrierid on elegantsed, lühikarvalised, keskmise suurusega loomad. Nende pea on üsna lühike, otsmik kumer, kukal kõrge, laubakalle hästi väljenduv. Koon on lühike, kandiline ja musta ninaotsaga. Kõrvad teravad, püstised. Saba mitte pikk, hästi peeneneva otsaga ja horisontaalse asendiga. Ideaalne värvus on vöödiline mantel, heledama koonu, kaela ja kõhualusega ning käppadega.

Aasia- e. lhassa- e. tiibeti-terrier, varemalt aretatud ning armastatud Budha preestrite poolt, on mitteühtlane rass. Tuntud on selle tõu kaks tüüpi — terrieri- ja spanieli-tüüp. Terrieri-tüüp sarnleb väga skye-terrieriga ja spanieli-tüüpi mopsi-sarnane lühike füsiognoomia — jaapani spanieliga. Lhassa koeri on viimasel ajal hakatud aretama ka Inglismaal, Euroopa konti-

nendil ja Ameerikas. Lhassa rass on kumera koljuga, õõnsa näoga, terava ninaga, tipp-lontkõrvne, silekarvane, kääbus (turjakõrgus 16 cm) loomake. Värvus on neil valkjas-kollane, valge krantskaelaga.

Austraalia-terrier on Inglismaalt sisse viidud, kuid kohalikkudes oludes ümbermoodustatud tõug. Need on väikesed — kõrgus kuni 25 cm — sinakashallid või pruun-punased, karekarvalised, klappkõrvadega loomakesed. Saba neil harilikult ampu-teeritakse.

Aafrika e. kongo terrier on oletatavast Euroopa päritoluga, keskmise kasvuga, kollakaspunane või hiirhall, valgete märkidega, varemait foxterriere meeldetuletav loom.

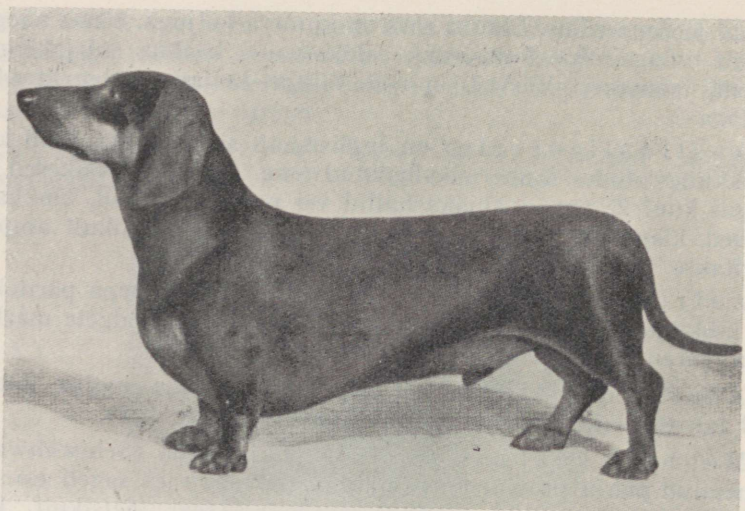
Abessiinia liiva-terrier sarnleb väga inglise black and tan terrieriga, ainult tal on liivavärvuseline karv.

Mehhiko kääbus-terrier — Chihuahua (Schiwahwah) nimetatud põhja provintsi nime järgi, kus see rass sageli esineb. Mehhiko kääbustõug on varemalt esinenud seal metsikult, kus need koerad orava viisi ühelt puult teisele hüpnud. Rõõmus, elav kääbus-bull-terrieriga väga sarnlev, kuid veel väiksem loomake.

Mägrikud e. taksikoerad e. kõverjalgsed rass.

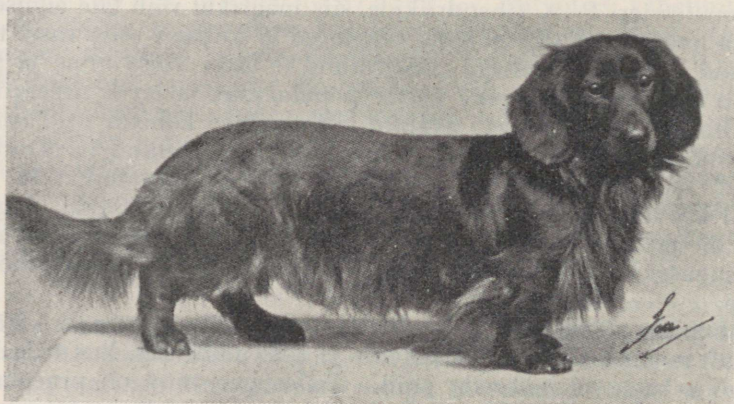
Kui bulldogi peetakse inglise, puudlit prantsuse, chow hiina, boston-terrieri P.-A. Ühendriikide, siis mägrikut võib täie õigusega saksa natsionaaltõuks pidada. Inglise ei kutsugi seda rassi teisiti kui saksa pärisnimega „Dachshund“. Oma saksa nime ja päritolu tõttu vähenes nende koerte populaarsus ja levik Ameerikas maailmasõja päevil. Isegi avaliku vihkamisega koheldi neid loomi tänaval massi poolt. Nüüd on see maania möödunud ja „Dachshund“ on jällegi üldiselt populaarne ning armastatud rass nii maal kui linnas, nii rikaste kui kehvikute juures. Ehkki mägrik kuulub jahikoerte rühma, peetakse teda sagedamini toakoerana, missuguseks otstarbeks on aretatud ka teine väiksem taksikoera tüüp.

Mägriku põlvnemise kohta puuduvad kindlad andmed. Kõige esmalt levinud see rass Münchenis ja seal ümbruses, kus teda kasutati rebaste ja mäkrade jahil. Tolleaegne tüüp oli praegusest suurem ja kõrgemate jalgadega, kuid keha ja pea kuju on jäänud muutmatuks. Mägriku välimik ja ta kaval iseloom on annud alati

Joon. 59. Lühikarvaline mägrik.

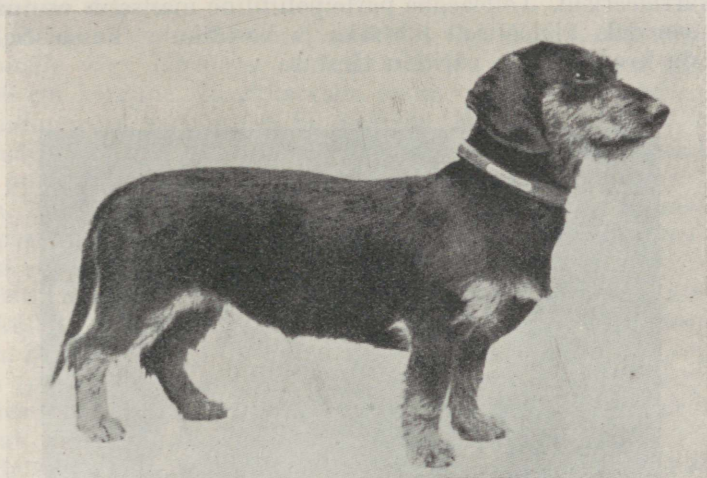
ohtrat materjali karikaturistidele ja humoristidele. Inglise ütle-
vad mägriku olevat kahe koera pikkusega ja poole koera kõrgu-
sega. Varemalt hinnatigi mägrikus võimalikult pikka pead ja
keha ning võimalikult lühikesi ja kõveraid jalgu. Seega see tõug
liiga nõrgestatigi. Praegusel ajal on künoloogide nõuded välimiku
suhtes ratsionaalsemad, ega ei liialdata enam spetsiifiliste tõu-
tunnustega.

Joon. 60. Pikakarvaline mägrik.

Karvkattelt eraldatakse mägrikuid 3 tüüpi: lühi-, pika- ja karekarvalised. Esimesel kahel on soovitud värvused pruun või must pruuni lisanditega, mida kutsuvadki jahimehed spetsiifiliseks „taksikoera karvaks“. Muu värvusega, nagu kimleid ja kirjusid esineb harva. Karekarvalisile mägrikuile on kõik värvused lubatud.

Iseloomult mägrik sarnleb tublisti foxterrieriga, eriti oma sõjakuse ja julguse poolest. Muide on ta siiski rahulikuma ja vähem lärmika olekuga majas, kuid seda jonnakam. Ta kohta lau-

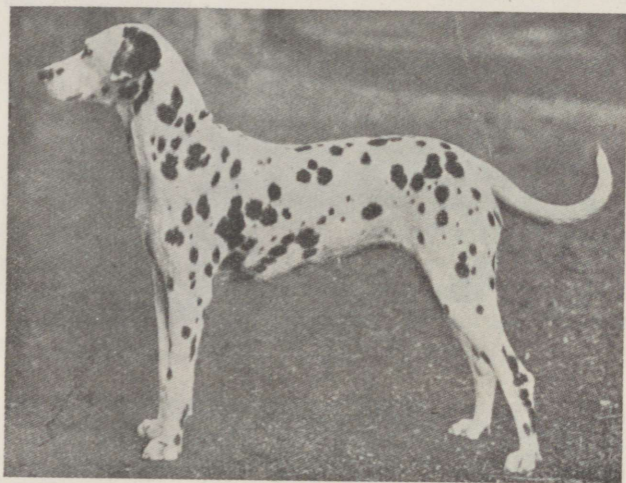

Joon. 61. Karekarvaline mägrik.

sutaksegi: „kui taks tahab olla „omamoodi“, siis on kergem liigutada paigast püramiide kui teda sundida sõnakuulmisele“; ehk nagu sakslased märgivad; et taks omavat „eigenen Kopf“, mille vastu isegi „Götter vergebens kämpfen“. Korraliku, kindla kasvatusel on mägrik parimaid seltsilisi nii lastele kui täiskasvanuile ja ideaalseid majavalvureid. See on koer, kes oskab viha kanda, kätte maksta, kuid ta oskab ka olla tänulik.

Dalmaatsia-koer — Dalmatiner, carriage dog, prantsuse koer, itaalia koer, türgi koer, väike taanlane, bengalia brakk — kõik need loetletud nimetused kuuluvad ühele ja samale täpilisemale koerale. Nimede järgi otsustades peaks see rass olema kõik mainitud maad läbi reisinud. Praegust elegantset dalmaatsia-koera võime sageli kohata Inglismaal sealseis rohelistes parkides ja aasadel.

Ajalooliselt on dalmaatsia-koera põlvnemist kõige esmalt uuritud itaalias 17. sajandil. Oletatakse, et see on sama ajukoer, kes toodi Itaaliast Hispaaniasse ja kellest seal vana hispaania pointer arenes. Nagu kord eelpool mainitud, importis Prantsusmaa sageli Itaaliast jahikoeri, seega arvatavasti kujunes ka dalmaatsia-koera reis Inglismaale Prantsusmaa kaudu. 1650. aastal oli dalmaatsia-koer Inglismaal juba tuntud kui Itaalia päritoluga. Cromwelli päevil ususõdade ajajärgul sattus dalmaatsia-koer oma päritolu tõttu, muidugi ka kui rooma-katoliku usku olevus, usufanaatikute viha alla, kes seda ilusat looma igati vulgaarselt karrigeerisid. Tolleaegne parteipoliitiline maitsetus osutus aga künoloogidele ajalooliselt tähtsaks ja kasulikuks, kuna see dalmaatsia-koera Itaalia päritolu tõestab.

Joon. 62. Dalmaatsia koere.

Dalmaatsia-koeraga sarnast rassi mainib kolonel Smith Indias, kus neid kasutatakse parforsskoertena pärismaalaste poolt.

Dalmaatsia-koera kutsikad sünnivad sageli täitsa valgetena, ilma ühegi täpita. Mida walgemad nad on, seda rohkem neist künoloogid lugu peavad. 14 päeva pärast ilmuvad neil laigukesed kaelal, kõrvadel ja tume joon kõhul. Mida suuremaks kasvab kutsikas, seda rohkem ja rohkem ilmub täpikesi seljal ja külgedel. Laigukesed ja täpikesed on enam-vähem ümmargused ja üksteisest hästi isoleeritud, värvuselt kas mustad või pruunid.

Muud tarbe- ja luksuskoerad.

Spitside e. püstkõrvade ja saanikoerte rühm.

Turbakoera rühma (*Canis familiaris palustris*) kuuluvad põlvnemiselt väga varieeruva välimikuga koerad, nagu spitsid, šnautserid ja ülalpool kirjeldatud terrierid. Need esinevad kääbuskoertena kui ka suuremate, tugevamate loomadena. Nad on sageli ristatud teiste tõugudega, nagu airedale-terrier jahikoeraga ja bullterrier dogiga.

Spitside rühm on levinud maakeral väga laialdaselt. Ürg-turbaspitsile väga lähedane on **b a t t a k - k o e r** Sumatras (Strebel) ca 40 cm kõrgune, kasukkarvane loom; värvuselt punane, pruun mitmesugustes variantides ja mustade lisanditega. Neid esineb ka heledas rüüs. Nende mokad, suulagi, igemed on mustad, keel aga punakas. Väikesed püstkõrvad paiknevad laialt peas. Saba on u. 70% paremale seljapoolle rõngas. Battakkoeri sündivat ka tõmpsabalisi. Selle tõu omaduseks on, et nad urineerimisel tagajalga ei tõsta ega üksteist vastastikku ei nuusuta.

Battakspitsid on peamiselt valvekoerad, missugune ülesanne on küllalt hädaohtlik sealsete rahva suguvõsade alalise sõjakuse tõttu. Battak, olgu see mees või naine, on alati varustatud sõjariis-taga (parang) vöö, mille käsitlemises on nad väga osavad; selles on teadlikud ka nende koerad, sest nad hauguvad võõrale ainult küllalt kindlast kaugusest, neile kunagi lähenemata.

Battakkoeri kasutatakse ka jahikoertena (peamiselt põdrajahil), kuna sealses troopika-kliimas pole imporditud koerad vastu-pidavad, vaid nad kaotavad seal oma haistmisvõime.

Huvitav on asjaolu, et battak ei vali oma koera välja mitte selle jahiliste omaduste, vaid teatud välimiku tunnuste, nagu sabakõveruse, teatud karvapiirete, valge koonu, sabaotsa jne. järgi. Esinevad valitaval koeral kõik soovitud tunnused, siis maksetakse ta eest ilma ühegi jahilise katseta tublit hinda, mis võib ületada pärisorja hinna. Lõpuks kuulub battakkoera liha delikatesside hulka, mis oma maitse poolest olla vasika- ja kanaliha vahe-pealne.

Põhjamaade ja polaar-püstkõrvaliste tõud Strebeli järgi põlvnevad kahest esivanemast, nimelt *Canis familiaris palustris*, missugusesse gruppi kuuluvad soome linnukoer ja samojeedikoer, ja *Canis familiaris inostranzevi*'st põlvnevad ülejäänud rohkearvulisem püstkõrvaliste e. laikade rühm. Soome püstkõrvas leiab Strebel olevat säilinud ürgset *C. f. palustris*'e tüüpi. Polaarmaade uurijate tähelduste põhjal erinevat põhjamaade püst-

kõrvad üksteisest nii väga oma kujult, suuruselt ning värvuselt ja karvalt. Näiteks vürst Andrei S c h i r m i n s k y, paremaid laikatundjaid, eristab 10 laikadeliiki. Laikad on ülemineku-tüübid spitside ja dogide vahel. Nende rühma arvatakse Siberis kõik saani-, jahi-, karjahoidjaid ja mõnel pool ka toiduks kasutatavaid koeri. Välimikult sarnlevad nad huntidele, mis seda mõistetavam, et sageli esineb nende ristamisi viimastega.

Laikad on väga vastupidavad ilmastiku suhtes; toasolemisest nad üldse ei hooli. Polaarekspeditsioonid pole mõeldavad laikadeta. Kõik polaarmaade uurijad mõtlevad tänutundega laikadele. N a n s e n'il oli kasutada väikesed samojeedi-, Lääne-Siberi- ja ostjaki-koerad; S h a k l e t o n'il ja S c o t t'il — samojeedikoad; P e a r y kasutas põhja indiaanlaste huskie'sid.

Laikad huluvad huntidena. Suvel kraabivad omale koopad, et valmistada jahedamat kohta või lamavad kogu päev vees, et kaitsata end sääseparvede eest.

Igal perekonnal on peale veokoerte veel reservis paar emalooma noorte järglaste soetamiseks. Saanikoorteks kasvatatakse ainult isaskutsikad, kuna emased kohe peale sündimist uputatakse. Arukamad loomad harjutatakse juhtkoorteks või eesvedajaiks. Tõesti imekspanemisväärset vilunud on juhtkoerad teejuhtimises. Näiteks mõne metslooma haisu puhul on saanikoerad vahel kogu salgana valmis tormama haisu suunas, kuid nende juhtkoera kavalusega juhatakse nad sageli siis vastupidises suunas, et jällegi saavutada peremehelt soovitud rännakusihti. Osavad on nad teekonnal leidma tuiskude puhul lummemattunud jääonniseid ööbimise vajadusel.

Iseloomult on saanikoerad üksteise suhtes armuheitmatud; häda nende nõrgemale kaaslasele — see tavaliselt rünnatakse ja süüakse seltsiliste poolt. Lugupeetud on ainult emasloomad.

Saanikoerte töövõimed on samuti imestamisväärased. Näiteks heade teoludega veavad 6—7 koera 400-kg-lisi raskusi 11—13 kilomeetrit tunnis. Ameerikas on huskie'de sport nende rekordvõimete arendamiseks õige hoos. Mainitud treeningu tulemuste positiivsust kinnitab mälestussammas A l a s k a s, mille tekkelugu on järgmine: Oli möllamas difteeria-epideemia. Hulgaliselt haigestus ja suri lapsi, kuid puudus kaitseseerum nende päästmiseks. Lähem apteek asus sadu miile kaugel. Väljas möllasid tuisud ja tormid. Ainukene võimalus suurte lumetuiskudega sinna pääsemiseks oli saan koortega. Viiest vahvast loomast jõudis elusana kohale ainult üks, kes kihutas 400 km 72 tunni jooksul. Ülalmainitud mälestussammas ongi seal püstitatud ellujäänud kangelase ja ta langenud seltsiliste auks ja tänuavalduseks.

Põhjamaade püstkõrvadest tuleks mainida kamtšatka laikat, kes esineb kahes tüübis: suure, pikakarvalise ja väiksema, lühikarvalise esindajana. Oma nelinurkse koonu ja musta suulae on nad pärinud chow'lt. Värvuselt on kamtšatka-koerad hunt-hallid, mustad ja valged.

Need koerad toituvad seisnud kaladest. Varakevadest kuni hilissügiseni ei hoolitse pererahvas nende olemasolu eest kübetki. Nad hulguvad vabalt ringi ning peavad ise oma toidu eest hoolitsema. Seda nad saavad terved päevad jõgede ääres luusides ning kalu püüdes. Viimases toimingus on kamtšatka-koerad väga osavad. Kala ei söö nad ära mitte tervelt, vaid närivad neil otsast ainult pead ja jätavad keha lamama.

Oktoobris kogutakse need koerad jälle kokku ning ketistatakse elamu juurde ja naljutatakse vähe, et nad vabaneksid suvel vabaelus kogunenud üleliigsest rasvast, mis nende liikumist raskendab. Talvel toidetakse neid poolroiskunud ja kuivatatud kaladega; toidetakse neid üldiselt puudulikult, mispärast koerad varastavad ning söövad ära kõik, mis kätte saavad, olgu need toidutagavarad või riided või nahast rakmed. Huvitav on märkida, et need loomad ei söö üldse leiba, olgu nad nii näljased kui tahes.

Iseloomult on kamtšatka-koerad ebasõbralikud; ei kingi pise- matki poolehoidu ega usaldust oma peremehele, ega kiindu ühesegi inimesse. Neil pole vähematki truudust ega armastust oma peremehe suhtes.

Kuid peale tugevuse, vastupidavuse on neil hiilgav orienteerumisevõime. Igasuguse ilmaga ja kõige suuremate tuiskude järele võivad nad leida teed koju. Nad on ka head tormi ettekuulutajad; kui torm ootamatult lähenemas, siis kraabivad nad endid lumme.

Mida pikem on karv, seda rohkem neid himustatakse naha tõttu, millest valmistatakse kehakatteid. Tugevakasvulised ja pikajalg- sed valitakse saaniloomadeks. Niipea kui kutsikail silmad avan- vad, paigutatakse nad ühes nende emaga sügavasse auku, kus nad ei näe ei inimesi ega loomi. Peale emast võõrutamist asetatakse kutsikad üksi jällegi samasse auku, kuni poole aasta vanuseni, millal neid ühes vanemate õpetatud koertega saani ette raken- datakse ning lühike harjutussõit tehakse. Teadagi, et noored, pealegi erakutena kasvatatud loomad, on väga arad ning page- vad rakmetest kõigest jõust. Esimesest harjutussõidust tagasi jõudes suletakse nad uuesti mõneks ajaks auku. Nii talitatakse korduvalt, kuni nendega pikemaid sõite võidakse teha, ning nad saanikoerteks viluvad. Siis seotakse neid juba teiste „väljaõppi- nute“ laagrisse ja alles suviti jäetakse neile absoluutne vabadus.

Rakendamismomendil on kamtšatka-koerad väga rahutud ja nad huluvad ülestõstetud koonudega õudselt, nagu kaebaksid tae-

vale oma armuta saatuse üle. On nad kord juba rakmes, siis lakkab hulumine ning sõit läheb lahti.

Mujal Siberis hoolitsetakse koerte eest siiski paremini kui Kamtšatkas. Halvast kohtlemisest arenenud vaen nende loomade seas kaob, kui neid loomi inimlikult kasvatatakse ning koheldakse.

Joon. 63. Samojeedi spits.

Samojeedi spits esineb Põhja-Venes ja Lääne-Siberis, kus teda samuti kasutatakse saanikoerana ja suvel paadivedajana. Põdrakarja kaitseb ta huntide ja karude eest. Samojeedikoer on väga tugev ja julge loom. Inglismaal on nende koerte metsik temperament korraliku käitumise tõttu taltsustunud ning palju sõbralikumaks muutunud.

Suuruselt ja värvuselt on samojeedikoerad üksteisest väga erinevad. Emased on palju väiksemad isastest. Tumedakarvalistel esineb rinnal valge rist, mistõttu nende kodumaalased neid pühadeks koerteks peavad ning neid ka üldse väga hindavad.

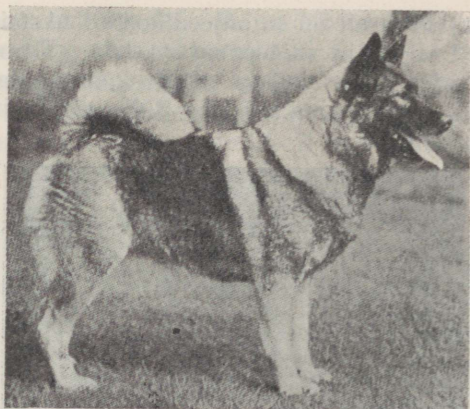
Joon. 64. Samojeedi spits.

Eskimo- e. polaarkoera kodumaa on põhjapoolsem Ameerika ja Gröönimaa. Nad esinevad paljudes variantides, kelle hulka kuulub ka arktika veokoer. Väga vastupidavad veoloomad. Nooremail, vähemvilunud loomadel harilikult saabastatakse jalad, et nad libedal, kõvakskülmanud lumel ei libiseks ega jalgu ei vigastaks. Inimeste suhtes on eskimokoerad väga sõbralikud. Eriti tundlikud ja truud on nad naiste suhtes, kes neid ka väga hästi kohtlevad. Värvuselt on eskimokoerad mitmesugused; sageli esineb ka krantskaelalisi. Pea- ja kõrvade kujult sarnlevad nad chow-chow'ga.

Islandikoer sarnleb väga saksa spitsiga; ainult karv, mis moodustab kaelal küll pikema karvaga laka, on üldiselt spitsi karvast lühem. Islandikoer on väga intelligentne valvur ja osav lambur. Suuri lambakarju võib ta valitseda täiesti üksi iseseisvalt ning juhivad nad lüpsiajaks ka kohale. Dr. Thoresen peab islandi lambakoeri viikingite koertega sugulaseks ning oletab nende saabumist Islandile viikingite kaudu.

Islandi koer on inimeste, isegi võõraste, vastu väga sõbralik. Oma vaenlasiks loevad nad rebast ja ronka.

Välimikult pole islandikoer just iludus. Nende kael on lühike, keha ümmargune muhvikujuline ning jalad lühikesed. Värvus on enamikus roostepruun.

Joon. 65. Hall pödrakoer.

Skandinaavia koerte e. spitside rühma loetakse 5—6 rassi; need on: lapi spits, hall ja must pödrakoer, norra lambakoer ja soome püstkörv. Kõik skandinaavia spitsid põlvnevad *C. f. palustris*'est.

Lapi spits e. pödrakoer, keda kutsutakse ka soome koeraks seetõttu, et laplasi kutsutakse rahvasuus ka soomlasiks, kuna nad suviti oma pödrakarjadega Soome rändavad. Lapikoera kodumaaks on Skandinaavia, Soome ja Vene põhjapoolsed rajoonid, s. o. kohad, kus lapi nomaadid oma pödrakarjadega elutsevad ja rändavad. Peale karjakoerte on lapikoerad kasutatavad jahikoertena kiskjate ja jäneste peale. Rootslased nimetavad neid pikakarvalisteks lapikoerteks.

Hall pödrakoer — Elghund e. Dyrehund'iks Norras kutsutud, kuna Rootsis ja Soomes nimetatakse Groahund'iks (hall koer). Hall pödrakoer on norra talupidajate juures väga levinud juba vanast ajast karja- ja jahikoerana.

Must pödrakoer — Svart Dyrehund e. Bjarnhund (karukoer) on eelmisest hallist veljest kogult väiksem ning ta karvate on ka lühem. Varemalt, kui seda koera kasutati karujahil, oli ta rohkem levinud kui käesoleval ajal. Praegune must pödrakoer omab ka vähe halli velje verd.

Norra lambaspitside tõug on Edela-Norras lambakasvatajail puhtalt säilinud. Selle rassi suhtes tuntakse ka uemal ajal juba laiemais ringkonnis huvi. Välimikult on norra lambaspits väheldast kasvu, tüüpiline, värvuselt hall, must, pruun ja ka kollakas spits. Valgeid kohti esineb rinnal, ümber kaela ja käppadel.

Joon. 66. Norra lambaspits.

Soomelinnukoer, keda kutsutakse üldiselt ka laikaks (haukuja) ning püstkõrvaks. Ta haugub puukstes olevalle lindudele. Soomes kasutatakse seda looma linnukoerana ja ka jänesekoerana. Välimuselt sarnleb spitsiga; värvuselt on nad pruunid ja kollased.

Joon. 67. Soome linnukoer.

Hiina spits — chow-chow. Hagen lausub, et koerad sarnlevad nii ilmelt kui temperamendilt oma peremehega. Näiteks hiina lossikoeras peegelduvad hiina jumalate ja filosoofide väärikus, kuid chow-chow olevat oma tüüpilise läki-läkitaolise peaga ja kortsulise laubaga hiina demokraatia esindaja. Chow-chow on norra laikaga sugulane. Teda kasutatakse põhjapoolseis provintssides veo- ja jahiloomana. Kui linnukoer on chow-chow niikaua

Joon. 68. Hiina spits chow-chow.

ideaalne, kuni pole kohanud lambakarju. Niipea kui ta neid loomi kuskil näeb, siis on kohe kadunud ta enesevalitsus ning ärganud ta metsikud instinktid. Chow-chow nõrkust lammaste vastu ehk lammaste tagaajamiskirge ei saavat neilt ära võõrutada ka mitte kasvatusel abil ei heaga ega kurjaga. Chow-chow on ka kirgline rotipüüdja. Peale tavaliste ülesannete kasutatakse chow-chow'd ka lihaloomeks. Kuna hiinlane usub koeralihast peituvat tervise ning jõu, siis chow-chow ülesannete hulka kuulub ka rahva tervishoid. Tapakoeri nuumatakse riisiga.

Oma välimikult sarnleb chow-chow üldjoontes saksa spitsiga, ainult pea ja kõrvad on laiemad ja koon rohkem kvadraatne. Ühevärviline, kas must, punane, sinakas või valge. Nende tõutun-

Joon. 69. Saksa valge spits.

nuseks on tumesinine keel täiskasvanul. Kutsikad sünnivad enamikult roosa keelega, millele aga varsti ilmuvad mustjad lai-gud, mis laienevad kord-korralt üle kogu keele. Viimase sinimust värvus tuletab meelde mustikaid.

Chow-chow nahka ta tiheda kasuka tõttu kasutatakse karus-nahana. Peale pikakarvalise chow-chow esineb ka lühikarvaline tüüp.

Schipperket nimetab Hagen väikeseks mustaks kura-diks, kelles spitsi temperament esineb kõige kontsentreeritumalt. Schipperke tähendab flaami keeles „väike skipper“; ta on levinud Belgias l a e v a- ja s a d a m a k o e r a n a. Nagu selgub flaami antiikmaalidest, on see tõug säilinud üle sajandi täiesti muutuma-tult. Ta esineb ka sealseil talupoegadel valve- ja karjakoerana. Mõned usuvad ka schipperke sugulusse terrieriga, kuid S t r e b e l eitab viimast. Ta ei leia shipperkel terrieriga muud ühist kui ai-nult osavust roti- ja hiirepüüdmises.

Välirikult on schipperked süsimusta, läikiva lühikarvaga ja sabata koerad. Nad sünnivad tavaliselt ilma sabata; juhtub ka erandeid, kus kutsikas sünnib sabaga; sel puhul amputeeritakse see kohe.

Saksa spits esineb suures- ja kääbuskujus. Spitsid on vana- maid kodukoeri. Nagu juba mainitud, peetakse nende esiisaks turbaspitsi (*Canis fam. palustris*). Juba eelajalooliselt olid spitsid levinud Euroopas väga laialdaselt ning siit teistesse maailmajagu- desse edasi viidud. Spitsid on lüheldase, kuid tugeva sirge keha- ga, sirgete jäsemetega. Pea üldkuju ja näo-profiil sarnleb rebase omaga. Kõrvad on kolmnurksed ja kikkis. Puhmassaba on seljal rõngas. Spitsi karvkate, tavaliselt rikkalik ja pikk, kujuneb välja täielikult alles 3-dal eluaastal.

Spitsi iseloomustab ta karvkate, mis on üle kogu keha, välja- arvatud ainult pea ja käpad, väga pikk; karv pole kunagi lainjas ega säbar; iga üksik karv on täiesti sirge.

Värvuse järgi eraldatakse: Hundispits — kogult kõige suurem saksa spits, kes on hundikarva hall. Must spits — süsimust ilma ühegi valge märgita; ka nahk on musta pigmentat- siooniga. Valge spits on täiesti valge ja muu värviliste spitside hulka kuuluvad kimlid ja laigulised. Saksa spitsidest on meil kõige rohkem levinud valge spits. Musti ja halle näeme har- va. Ninaots valgeil peab tavaliselt olema must ja mustad on sa- muti silmalau ääred ning huuled. Silmad on suured, tumedad, ümmargused ja vähe viltu asendiga.

Joon. 70. Pommeri kääbuspits.

Kääbuspits sarnleb nii kujult kui värvuselt täiesti suure spitsiga, ainult miniatüüris. Teda peetakse inglise kasvatuse pro- duktiks ning rikaste daamide poolt on ta väga hinnatud. Kesk- mine hind esimese klassi pommeri kääbuse eest on 250 inglise naela. Turjakõrguselt küünivad kääbuspitsid kuni 26 cm. Neile

on lubatud kõik värvused. Väikesed peavad olema eriti kõrvad ja käpad. Kääbusspitsi variandina tuleb mainimisele veel itaalia kääbusspits.

Spitsidest on Eestis rohkem levinud valged ja kääbusspitsid. Kääbuskasvuga on ka nn. siidspitsid, kes tavalistest spitsidest erinevad oma pika, siidpehme karva poolest.

Kääbusspitsi mitte arvestades peetakse püstkõrva peamiselt maja- ja õuevalvurina. Kõik spitsid on väga lärmakad ja liikuvad olendid, ega kõlba seepärast ketikoorteks. Nad lepivad kõigi teiste koduloomadega majas, alates hobusest ning lõpetades sulgloomadega. Spitsi lähedased sugulased on juba eelpool kirjeldatud chow-chow ja schipperke.

Pintšerid e. šnautserid. Teine turbakoerast põlvnenud puhas saksa koeratõug on pintšer e. šnautser. Pintšeri ajalugu on tume, nagu tume olevat ka sõna „pintšer'i“ tähendus. Selle rassi kohta leidub andmeid literatuuris möödunud sajandi teisel poolel.

Šnautserid esineb sile-, kare- ja isegi üksikuid siidkarvalisi ning suuruselt nii tavalisi kui ka kääbusloomakesi.

Välimikult erinevad pintšerid spitsidest mitmeti, nagu lühema karva, kõrgemate jalgade, pikema pea ja kitsama kolju ja vähe- ma laubakalde ning түsedama koonu poolest. Pintšereil tavaliselt saba ja kõrvad lühendatakse. Muide on nende kõrvad klappkõrvad ning saba mõõgana seljaskantav. Värvuselt on pintšerid väga mitmesugused: karekarvalised on näiteks enamikus mustad halli või kollasega ning silekarvalised — roostepruuniga. Valged ning kirjud pole asjatundjate poolt lubatavad.

Iseloomult on pintšerid spitsidest rahulikumad, kuid siiski küllalt elurõõmsad ja täis tegevustahet kuni kõrge vanuseni. Ka kannatavad nad vähem kõrva-, silma- ning nahahaiguste all, võrreldes näit. mõne lamba- ja jahikoera rassiga.

Silekarvaline pintšer ja doberman välimikult sarnlevad, viimane on ainult suurema kasvuga. Dobermani tõu iga pole pikk; umbes 70 aastat tagasi elas Tüüringis Apolda linnas keegi Dobermanni nimega koertepüüdja ja nülgiija, kes sai omanimelise koerarassi rajajaks. Ristates pintšeri järglasi lamba-, jahikoerte ja dogiga, arenes praegune doberman, kelles tahtis ta aretaja saavutada head, tugevat õue- ning majavalvurit.

Doberman peab olema tugeva konstitutsiooniga, muskulöösne, kuid siiski küllalt kitsa peaga ja sihvaka kehaga, kõrgejalgne, elegantne loom. Värvuselt on dobermanid mustad-pruuniga, pruunid ja ka harva hiirhallid. Temperamendilt on dobermanid elavad ja tulised; nad ei kohku tagasi millegi eest.

Joon. 71. Doberman.

Dobermanid on Eestis väga levinud koerad, kuid kahjuks on seda rassi meil vähe puhtana hoitud.

Karjakoerad.

Karjakoera peetakse põlvnenuks *Canis familiaris inostranzev'i*. Karjakoerte rühma eraldab Hilzheimer veel kaheks alarühmaks: üks Kesk-Euroopas ja põhjapool levinud, teine lõuna alarühm — levinud lõunapool Alpid. Viimasesse alarühma kuuluvatel koertel on karvkate kergelt lainjas ning pea sageli lühikarvaline. Lõuna alarühma karjakoerte esindajaks peetakse ungari kuvassi. Põhja alarühma karjakoertel on karvad säbaras ning pikad karvad katavad ka pead. Nende tüüpiliseks esindajaks on vene ovtšarka.

Kui primitiivne inimene hakkas karjapidajaks, siis avastas ta koeras endale ustava ja hoolsa seltsilise karjatamisel. Töö iseloomust oleneb sageli ka koera tüüp, näiteks kõik karjakoerad sarnlevad enam-vähem üksteisele, välja arvatud erinevused, näiteks karvkattes, mis tingitud väga erinevaist kliimalistest oludest.

Kõige vanemad andmed karjakoerte kohta annab Veda. Vanimad seadused võtsid karjakoera ka vastava kaitse alla. Ka

teatud nõudmised esinesid karjakoera välimiku suhtes, näiteks ta pidi olema välejalgne ning võimalikult heledama värvusega, et kergem oleks teda hundist eraldada. Maja- e. õuevalvureilt nõuti seevastu just tumedamat värvust, et nende asukoht vargale silma ei paistaks.

Vanemaist karjakoertest on säilinud ungari kommandor, itaalia marenmano ja bergamask, pürenee de koerad ja vene ovtšarka ning inglise bobtail.

Joon. 72. Ungari karjakoer kommandor.

Ungari karjakoertel — kommandor'il ja kuvass'il on püsinud nende ajalooline ülesanne, nimelt karja ja karjase kaitsmine metsikute vaenlaste vastu. Nad on alalised karja ja karjase või käskija saatjad, jagades viimasega kõiki ta muresid ja rõõme. Kui karjane kodunt välja läheb, siis saadab üks koertest teda alati, kuna teine jääb koduõue valvuriks ning ükski elusolevus ei saa ilma pererahva loata üle õue astuda. Ungari karjakoera truudus on võrdlematu. Need koerad, kes maailmasõja päevil rumeenlaste poolt ühes võeti, leidsid tee kodumaale veel mitme kuu möödumisel.

Ungari koerad on harjunud vaid sõbraliku käitumisega. Valjusega või löökide mõjul muutuvad nad usaldamatuks ning kur-

Joon. 73. Ungari karjakoer (komondor).

Joon. 74. Ungari karjakoer kuvass (Kuvacz).

jaks. Kommondor on Ungari natsionaalkoer. Ta on tüüpiline sälkkarvane pusta koer, kelle nägugi on kaetud pikkade karvadega. Kuvassi karv on lainjas ning ta nägu on lühikarvaline. Kuvass on vana aristokraatlik tõug.

Itaalia m a r e m m a n o e. a b b r u z z e s e on ungari karjakoertega ja tiibeti dogiga lähedalt sugulane. Need on sile-pikakarvalised valged või võigud koerad.

B e r g a m a s k i karjakoer on eelmisest väiksem, pika, lainja karvaga, mis katab samuti ta laia nägu ja pead. Värvus on neil hall, punakas või kollakas.

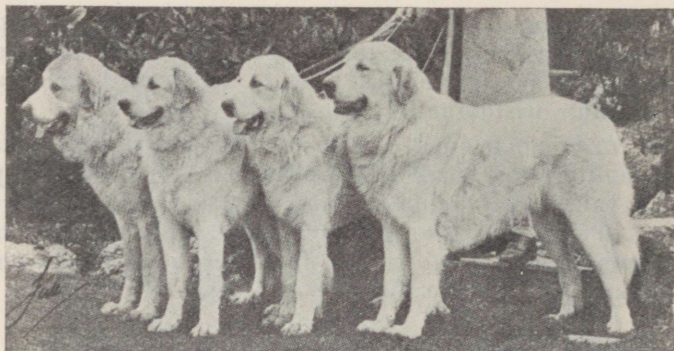

Joon. 75. Vene ovtšarka'd.

Vene o v t š a r k a on vahelülikes Aasia ja Euroopa koerarasside vahel. See on kibedam ja julgem huntide vaenlane; kahjuks on see rass väljasuremisel. Välimikult on need koerad suured, tugevad, pika-sälkkarvalised koerad. Iseloomult on nad karmid ja ebasõbralikud loomad. Värvus on valge, hõbehall või punane.

Püreneede karjakoertest tuleks mainimisele **M a s t i n E s p a n o l**, Mastin de los Pirinees.

Saksa karjakoeri on mitmetüübilisi. Üks suuremaid tüüpe on kommondoriga sarnlev, ainult kasvult vähem, karekarvaline; teine pika-silekarvaline, kitsa peaga, sarnleb ungari kuvassiga. Mõlemad on värvuselt valged. Kolmas saksa karja-

Joon. 76. Püreeneede karjakoerad.

koer sarnleb ungari puli'ga. Neid esineb nii sile- kui säbruskarvalisi.

Peale ülalmainitute esineb Saksamaal veel teisi karjakoera tüüpe, nagu lammaspuudel, karehabe (Rauhbartel) ja „Strobel“.

Joon. 77. Saksa karjakoer karehabe.

Rottweiler on väga ebakindla päritoluga. Tal oletatakse esinevat karjajahikoerte, hurtade ja dogide verd. Ta on väga tugev, truu ja mitmekülselt kasutatav loom — karjakoerana, valvurina, veoloomana ja politseikoerana. Värvuselt sarnleb dobermaniga. Kasvult on ta aga palju tugevam ja tihedama kasukarvaga.

Joon. 78. Rottweiler.

Hiigelšnautser — Riesenschneider on suurem ja tugevam tavalisest šnautserist. Üsna kvadraatse kujuga; kary on kare, traatne, tihe, mis moodustab silmadel pikad harjaskulmud ja koonul habemevurrud. Karva värvus on must, millesse segatud vähe halli ja pruuni — „Salz und Pfeffer“ — nagu sakslased armastavad öelda.

Prof. Tschudy järgi põlvneb hiigelšnautser ovtšarkast, lambakoerast ja pintšerist.

Helveetsia karjakoer — Schweizer Sennenhund — esineb 4 variandis: 1. Lühikasuk-karvaline — Appenzeller — keskmise suurusega, rõngassabaga, musta mantliga, millele lisandatud pruuni või valget sümmeetriliselt ja reeglipäraselt. Ka kollased kulmud esinevad reeglipäraselt. 2. Lühikarvaline, tõmpsabaga, väike Entlebucher. Värvuselt nagu esimenegi, ainult heledaid lisandeid vähem. 3. Pikakarvaline, keskmise suurusega bernikoer. 4. Suurhelveetsia karjakoer. Viimaseid esineb lühi- ja kasukkarvalisi. See on Helveet-

sia eht rahvuslik koerte rass. Teda peavad talupojad, lihunikud, loomade ülesostjad jne. Suur karjakoer erineb Appenzeller'ist sellepolest, et ta ei kannu saba mitte rõngas. Need koerad olevat võrdlematult head naiste ja laste sõbrad ning kaitsjad. Kiindunud naistekaitsjatena muutuvad nad sageli hädaohtlikuks noortele peigmeestele. Nende koerte seas leiduvat isegi selliseid fanaatikuid, kelle juuresolekul olevat isegi tantsimine hädaohtlik. Helveetsias kutsutakse neid naise au kaitsjajaks.

Puudel.

Karjakoerte rühma lülitab H i l z h e i m e r k a p u u d l i, olgugi, et viimases voolab samapalju jahi-, karja- kui lambakoera verd. Puudli minevik on tume; enne 15. sajandit pole sellest rassist midagi teada. Teda rühmitatakse *Canis familiaris aquaticus*'e alla. Ta karvkatte järgi otsustades peaks ta olema võrsunud vanast inglise veekoerast — old water dog. Silmapaistev on praegugi sarnasus pruuni puudli ja iiri veepuudli vahel.

Joon. 79. Must puudel.

Puudel esineb tavalises — umbes 50 cm turjakõrgusega — ja kääbussuuruses. Esimene esineb villa- ja nõorpuudlina, missugused erinevused olevat vaid tingitud karvkatte ravist. Puudlitel, kelle karvkate regulaarselt harjatud, areneb vaid villkarv. Nõorkarv moodustuvat väljakammimata surnud villa- või samuti karvaosadest.

Puudli välimikku omapärastab ülemaailmselt kombekssaanud pügamisviis (v. joon). Pügatult on hõlpsam ta karva ning nahka puhastada ning korras hoida, mis on toakoera juures mõõdapääsmatu.

Varemalt kasutati puudlit jahil vees, kuna tänapäev esineb ta peamiselt tsirkuse- ja luksuskoerana. Nad on väga iseseisvad ega hooli palju teistest suguveljedest. Puudlid on kergesti dresseeritavad igasugusteks trikkideks, mispoolest neid kasutatakse tsirkusetendusil. Ka muidu väljaspool tsirkust on nende iseseisvust ja taipu mitmesuguseiks kasulikeks ja kahjulikeks ettevõtteks kasutatud. Näiteks Pariisis ühel saapapuhastajal, kes töötanud kusagil sillal (Pont Neuf), hoolitsenud ta puudel selle eest, et üle silla minejail määrduksid saapad. Ühesõnaga muretses oma peremehele tööd. Belgias olid puudlid süstemaatilisel välja treeneritud salakauba, peamiselt hinnaliste pitside väljakandmiseks Belgia-Prantsuse piiril. Salakaup mässiti nende pügatud esikeha ümber, mis siis kunstliku naha e. kasukaga üle kaeti. Need koerad ei annud ühelegi vormikandjale lähedusse ega tegelenud

Joon. 80. Valge puudel.

ka teiste koertega. Piirivalve koertega lõid nad sageli suuri lahinguid. Ka keelatud kirjandust on sellisel viisil puudliga edasi toimetatud.

Kaitseväes ja sõdades kasutati seda vahvat looma teadete edasiviijaks. Truu grenadeeride saatja 17. sajandil õpib nüüd modernset sõjatehnikat. Hagen kirjeldab puudlit „Moustache“ Grande

Arméest. Lipukandja, olles haavatuna rügemendilipu endale ümber keha mässinud, suri hiljem lahinguväljale, „Moustache“ rebis aga lipu surnukehalt ning tassis seda kaasas, kuni oma rügemendi mehed üles leidis. Seega päästis ta rügemendi lipu. Mainitud „Moustache“ sai surma granaadist 1811. a. Ta hauda ilustanud kivi pealkirjaga: „Ci git le brave Moustache“. Kiriku nõudmisel on see mälestusmärk hiljem hävitatud ning „Moustache“ jäänused põletatud.

Puudleid esineb neljas värvis: musti, valgeid, pruune ja siniseid. Kirjud pole soovitud. Valgeid peetakse kõige intelligentsemaiks ja siis järjekorras musti.

Puudli pea peab olema pikk, peenike; silmad tumedad, ovaalsed ja elavad; keha lüheldane, sirge ja jalad mitte väga kõrged.

Lambakoerad.

Lambakoerte esivanemaks peetakse pronksajast säilinud *Canis familiaris matris-optimae* Jeitteles. Lambakoerad on karjakoerast noorem tarbekoera-tüüp. Siiski Inglismaal kasutati Cajuš'e andmeil lambakoeri juba 1570. a. Saksamaal hakati lambakoeri kasutama ca 200 aastat tagasi.

Praegu esinevad Britis karjakoertest võrsunud bobtail ja collie liigid. Prantsusmaal on vanemaid ja tuntumaid lambakoeri Chien de Brie, Belgias Bourvier jmt.; Skandinaavias ja Islandis — spitsid; Ungaris Puli ja Püreneesdes Gos de Tura ning väike püreneeade koer. Vene ovtšarka, poola karjapudel, itaalia maremano ja bergamaski on kasutatavad nii karja- kui lambakoerana.

Briti lambakoerad.

Bobtail e. old English sheepdog — vana inglise lambakoer — sarnleb vene ovtšarkaga ja prantsuse brie'ga. Vana inglise bobtail esines kahes variandis — sabaga ja sabata. Viimase variandi suuremat levikut on soodustanud mr. Tilley — suurima bobtaili rassi tundja — andmeil järgmine asjaolu: sabaga bobtaile kasutati ühtlasi ka jahiloomana ning nende eest nõuti veel eri koeramaksu, kuna sabatud olid vähem tulusad, kuulusid ainult loomade valvuriks, mistõttu neid ka ei maksustatud. Viimast asjaolu arvestades aretati rohkem sabatuid. Koertel, kes ka sündisid sabadega, lõigati need varsti, harilikult 4-dal päeval pärast sündimist ära.

Bobtail on väga intelligentne ja hea iseloomuga koer; kõlbab väga hästi ka kaitsekoeraks ja majavalvuriks. Jahikoerana olevat ta hea aporteerija. Mis selle koera rassi levikut on tõkestanud, on ta pikk sälk-kary, mille korrashoid nõuab suurt hoolt ja palju tööd. Bobtailide värvus on hall või hallikas-sinine.

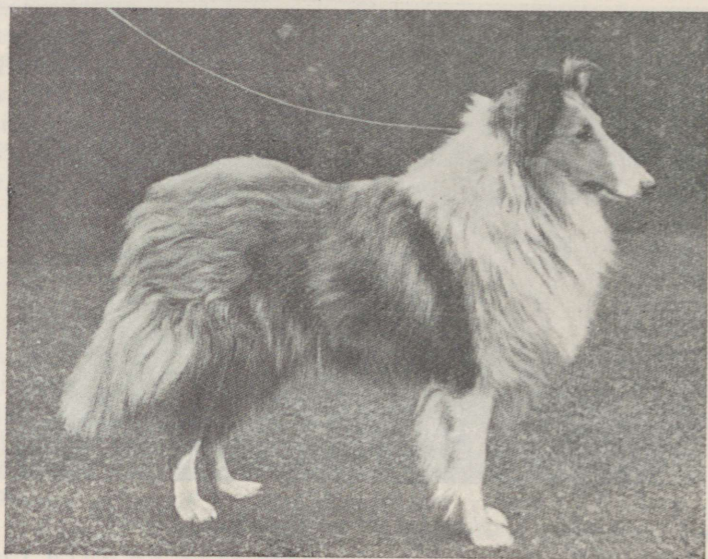

Joon. 81. Inglise lambakoer nudisaba (Bobtail).

Collie — šoti lambakoer — on ilusamaid lambakoeratüüpe. Ta on veresugulane gordon-setteriga, kellelt omandanud karvavärvuse, ja borsoiga — kellega sarnleb peakujult. Collie nime-tuse päritolu pole just päris selge, kuid oletatakse, et ta selle on saanud oma kaitsealuselt — mustanäoliselt „colley“ lambalt, kellega ta üheaajaliselt 1700. a. Inglismaalt Šotti on sisse toodud. Tolleaegne collie on tüübilt lähedane praegusaja colliele. Lambakoerana on ta väga truu valvur ja ka autoriteetlik isik oma lambakarja eesotsas, kelle märguannet või keeldu lammaste poolt rohkem jälgitakse kui karjase oma. Kord ja distsipliin on sellel loomal kõrgelt hinnatud.

Collie välimik on karakterne. Kes kord on kohanud ja tähelepanelikult vaadelnud tüüpilist collie'd, see tunneb teda alati. Ta lagipea on lame; laup kõrvade vahel lai, kuid silmade suunas ahenev. Märgatavalt ahenev on samuti collie pikk koon. Lauba kalle on vähe arenenud; ninaots alati mustalt pigmenteeritud; silmad pruunid, keskmise suurusega, mandlikujulised ja asetatud vähe viltu. Kõrvad tüüpilised tipp-lontkõrvad.

Karvkattelt esineb lühi- ja pikakarvalisi collie'sid. Pea on alati kaetud lühikese sileda karvaga. Värvus on mitmesugune, enamikus punane, kollane, mustvalge krae, kõhualuse ning käppadega. Eriline collie tüüp on sinilapiline „Blue Merles“. Viimased on helesinised, mustade laikudega ja valgete lisanditega.

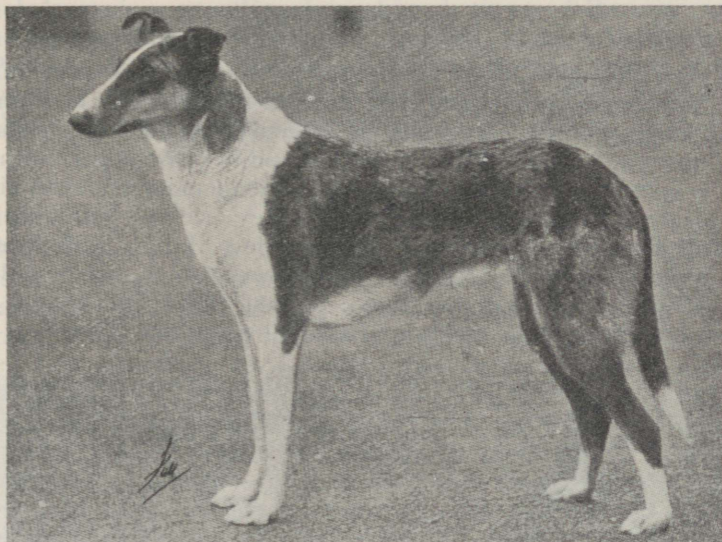

Joon. 82. Šoti lambakoer collie, pikakarvaline.

Shetlandilambakoer — Sheltie — on õieti collie miniatüüris. Shetlandi saartelt toodi ta esmakordselt näitusele 1908. a. Sheltie hoiab lambaid nii suvel kui talvel ning seda teeb ta täiesti üksi ja iseseisvalt, ainult vahetevahel käib lambur neid vaatamas. Sheltie'le on kõik värvid lubatud, ainult vöödiline kiri nende kasukal pole soovitatav. Kõige tavalisemad on mustad valge krantsiga.

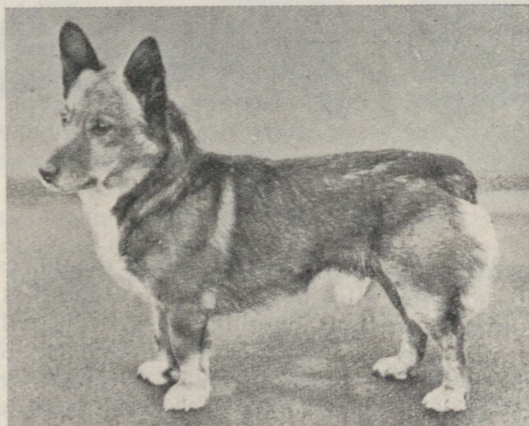
Habemega collie — Bearded collie — on vana šoti rass, kindlasti sama päritoluga kui bobtailgi, kellega ta karvkattelt ja kõrvakujult sarnlebki. Ta on kasvult aga viimasest väiksem, ripneva sabaga ja kitsehabemega, mis annab talle originaalse välimuse ja kust tuletatud ta nimigi. Värvuselt on habemega collie liivakarva, hall, must, sinine valgete lisanditega.

Welsh Corgi. „Corgi“ tähendavat „väikest koera“ Wales'is, kus ta varemalt levinud, kuid „cor“ tähendavat ka lehmalauda.

Joon. 83. Šoti lambakoer collie, lühikarvaline.

Corgi kuulub vanade rebase välimikuga karjakoerte hulka. Praegusel ajal kasutatud peamiselt valve- ning majakoerana. Neid esineb kahte tüüpi: pikasabaline „cardis“ ja tõmpsabaline „pems“. Viimased on esimestest kõrgemate jalgadega.

Joon. 84. Welshi väikekoer, tõmpsabaline.

Saksa lambakoer.

Saksa lambakoer — Deutscher Schäferhund — e. hundi-koer, missuguse nime all ta meil üldiselt tuntud, on levinumaid koeri kõigis mais. Vaatamata ta sagedasele juhuslikule ristamisele, on ta väga püsiv tõug, kes 13-sajandist peale, kuni tänini on oma rassi tüüpi alal hoidnud. Saksa lambakoerast esinevad ainult kohapealsed variandid. Mäestikus esinev saksa lambakoer on üldiselt tugevam ja hundiga üsna sarnlev, kuna P.-Saksamaa oma jälle enam turbakoera ja inostranzevi tüüpi meelde tuletab oma rõngassaba ja vähema kasvu poolest. Nii karvkattelt kui värvuselt võime leida saksa lambakoeral erinevusi.

Joon. 85. Saksa lambakoer.

Üldtunnused on järgmised: suured pikad püstkõrvad, mis kut-sikail kuni 6—8 kuuni alles nõrga otsaga, omades tipplontkuju. Silmad keskmise suurusega, mandlikujulised ning viltu asendiga. Puhmassaba, mis alla-taha asendis, ainult sabaots on üles või kõrvale konksus. Karvkattelt esineb kasuk-karvalisi, karekarvalisi ja sälkkarvalisi. Viimased omavad pika, kareda karva, mis sälkudena isegi pead ja nägu katab. Värvuselt on saksa lambakoerad musta, halli — kõige tumedamast kuni kõi-

ge heledamani — mantliga, kuna käpad, rinna-, kõhu- ja sabaalune on kas valged või kollakad, mustadel vahel ka pruunikad.

Peale lambakarjatamise on need koerad ka head maja- ja õuevalvurid ning politseikoerad. Lastega koos kasvades on nad lastele head ja tähelepanelikud seltsilised.

Prantsuse lambakoerad.

Brii-koeral (*Chien de Brie*) on pikk, sälkus karvkate, mille poolest ta sarnleb bobtailiga (erineb pika saba poolest) ja ovtšarkaga. Varemalt, kauges minevikus, kasutati brie'd karjakoerana, kuna praegusel ajal on levinud Kesk-Prantsusmaal peamiselt lambakoerana. Brie karaktertunnuseks peetakse hundi- e. lisavarbaid.

Beanseroni-koer (*Chien de Beauce* e. *Beauceron*) esineb lühi- ja pikakarvalises variandis. Samuti kui eelminegi, on ka see koer levinud Kesk-Prantsusmaal. Need on musta mantliga (harvem pruunid) ning punaste kulmude, kurgu-, kõhualuse ja käppadega, intelligentsed loomad, mistõttu karjapidajad neid on ristinud „basrouge“, s. o. punasukaks.

Peale ülalmainitute esineb Prantsusmaal veel kaks lambakoera rassi: pikaari-koer (*chien de Berger Picard*) ja langedoiki-koer (*chien du Languedoc*).

Püreneede lambakoera ei tohi mitte vahetada sealse karjakoeraga. See on tugev paksu kasukkarvaga, hõbehall mustade laikudega ja heledate silmadega koer. Esineb kahes suuruses. Suuremad (*Gos de Tura*) on lontkõrvalised ja väiksem tüüp — püstkõrvalised. Püreneede lambakoer hoiab lambaid suvel kõrgel mägedes ja talvel lausmaal.

Belgia lambakoerad. Peale *Bouvier* esineb Belgias veel 6 lambakoera varianti. Lühikasuk-karvalised „*Malinois*“ on haruldast ilusad loomad kollaka või punaka karvkattega ning tumedama maskiga. Pikkkasuk-karvalisi on kahte tüüpi: „*Groendael*“ süsimust ja „*Tervaeren*“ mahagonipunane, tumedama maskiga. Karekarvaline belgia lambakoer on tuhkjashalli värvust. Kõigil belgia lambakoertel on püstkõrvad.

Hollandi lambakoer esineb kolmes tüübis: lühikasuk-karvaline, pikkkasuk-karvaline ja karekarvaline. Hollandi lambakoerad on mitmesuguse värvusega, püstkõrvalised.

Ungari lambakoerad „puli“ ja pumi“. Eht pusta lambakoer on puli, kuna pumi all mitmesuguseid variante mõistetakse. Puli on väga elegantne, väheldast kasvu loomakene, kes kõlbaks isegi daamide salongi luksuskoeraks. Muide on ta oma erialal hiilgava-

Joon. 86. Ungari lambakoer puli.

maid iseseisvaid lambureid, kes peremehe käsku täpisealt mõistab ning täidab, iseseisvalt lambakarja koju või karjamaale juhib. Kommondorklubi peab puli't puht aasia päritoluga koeraks Euroopas.

Mõlemad, nii puli kui pumi, on keskmist või alla selle kasvu, pikasälk-karvalised, punakad-mustad, halli nüansiga loomad. Üksteisest erinevad vahest kõrvahoius. Pulil on kõrvad lontis ja kaetud pikkade karvadega, pumil on nad jälle tipp-lontkujulised.

Kaukaasia lambakoer sarnleb ungari lambakoeraga, ainult omab eelmisest lühema kasuka ning pikemad jalad.

Skandinaavia lambakoertena fungeerivad sealsed püstkõrvad, kes on kirjeldatud juba jahi- ja saanikoertena.

Dogid.

Dogide (*Canis familiaris decumanus* N e h r g.) r ü h m. Mõned teadlased ühendavad dogide rühma saanikoerte rühmaga nende mõlema ühise esivanema — hundi — tõttu. Siia rühma kuulub suuremaid ja tugevamaid kui ka vähemaid, isegi käabus-tüpe. Välimikult on dogid hurtadele vastandid, omades tugeva jässaka keha, tõmbi kolju ja tugevad purelihased, ning enamikus

lühikese laia otsaga koonu. Kõrvad on nõrgad, lontis, silmade alalaug ripnev, paljastades punase silmasidekesta. Kael on tugev, rind lai ja sügav, kõht mitte õõnes, nagu näeme seda hurtadel ja linnukoertel. Tugevad, keskmise kõrgusega, võrreldes kehaga, jalad on kaetud tugevate lihastega.

Iseloomult on dogid julged loomad. Neid kasutati varemalt võitlusspordiks kiskjatega ja ka ajuritena inimeste peale. Praegu on nad peamiselt valvur- ja majakoerteks.

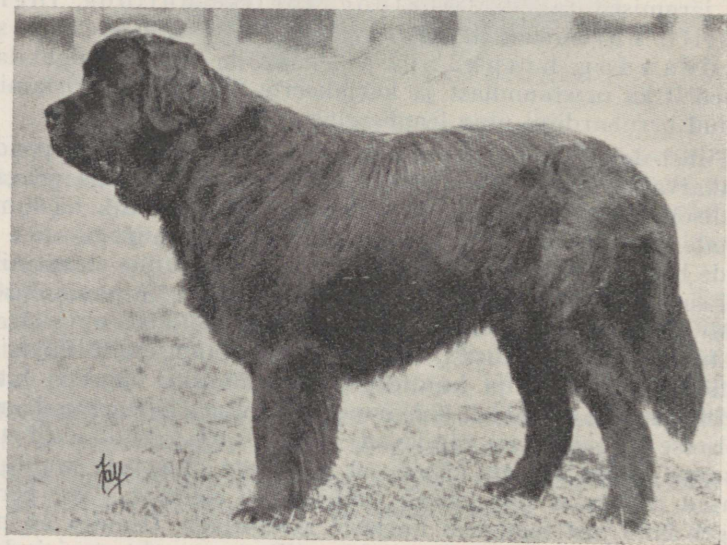
Nende kodumaaks peetakse Aasiat. Mesopotaamias on säilinud pildid suurtest lontkõrvalistest dogisarnastest koertest. Tiibetis esineb praegugi sarnane koera rass — tiibetdog. Peale Mesopotaamia rändas tiibetdog varakult Hiinasse ja Indiasse. Viimasest tõi Aleksander Suur ühe tiibetdogi kaasa oma kodumaale, kust arenes arvatavasti suur mollossi koer. Hiljem levisid dogid Rooma ja sealt põhjapoolsetesse maadesse. Dogide rühma kuuluvad järgmised rassid: tiibetdog, inglise bulldog, inglise mastiff, bullmastiff, saksa dog, bullenbeisser, boxer, bordeauxdog, hispaania alano. Siia rühma paigutatakse mõnedelt ka newfoundlast ja karjakoerte ning dogide ristamisest saadud bernhardiini ning leonberglast.

Tiibet-dog on suur, peamiselt must, valge rinna ja käppadega pikakarvaline koer. Ta on suur, tugev, lontkõrvadega peaga ja tavaliselt pikema koonuga kui euroopa dogid. Nahk näol moodustab volte. Need loomad vajavat üsna pikka aega enne kui nende haistmine eurooplastega harjub. Iseloomuline olevat tiibetdogi sügav, heledat kellahelinat meelde tuletav hääl haukumisel.

Mr. Compton Indias omandas kaks tiibetdogi, ning oli vaimustatud nende valvsusest, vahvusest ning julgusest võitluses leopardidega, karudega ja huntidega, kes mäestiku vähestel kitsasteedel karju ähvardavad, kui mongoolid külma lähenemisel india-poolsesse Himaalajasse rändavad. Mr. Brooke, kuulsa tiibetdogi „Dsamu“ omanik, pani tähele, et iga aasta oktoobris muutub ta Dsamu rahutuks, mis kestab umbes 3—4 nädalat. See periood langeb ühte just mongooli karjaste ränd-ajaga. Dsamus on püsinud ta päritud instink. Ka muide säilis temas eht rassi iseloom. Näiteks ei armastanud ta midagi demonstratiivset, nagu kiitust või õrnusi, ning tunnustas ainult oma peremeest; kõigile teistele suhtus ta ebasõbralikult, isegi hädaohtlikuna.

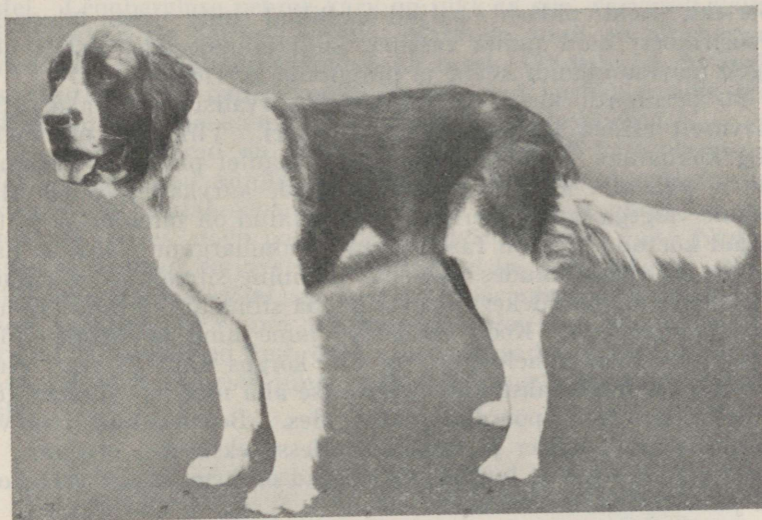
Newfoundlane. Põhjakoerte rühma loetakse (Brehm) ka newfoundlast, kes oma lontkõrvult nagu ei kuuluks senikirjeldatud põhjamaade püstkõrvaliste rasside hulka. Selle koera pea kirk seisab ujuvate asjade aporteerimises ja uppujate päästmises. Uppuja toovad nad kaldale koonuga kaenlaaugust lükates või hammastega käest vedades.

Üldse on newfoundlane mitmekülgsest kasutatav loom; neid peetakse veo-, jahi- ja karjakoertena. Jahil kasutatakse neid huntide peale, keda nad tugevuselt kaugelt ületavad ning nad otse surnuks murravad. Majas on nad head valvurid, truud seltsilised ning kaitsjad lastele. Tigidad on nad harva. Ainult tuleb hoiduda nende apertimis- resp. päästmiskirge ärritamast, muidu võivad neist kõige paremad sõbrad konkureerides üksteist ära uputada. Isegi oma rüütelikkuse „õrnema soo“ suhtes unustavad nad kergesti tavalises päästmishasardis. Muide on newfoundlased oma nõrgema velje suhtes heatahtlikud, ainult õige „ninakaid“ armastavad õpetada „külma saunaga“, kui vesi juhtub olema käepärast. Näiteks B r e h m jutustab omast Wodan'ist järgmist. — Kord aporteerinud Wodan rasket mõla kaldatrepile, kus pealtvaatajate hulgas seisnud suur, Wodanist palju raskem bernhardiikoer.

Joon. 87. Newfoundland.

B r e h m palunud bernhardiini omanikku koera eemaldada seniks, kuni Wodan oma kandamiga kaldale jõuab, sest bernhardiini ülalpidamisest olnud päevaselge, et niipea kui Wodan maabub, ta talle kallale kargab. Bernhardiini omanik jättis B r e h m'i palve tähele panemata. Igakord kui Wodan katsus oma kandamiga kaldale hüpata, püüdis bernhardiin ta kuklast haarata. Nähes oma kriitilist seisukorda, paneb Wodan mõla trepi kõige alumis-

Joon. 88. Pikakarvaline bernhardiin.

sele astmele ja välkkiirelt haarab bernhardiini tagajalast kinni ning paiskab ta järsu tõmbega ülepeakaela vette. Ise kargab aga kähku veest välja, haarab mõla ning kannab selle omaniku ette, kinkimata vähematki tähelepanu veessukeldajale vastasele. Bernhardiin, vaeseke, oma kaaluka keha ning tiheda kasuka tõttu ning vilumata veeloomana oleks kes teab kui kaua vees solistanud, kui mitte omanik poleks teda veest välja aidanud.

Üldse leiame B r e h m'ilt, kes oli suur newfoundlaste armastaja ja pidaja, nende koerte kohta palju huvitavat.

Nimi on pärit selle koera kodukohast Newfoundlandist, kust ta ka on Euroopasse imporditud. Newfoundlane, nagu juba varemalt mainitud, on kolme inglise retriiveri esiisaks.

Värvuselt on newfoundlane enamasti must; valge-musta kirjjud on vaid L a n d s e e r'i tüüp. Turjakõrgus kuni 75 cm. Karv on neil pikk, tihe, rikkaliku aluskarvaga. Kõrvad väikesed, kolmnurksed ja lontis. Puhmas-saba otse alla rippuv.

Bernhardiin- e. St. Bernhardi koer. Barry, kellest jäädvustatud topis Bernis muuseumis, peetakse Helveetsias samasuureks rahvuskangelaseks kui Wilhelm Tell'igi (Hagen). See on ürgvana rass, mille kohta on peamiselt inglased toimetanud ajaloolisi uuringuid. Esimene tuntud portree bernhardiinist on nimetatud „Alpine Mastiff“ sir E. L a n d s e e r'ilt. St. Bernhardi koer ei kuulunud mitte ainult kloostritele, ehkki neid hüütakse kloostri-

koerteks, neid pidasid paljud aadlikud ning isegi talupojad. Kloostrikoeri hoiti puhta rassina, kuid talupoegadel ristati neid sageli newfoundlandi koera ja püreneede koertega.

St. bernhardi koeri on lühikasuk-karvalisi ja pikakarvalisi. Värvuselt esineb lapilisi või mantelkoeri. Viimastel on kaela- ning kõhualune ja jalad valged ning mantel punane. Bernhardiin ei tohi olla ühevärviline, vaid nende karvkattes esineb alati punane valgega kombineeritult. Armastatud on tume mask ja tumedad kõrvad. Pea on raske, laup — ümmargune, nahk — näol ja lõua all rikkalikult voltides. Alumine silmalaug on ripnev, paljastades silma-sidekesta ja kolmanda silmalau, mistõttu silmad näivad punastena. Koon lühike ja jäme ning laubakalle hästi arenenud. Keha lüheldane, selg sile, kõrgus kuni 75 cm. Puhmassaba suundub rahulikus olekus otse alla ning ta viimane kolmandik on sageli pöördud vähe üles. Bernhardiini tegevus kloostreis teenäitajana ja lumetuiskudesse eksinute otsijana ja abistajana on üldiselt tuntud. Majas nad on armastatud valvekoe- rad ja lastele head seltsilised.

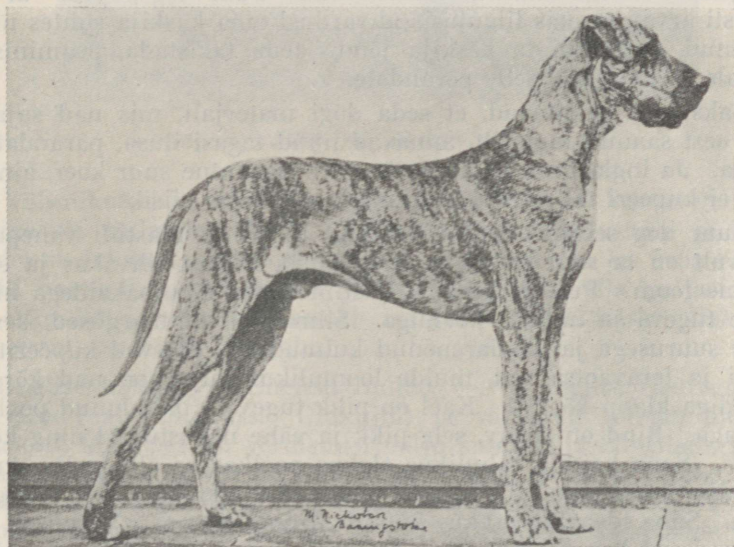

Joon. 89. Leonberglane.

Leonberglane on ühe Leonbergi linnanõuniku poolt rajatud rass. Temas taheti saavutada eeskujulikkku, vastupidavat majavalvurit ja kloostrikoera, ühesõnaga bernhardiini asendajat, kuna viimaseid koerakatk hulgaliselt hävitas. Ta põlvneb bernhardiini, newfoundlase ja püreneede koera ristamisest. Leonberglane on suuremaid koeri. Bernhardiinist erineb ta kergema pea, sileda nää, pikema keha, lühemate jalgade (suhteliselt kehaga) ja ühevärvilisuse poolest. Newfoundlaselt on ta pärinud ujunahad var-

vastel. Leonberglase pehme karv on pikk ja sile, värvuselt kollakas, punakas või hallikas-pruun. Karvade otsad on aluskarvast tumedamad, samuti tumedam on ka mask. Lontkõrvad on keskmise suurusega, silmad pruunid, ümbritsetud hästisulgvaist laugudest, sidekesta ja kolmandat silmalaugu paljastamata.

Leonbergi koerad on vastupidavad ja terved loomad, koerakatku põevad nad võrdlemisi kergelt. Iseloomult on nad väga intelligentset ja tähelepanelikud. Oma perenaist abistavad nad sageli töö juures, nagu pakke või turukorvi kandes jne. Nad on erksad ja hoolsad majavalvurid; seltsivad ka hästi lastega. Nagu kõik suurte koerade tõud, nii vajavad ka leonbergi koerad küllaldaselt vabadust ja ruumi liikumiseks. Hoitakse aga neid liiga piiratud ja isoleeritud ümbruses, siis ärrituvad nad võõrasse ümbrusse sattudes kergesti ning muutuvad sageli kurjaks võõraste vastu.

Joon. 90. Saksa e. taani dog (lõikamata kõrvadega).

Saksa e. taani dog — deutsche Dogge. Mil teel see rass vanal ajal Britti sattus, jääb tumedaks. Keltid viinud mastiffiga sarnlevaid koeri Iiri- ja Inglismaale, kus neid iiri hundikoertega ristati. Nimi „Dog“ veel vihjab selle rassi päritolule. 16-dal sajandil kutsuti neid üldiselt inglise koerteks. 17. sajandi teisel poolel kasvatati neid koeri juba Saksamaal. Dogisid kasutati varem põtrade

ja metssigade jahil, mis puhul neile kaitsevammus selga seoti. Euroopa vürstlikes lossides armastati väga suuri ja tugevaid koeri, mistõttu levisidki dogid kiiresti üle kogu Euroopa.

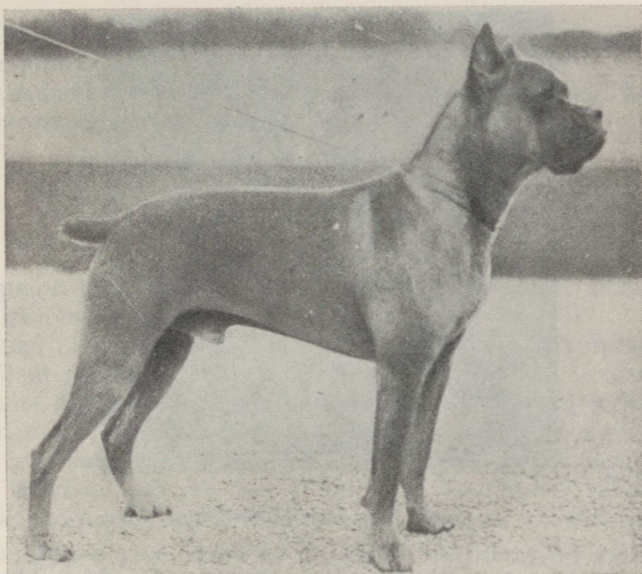
Nimetused, nagu „Dänische Dogge, Great dane, grand danois, deutsche Dogge“ leiame selle rassi kohta literatuuris. Saksamaal eraldati taani dogi ulmer e. saksa dogist, kus vahet tehti karvastiku erinevuse põhjal, kuid 1879. aastast peale tunnustatakse Saksamaal ainult ühte suure dogi rassi, s. o. saksa dogi — deutsche Dogge. Seevastu leiame inglise kirjanduses seda tõugu „great dane“ nime all. Tegelikult kui kõneldakse taani-, suur-, kolossaal- e. saksa-dogist, siis mõeldakse ikka ühte ja sama rassi.

Seda suurt tõugu armastas eriti B i s m a r c k. Mitmed ta audientsil käijatest tundnud suuremat hirmu kabinetis viibiva suure koera kui võimsa kantsleri enese suhtes. Kõrd olnud Bismarckil äge diplomaatiline sõnavahetus vene peaministri Gontšaroviga, kes sealjuures kätega laialt žestikuleerinud. Suur dog „Tyras“ arvatavasti arvanud neis liigutis ähvardusi oma käskija suhtes ning karanud, enne kui ta käskija jõudis teda takistada, peaministri kallale ja paisanud selle põrandale.

Sakslased toonitavad, et seda dogi materjali, mis nad sajan-dite eest saanud inglasilt, annavad nüüd tagasi ilusa, parandatud tõuna. Ja inglasile meeldibki väga see elegantne suur koer, ainult nad ei kupeeri tal mitte kõrvu, nagu see mujal viisiks.

Suur dog seisab omalt välimikult hurda ja mastiffi vahepeal. Kasvult on ta suur ja tugev, kuid siiski küllalt sihvakas ja elegantne loom. Pea on pikk ja hästimärgatava laubakaldega ning sirge tugeva ja ühtlase koonuga. Silmad on ümmargused, keskmise suurusega ja hästiarenenud kulmudega. Kõrvad kupeeritult püsti ja teravaotsalised, muide loomulikus kujus on nad kõrgeasendiga klapp-kõrvad. Kael on pikk tugev ja paindunud pealiskaelaga. Rind on sügav, selg pikk ja vähe nõgustunud ning kõht õõnes. Saba hoidub rahulikus olekus poolkaares allapoole, kuid affektis tõuseb taha või koguni püsti, säilitades aga oma mõõgakuju. Saba ideaalne pikkus küünib kannaliigeseni. Värvuselt on saksa dogid kas vöödilised — kollaka või hallika põhikarva ning tumedamate vöötidega. Esineb ka ühevärvilisi, nagu kollaseid, halle, sinakaid, musti või valgeid või siis valgeid tumedate laikudega. Sinakail dogidel on sageli heledad silmad, kuid teisevärvilistel on silmavärvus tume. Kõrgus võib isastel dogidel ületada 80 cm, kuna emased on tavaliselt vähe madalamad.

Bokser — Boxer — on vana lõuna-saksa rass, kes armastatud väikestes majapidamistes kui vähese vabadusega leppiv hea selt-siline.

Joon. 91. Bokser.

Välimikult keskmise suurusega, silekarvaline. Värvuselt vöödililine või ühtlaselt kollane. Valged laigud näos, rinnal ja käppadel on lubatud. Vähe etteulatava alalõuaga pea on üsna raske, kuid hambad, analoogiliselt bulldogile, ei tohi olla paljastatud. Ühevärvilistel bokseritel esineb tavaliselt tume mask. Bokseril lühendatakse kõrvad ja saba.

Inglise bulldog — English Bulldog — on inglise ekstreemselt aretatud natsionaalrass. Üldkujult ja värvuselt tuletab meelde bokserit, kuid pea on võrdlemisi palju suurem ja lamedam, lagi-pealt vaadatuna peagu neljakandiline. Koon on lai ja lühike, ülamo-kk kahestunud ning alumised hambad paljastatud. Näo- ja koonunahk sügavates voltides ja kortsudes ning silmavaade alati tõsine, morn, ehkki iseloomult pole ta sugugi kuri.

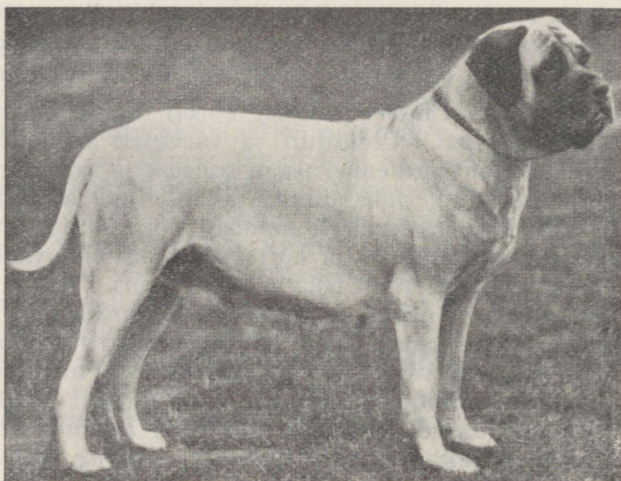
Bulldogi kasutati vanal ajal Inglismaal võitluskoerana karude ja härgade vastu, missugune sport oli kroonitud ringkonnis väga lugupeetud. Näiteks Henry II ja kuninganna Mary ning Elisabeth olid suured sensatsioonide harrastajad. 19. sajandi algul keelas parlament härjavõitlused, kuid siis harrastati Londoni eeslinna-äes tasahilju koertevõitlusi.

Peale loomavõitluste keeldu vähenes ka bulldogide levik ning sellest võitluskoerast arenes valvekoer ja omal alal vägagi kohuse-

Joon. 92. Inglise bulldog.

truu. Keegi vana farmer hinnanud bulldogi kasulikkust valvekoe-rana järgmiselt: „Kaks head bulldogi õuel levitavad ausust ning parandavad kelmust rohkem kui pastori jutlus.“ Peale ülalmainitu on bulldog väga kannatlik ja truu seltsiline lastele. Ta laseb en-nast nurinata neist väikestest inkviitoreist komandeerida. Muide

Joon. 93. Inglise mastiff.

on bulldogid väga tundlikud, muutudes karmi ja ebaõiglase käitumise puhul varsti usaldamatuks.

Inglismaal bulldogidel sabu ega kõrvu ei lühendata, kuna mujal kupeeritakse neil vaid sabasid.

Käabuskoerad.

Mops on „bullenbeisseri“ vanemaid kääbustüüpe, keda ristatud aasia käabuskoeraga.

Vanad „bullenbeisserid“ on praeguste dogide esivanemad. Suure bullenbeisseriga sarnleb praegune inglise dog e. mastiff ja prantsuse bordeaudog, kuna väikese bullenbeisseriga sarnleb saksa bokser, inglise bulldog, prantsuse kääbus bulldog ja arvatavasti ka mops. Bullenbeisserid olid väga jõulised ja julged kiskjad. Tabatud saaki ei lasknud nad enam milgi tingimusel vabaks, kuigi nad ise sealjuures sageli said tõsiseid vigastusi või haavu.

Mopsnina ga koerad olid iludusideaaliks eriti Hiinas, kust neid hiljem üle kogu Euroopa levitati. See keskajal kuningalossides nii armastatud ja hellitatud rass peab hiljem, olles „moest läinud“, atlasasemeilt ja puudrist lõhnavaist salongidest omale teed leidma kodanlikku ringkonda ja lõpuks — 19. sajandi algul — langeb mops peamiselt elatanud piigade ja lasteta abieluliste süllusse. Praegusel ajal on see tõug peagu välja suremisel, kuna meessoost künoloogide silmis ta pole leidnud küllalt poolehoidu. Viimased peavad mopsi vaimliselt vähearenenuks.

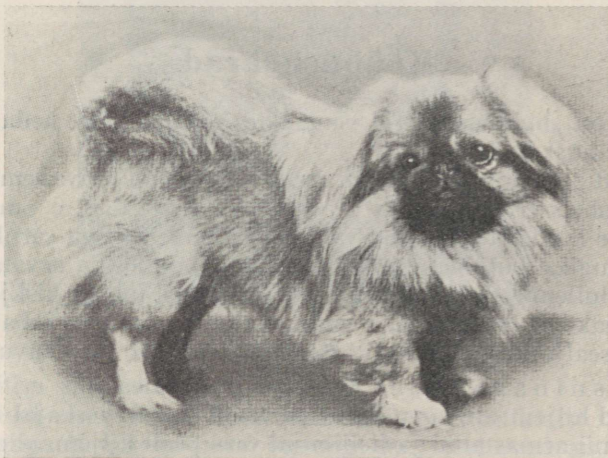
Prantsuse bulldog ja inglise toy (mängu-) bulldog on mõlemad kääbusloomad, kes üksteisest erinevad vaid kõrvade kujult: prantsuse bulldogil on püstsed, lusikakujulised kõrvad ja inglise omal lontis rooskõrvad, sarnased inglise bulldogi omadega. Nende kahe tõu bastarditel domineerivad lusik-kõrvad või nagu neid veel nimetatakse tulp- e. nahkhiire-kõrvad.

Käabuskoertest tuleksid mainimisele veel järgmised: hiina lossikoer, jaapani chin, papillon e. liblikkoer, malta-koer ja kääbuspintšer.

Hiina e. pekingi lossikoer on Hiinas vana aristokraatide rass. Varemalt keisririigi lemmikuna oli selle rassi eksport Hiinast keelatud, isegi väljaspool keisrilossi müüre ei lubatud selle koera levitamist. Pekingi koera kasvatus Euroopas rajati alles 1896. a., mille üheks esivanemaks osutus „pekingi Peeter“, kelle mr. Allen oli salaja Hiinast ühes toonud.

See lühijalgne pikakarvaline loomakene omab lameda pea, ettehoitud rooskõrvad, suured lähestikku seisvad silmad ja nel-

jakandilise koonu, mis sarnleb hindude ahvjumala ninaga. Eeskäpad on nii kõverad, et näib nagu polekski nende omanikul soovi keiserlikust ümbrusest kaugemale kõndimiseks. Selga katab rōngassaba. Vārvused on kõik lubatud.

Joon. 94. Pekingi lossikoer.

Jaapani chin (tšin) on pekingi-koerast vähe kõrgem. Pea, võrreldes ta kehaga, on suur ja tugevasti kumerdunud laubaga. Silmad on suured ja väga välja ulatuvad (pungis). Kõrvad — lōntis, teravate otsadega ning kaetud pikkade siidiste karvadega. Karv on pikk, pehme ning sile. Rikkalikkude pikkade karvadega varustatud saba kantakse rōngas üle selja. Karv on valge ja kollaste või mustade sümmeetriliselt asetatud laikudega peas, kaelal ning kehal. Laigud on tavaliselt piiratud hallikatest ääristest.

Varemalt oli Jaapanis igal aristokraatlikul perekonnal oma chin'i tüvi, kes kui printsid elasid omis bambuslossides, isoleeritult ümbrusest. Aristokraatia kokkuvarisemisega segunesid ka üksikud chini tüübid ning see rass levis üle kogu Jaapani mitmesugustes variantides. Chin on väga õrn loomake koerataudide, toitmise kui ka ilmastiku suhtes. Nad vajavad rohkem sooja kliimat ja päikest kui seda Põhja-Euroopa pakkuda suudab.

Papillon e. liblikkoer on väga hinnatud ja armastatud Prantsusmaal ja Belgias. Neid esineb kikkiskõrvalisi ja lōntkõrvalisi. Papillon nimi kuulub peamiselt esimesele tüübile, s. o. püstkõrvalisele, kuna nende kõrvade kuju just liblika tiibu meelde tuletab. Liblik-koerad on kirglikud kanelikkude ajurid. Nad aklimatisee-

Joon. 95. Liblikkoerad (Papillon).

ruvad ruttu ja harjuvad ümbrusega kergesti ning kõlbavad igasugusesse majja, säilitades oma graatsia nii kuningliku lossi suures luksuses kui lihtse õpetlase kabinetis töölaua kõrval või koguni kehvast tuulest vapustatud kaluriüti. Papilloni karvkate on pikk ja siidne. Lühikarvad esinevad vaid koonul ja jalgade esikülgedel. Saba on pikk ja kaetud pikkade karvadega. Värvus on ühtlaselt mahagonipunane, pruun, kollane, valge või valgelaiguline.

Joon. 96. Kääbus ahvpintšer.

Maltakoer on vana klassiline iludus. Üle 2000 aasta on ta püsinud daamide lemmikuna. Ta nime mainitakse ka kreeka vaasidel. Pärit olevat ta Havannast.

Maltakoerad on üleni valged. Ta pikk karv on siidpehme. Pikkade karvadega on kaetud ka maltakoera pea, lontkõrvad, seljaskantav rõngassaba ja jalad. Karvasest näost sädelevad ta tumedad silmad kui nõöbid.

Kääbuspintšer esineb sile- ja ohekarvalisena. Viimased n. n. ahvpintšerid, on peamiselt mustad, kuna silekarvaliste hulgas on ka pruune, milliseid kutsutakse *hirvpintšeriks* (Rehpintšer) nende analoogse värvuse tõttu hirvega. Silekarvaline kääbuspintšer on meie kodumaal väga levinenud ja tuntud koeratõug.

Itaalia kääbushurt, kääbusspanielid ja -spitsid on kirjeldatud eelpool.

Tõukoerte arengust Eestis ja Eesti Kennelklubist.

Järjekindlat ning ratsionaalset tõukoerte (peamiselt jahikoerte) importi ja aretust hakati siinsete suurmaapidajate poolt harrastama läinud sajandi lõpu poole.

Jahikoeri imporditi Inglismaalt, Venemaalt, Prantsusmaalt ja Saksamaalt. Imporditud tõugudest on teada hurdad, hagiid e. brakid (siin tunti neid jänesekoera nime all). Rebase ja mägra urgudesse kasutati mägrikuid ja bassekoeri.

Hurtadest esinesid Eestis peamiselt vene hurdad e. borsoid, keda tollal laialdaselt, veel tükeldamata laantes kasutati hundi- ja rebasejahil. Umbes läinud sajandi 70. aastail olevat sisse toodud ka inglise hurti (greyhound), kes oma kiiruselt küll vene hurta ületas, kuid viimast hinnati ning eelistati siinsete jahimeeste poolt rohkem nende välise elegantsi poolest. Luunja mõisas pidas parun Nolcken hurdakasvandust, kus vahetati suguloomi vene suurvürst Nikolai Nikolajevitši hurda-kasvandusega. Viimases hoiti borsoi puhtana, moderniseerimata. Suurvürst N. N. mõisas korraldatud igaaastastel hurtade jahivõistlustel konkureerisid hurdad ka Luunja kasvandusest.

Brakke e. jänesekoeri kasutati üsna vanal ajal skraujajahil, mille kohta andmed Kaagveres peetud jahist on pärit aastast 1750.

Esimesi hagijaid kutsuti poola hagijaiks, kes oli irratsionaalse kasvatuse ebaühtlane produkt. Samaseid koeri võis kohata ka Leedus. Poola hagijad olid väliselt üsna suured, tugevad, musta mantliga ning pruuni lisanditega koerad. Neil esines vahel ka valge rind ning käpad. Karvkattelt nad olid sile-, ainult harva ohekarvalised. Viimaste värvus oli pruun kollasega. Poola hagijais arvati olevat ka kostromahagija verd. Umbes 1880. aastal toodi inglise hagijaid Baltimaale, mis ajast peale poola hagijate pesakondadesse ilmus ka must-valge kirjusid koeri. Esimene puhttõuline inglise hagijate kasvandus oli Lukke mõisa omanikul v. Knorring'il, missuguse kasvanduse Torma Liphard üle võttis ning Inglismaalt imporditud värsketõumaterjaliga täiendas. Inglise hagijate kasvandusi omasid ka Sangaste krahv Berg ja parun Pillar v. Pilchau Audrus 80—90. aastail, kuid nende tõumaterjal oli pärit Gatšinast ja nende kasvanduste hagijate järglased omasid ebaühtlase tüübi. Teine puhtrassiline inglise rebasekoerte kasvandus oli Vana-Kuustes v. Sivers'il.

Hiljem metskitsejahi arenguga tuli välejalgseist hagijaist loobuda ning siis hakati eelistama lühijalgseid beagle'id. Esimesed — arvult 6 — beagle'id imporditi Inglismaalt Vana-Kuuste omaniku v. Sivers'i poolt. V.-Kuuste beagle'id haigustusid vabandussõja päevil marutõppe ning lasti kõik maha. Üksikud järglased, kes neist säilinud, pole enam puhtrassilised. Ka Koerus Preedi mõisas Wrede'l oli beagle'ite kasvandus, mis hävis juba sõja eelpäevil.

Prantsuse hagijaist tuleksid mainimisele bassetid, imporditud Meeksi-Knorring'i poolt ca 40 aasta eest. Basseesid ristatud aga poola hagijatega, mistõttu on see puhas rass meie kodumaal hävinenud.

Käesoleval ajal on beagle'id suguloomadena mitmed paarid Inglismaalt sisse toodud, ja neist on juba mitmed pesakonnad järglasi kasvamas. Samuti on sisse toodud ka helveetsia hagijaid.

Linnukoertest olevat Baltimail varemalt kasutatud oma rassina liivimaa linnukoera (livländischer Vorsteher). Need olnud suured lõhestatud ninaga, tüübilt üsna ühtlased loomad. Vanade asjatundjate oletusel sisaldanud need koerad rohkesti pointeri verd. Nad olnud puhtad seisukoerad ega pole aporteerinud. 70—80. aastail imporditi juba rohkesti inglise linnukoeri setterite ja pointerite näol, kuid nende ratsionaalsest kasvatusest tollal ei saa veel kõnelda. Prantsuse seisukoeri pidas puhtrassina Luunjas parun Nolcken 80. aastast kuni sõja algpäevini. Esimesed saksa seisukoerad (Vorsteher'id) toodi Baltimaale läinud sajandi lõpul ja nad võitsid kohe paljude jahimeeste poolehoidu. Ilusamaid saksa

linnukoera eksemplare omas v. Grote Karulas, kelle koertest põlvnes palju järglasi.

Muude tarbekoerte ja luksuskoerte kasvatuse kohta Eestis andmed puuduvad. Neist imporditi ja ka kasvatati üksikuid eksemplare, kuna nende kindlad kasvandused puudusid. Eesti Kennelklubi poolt avaldatud koerte tõuraamatus (1934) on registreeritud 18 koeratõugu, kuid tegelikult on neid praegu rohkem. Mõned tõud on hiljem sisse toodud (airedale-terrier, sealyham-terrier, chow-chow, mt.), mõned jäänud ka registreerimata. Registreeritud on järgmised rassid: setterid (inglise, iiri ja mustad), cocker-spanielid, pointerid, saksa linnukoerad, taksikoerad, st. bernhardi koer, foksterrierid, vene ja itaalia hurdad, doberman-pintšerid, saksa lambakoerad, šoti collie, pekingi lossikoerad, taani dog'id, prantsuse bulldog ja spitsid. Jahikoertest on meil levinud kõige rohkem inglise ja iiri setterid ja saksa linnukoerad. Viimasel ajal on imporditud ka gordon-settereid. Pointerid ja spanielid on vähem levinud. Puhttõulisi hagijaid, peale beagle'ite ja helveetsia hagija ei tea olevatki, vähemalt neid pole kennelklubis registreeritud.

Eesti Kennelklubi (EKK) on asutatud 23. juulil 1929. aastal. Asutajaiks liikmeiks olid härrad S. Smelkoff, A. Podashevsky, G. Knorring ja N. Reiman. Juhatus koosneb 5-est liikmest. Esimeseks EKK esimeheks oli N. Reiman, 1931. aastast peale on esimeheks S. Smelkoff ja 1936. a. Reinwaldt. EKK 1936/37. aasta juhatus on järgmine: A. Reinwaldt, juhataja, S. Smelkoff, abijuhataja, G. Knorring, sekretär. Ülejäänud juhatusliikmeiks on H. Must ja R. Ehlers. EKK sihiks on koondada tõukoerte pidajaid ja armastajaid, aretada tõukoeri, parandada nende eksterjööri, täiendada jahi- ja teiste tarbekoerte jõudlusvõimeid ning hankida uut tõumaterjali. Mainitud sihtide saavutamiseks korraldab kennelklubi koertenäitusi ja jahikoertele maastikuvõistlusi. Puhttõuliste koerte aretuseks peetakse tõuraamatut, millest 1. osa avaldati trükis 1934. a. Põllutöö- ja Siseministeerium ning kohalikud jahiseltsid tunnustavad kennelklubi tähtsust, toetades klubi ettevõtteid, nagu koertenäitusi ja maastikuvõistlusi jne. hinnaliste annetuste ja kingituste näol. Jagatavate rahaliste auhindadega, aurahade ja kiituskirjadega püütakse ergutada koerapidajaid oma koerte tõumaterjali täiendamisele.

EKK-il oli algul teha hiigla töö, kuna sinne koerte tõumaterjal oli juhuslik ja aretatud sihita. Raskusi tekitas ka rahaline külg. Kulusid nõudsid näituste korraldamine, diplomite valmistamine ja maastikuvõistluste toimepanek. Neist raskusist saadi üle üksikute klubiliikmete annetuste ja energilise kaasabiga ja osalt tehti ka laenu. Laen kaeti hiljem näituselt saadud tuludega. Nii

saadi jagu esialgseist raskusist ja korraldati esimene tõukoerte näitus Tallinnas 1930. aasta maikuus. Selliseid tõukoerte näitusi on korraldatud Tallinnas hiljem igal kevadel ning kaks korda 1935. ja 1937. aastal, ka Tartus. Samuti korraldatakse igal aastal jahikoerte maastikuvõistlusi nii Tallinnas kui Tartus. Võistlustel ja näitustel on kohtunikeks olnud peale meie kodumaal olevate asjatundjate veel välismaalt eriteadlasi: Soomest dr. B e k k e r ja Lätist inglane L. P r e h n. Kuid ka vastupidi — meie eriteadlasist künoloogidest on härra A. P o d a š e v s k y't jälle Lätisse asjatundjana välja palutud.

Nagu võis juba ette arvata, kirjutati ja toodi esimestele näitustele palju kahtlast tõumaterjali, mis tuli kõik välja praakida. Need õppetunnid olid küll paljudele koeraomanikkudele kibedad, kus ta lemmikut ei tunnustatud tõuloomana. Seesugune karm otsus soetas tõumaterjalis mitteamasjatundjate kennelklubi liikmete seas palju vaenulist elementi, kuna neist igaüks pidas oma looma ideaalseks tõuesindajaks. Et selliseist väärnähteist vabaneda, tuli kennelklubil asuda õpetaja ossa: tuli õpetada elementaarseid teadmisi künoloogiast, tuli alata aabitsaga. Asi hakkas sel viisil edenema. Arusaajaid leidis ning need omalt poolt aitasid kaasa tõumaterjali hinnangul. Pealegi kennelklubi aitas kaasa kõikjal kus vajati, nii tõumaterjali valikul kui ka koera soetamisel. Ühinemine välismaade analoogsete klubidega ja ühingutega loob võimaluse koerte tõumaterjali soetamiseks ja ka meie tõukoerte ekspordiks. Praegu on EKK rahvusvahelise organisatsioonina tunnustatud ning saab kutseid kõigile rahvusvaheliste künoloogide kongressidele; vahetab paljude välismaa klubidega auhindasid, tõuraamatuid, reegleid jne. EKK on vastu võetud Saksamaa Künoloogiliste Ühingute Liitu (viimases on liitunud üle 3000 ühingu). EKK on samuti läbikäimises ka teiste riikide, nagu Soome, Läti, Prantsuse, Austria, Tšehhoslovakkia, Rumeenia, Itaalia, Hispaania jne. analoogsete klubidega.

Peab siiski mainima, et kennelklubi kasulikkust kahjuks ei hinda veel kaugeltki kõik koerte armastajad ja pidajad. Näiteks kennelklubi poolt kirjastatud esimese koerte tõuraamatu levik oli üllatavalt väike, mis osutus klubile materjaalseks miinuseks.

Kui võrrelda praegu tõukoerte, peamiselt jahikoerte, materjali ja nende maastikuvõistlustel näidatud võimeid 1929. aasta omadega, siis on edu üllatav. Kiireks eduks on kaasa aidanud eriti igal aastal korraldatud maastikuvõistlused. See, mis oli meil 1929. aastal paljudele alles *terra incognita*, on praegu kujunenud aksioomiks. Oma jahikoerte võimetega oleme praegu ületanud Läti, ja loodame, et jõuame pea ka nii kaugemale, et pole meil vaja Soomegi ees häbeneda.

Palju on selle lühikese ajaga ära tehtud tõukoerte materjali aretuses, kuid rohkem on alles tegemata! Kui leiduks aga asjatundjaid ja asjaarmastajaid, kes oma abi ühisele eesmärgile ei keelaks! Ees seisab suurim töö, nimelt klubi tuleks jagada vastavalt tõugudele seksioonideks ning seksioonide juhatusse rakendada vastavate tõugude asjatundjaid ja asjasthuvitatud isikuid, kes suudaksid koerapidajais äratada huvi tõuloomade suhtes ning koondaksid klubisse ka rohkem liikmeid. Ühtlasi oleks hädavajalik kõigile kättesaadav künoloogiline žurnaal, missuguse väljaandmiseks on puudunud seni aga materjaalsed võimalused.

Reeglid koerte registreerimise kohta EKK tõukoerte raamatust.

§ 1. Eesti Kennelklubi tõukoerte raamatusse võivad saada sisse kantud igat tõugu koerad, kelle kohta on olemas suguvõsa nimekiri nelja põlve kohta, või kes on saanud EKK näitustel auhindu või tunnistuse tõupuhtuse kohta.

§ 2. Tõukoerte raamatusse sissekirjutamise maks on üks kroon.

§ 3. Avaldus koera tõuraamatusse kandmise kohta antakse klubi juhatuse nimel; avaldusele tuleb juurde lisada:

- 1) koera omaniku poolt õigeks tunnistatud ärakiri koera suguvõsa nimekirjast, milles tähendatud: koera nimi, tõug, sugu, värv, sünniaeg, koerte kasvandus, päritolu, samuti koera omaniku nimi ja aadress;
- 2) omaniku allkirjaga kinnitatud õiendus koerale määratud auhindade kohta, mis saadud näitusel või maastikuvõistlusel, ära tähendades võistlustel saadud punkte;
- 3) sissekandemaks ühe (1) krooni suuruses;
- 4) ärakiri tõupuhtuse tunnistusest, kui koeral ei ole suguvõsa nimekirja või klubi näitustel saadud auhindu.

§ 4. Peale §§ 1—3 tähendatud tingimuste täitmise kantakse koer klubi tõukoerte raamatusse ja koera omanikule antakse välja vastav tunnistus väljakirjutuse näol tõukoerte raamatust, klubi allkirjade ja klubi pitsatiga kinnitatult.

Aretus.

Tuntakse kolme põhiaretusviisi: puhasaretust, sugulusaretust ja ristlus- e. tõugudevahelist aretust.

Puhasaretuse all mõistetakse samasse tõugu kuuluvate loomade paaritamist. Puhasaretusviis on sel puhul homogeenne, kui paaritatakse ühesuguste jõudlusomadustega, ühesuguse välimikuga ja iseloomuga loomi. Paaritatakse aga loomi, kes omalt välimikult ning võimeilt jne. üksteisest erinevad, siis kutsutakse seda heterogeenseks puhasaretusviisiks. Kindla tüübi säilitamiseks ning soovitud omaduste saamiseks on homogeenne aretusviis kõige

kindlam. Kahjuks koerte paaritamisel pannakse meil sageli rõhku üksnes välimikule, kuna nende iseloom ja võimed jäävad taga-
plaanile.

Sugulusaretuse korral paaritatakse loomi, kes omavahel sugulased. Puhasaretus võib väikeses kasvanduses, kui ei tooda väljaspoolt uusi suguloomi sisse, muutuda aegamööda sugulusaretuseks, kusjuures eraldatakse mitmesuguseid sugulusastmeid. Veresugulased omavaheliselt on vanemad lastega ja lastelastega. Lähedalt sugulased on lapsed 1. ja 2. põlvest ning kaugelt sugulasteks peetakse järglasi 3-dast ja 4-dast põlvest omavahel. Sugulusaretuse kasulikkusest ja kahjulikkusest on palju vaieldud. Sugulusaretuse vastased toonitavad, et see aretusviis andvat kindraid järglasi jne.

Sugulusaretust kasutavad inglased üsna sageli ja positiivsete tulemustega. Aretaja, kes rakendab suguluspaaritust, peab selleks valima suguloomad, kellel ei esine mingit ühist ebasoovitavat omadust ei välimikus ega jõudluses. Leiduvad aga vanemal mõned haiglased või halvad kalduvused või degeneratsiooninähted — viimased võivad ka peidetud kujul alal hoiduda — siis võivad kõik need nähtavad ja nägematud puudused järglasis ühineda. Tähendab, kardetav pole vanemate sugulus, vaid kardetavad on vanemate ühised puudused.

Ristluseks kutsutakse eri rassidesse kuuluvate loomade paaritamist. Eraldatakse järgmisi ristlusviise: tarberistlus — kus esimese põlve järglased evivad mõlema sugupoole häid omadusi, missugused järgmistes järglastes ristamisel jälle lahnevad. Näiteks häid seisukoeri on saadud inglise ja iiri setterite, inglise ja gordon-setterite või inglise pointeri ja saksa seisukoera ristamisest. Vähevõimeliseks on osutunud linnukoera ja laika, linnukoera ja hagi ristamisest saadud järglased. On tähele pandud, et kahe tõu ristamiselt saadud järglased on kasvult suuremad ja sageli iseloomult tigidamad kui nende vanemad, seepärast soovitatakse kasutada seda aretusviisi valvekoerte saamiseks. Muide on tarberistlust koertearetuses vähe menetletud, kuna siin soovitakse järglastes näha kindlaid ja püsivaid tüüpe.

Väljatõrje e. vältava ristlemise abil tahetakse muuta tõutüübituid loomi tõutüübilisiks või rassituid puhasrassiliseks. Näiteks paaritades mõnda rassitut emaslooma rassilise isasega ning saadud järglasi paaritades jälle sama tõugu isasega jne., siis 4—5-das põlvkonnas võib kõnelda juba puhasrassilisist järglasist. Näit. kui tahetakse segaveresest emast saada rassilist lambakoera, siis oleks see arvudel seletatav järgmiselt (1 täh. isalambakoera ja 0 tõuta emaskoera).

$$\left(\frac{1+0}{2}\right) = \frac{1}{2} \text{ lambakoera verd 1. põlvkonnas,}$$

$$\left(\frac{1}{2}+1\right) = \frac{3}{4} \quad \text{''} \quad \text{''} \quad 2. \quad \text{''}$$

$$\left(\frac{3}{4}+1\right) = \frac{7}{8} \quad \text{''} \quad \text{''} \quad 3. \quad \text{''}$$

$$\left(\frac{7}{8}+1\right) = \frac{15}{16} \quad \text{''} \quad \text{''} \quad 4. \quad \text{''}$$

$$\left(\frac{15}{16}+1\right) = \frac{31}{32} \quad \text{''} \quad \text{''} \quad 5. \quad \text{''}$$

Vältava ristlusega saadakse ka uusi tõuge, mis puhul ei ristata mitte ainult kahte erinevat, vaid kolme või isegi rohkem tõuge. Näiteks kui tahetakse saada kombinatsiooni hagiast, laikast ja seisukoerast, siis võib esiteks hagiast ristata laikaga ja saadud värda juba seisukoeraga. Kuid võib kombineerida ka teisiti, nimelt paaritada laikat seisukoeraga ja nende järglasi alles hagiaga. Saadud kombinatsioonitõugu võib hiljem juba omavaheliselt ristata. Nendest homotsügotoid tüüpe saavutatakse jällegi kindla asjaomase valiku ning suguluspaarituse abil. Üks seesuguseid kombinatsioonitõuge on kõigile tuntud doberman.

Mainimist väärib veel ristlus, mida nimetatakse verevärskenduseks, s. o. kui puhaspaarituse puhul ainult üksikud koerad teise tõu esindajatega paaritatakse. Verevärskendusega tahetakse mõnda tõupuudust kõrvaldada või tõuomadust täiendada.

Koerte aretuses on tuntud veel liikidevaheline ristlus, nimelt šaakali ja koera ning hundi ja koera paaritus, näiteks saksa lambakoerale on lisandatud hundi verd.

Koerte aretus nõuab väga mitmesuguseid teadmisi nii koerapidamisest, söötmisest, rasside erinevusest, pärilikkusest ja andmeid kasutadaolevast aretusmaterjalist. Aretaja peab tundma valitud suguloomade tõuomadusi. Ta peab teadma andmeid nende vanemaist, vanavanemaist, sugulasist ja järglasist, kui viimaseid olemas. Samuti peab ta olema teadlik aretamise sihis ja tuleviku nõuetes.

Üksiku koera soetamisel on küll asi märksa lihtsem, kuid ka siin peab omanik arvestama tõuerinevustega ja nõuetega ning teadlik olema oludest, missugustes peab loom kasvama või olema. Koerapidaja peab valima rassi või tüübi, mis kõige rohkem ta oludele ja iseloomule on vastav. Näiteks hurdale ta loomulikult arenguks peab võimaldatama avarust ja küllaldast vabadust, et ta võiks oma võimete kohaselt küllaldaselt galopperida, kuna

taksile liikumiseks piisab tavalisest jalutuskäigust omaniku kaasas. Terrierid ja bokserid nõuavad jällegi igapäevast vaba jooksu. Peale vabalt liikumise nõuavad ka paljud tõud veel erilisi harjutusi, näiteks dobermani ja lambakoeri lastagu aporteerida, asju kanda jne. Jahikoertele oleks suureks ülekohtuks, kui neid ainult luksuscoertena peetakse. Nii on igal tõul omad erisugused nõuded, mis kasvataja ja pidaja peab täitma, muidu võivad looma võimed nürineda ja ta järglased aegajalt oma tüübi ja karakteri kaotada.

Puhttõuliste koerte aretamine pole kaugeltki kerge ülesanne. Koera välimik pole alati püsiv, sest enamik rasse on saanud mitmete rasside ristamisest ja mõjutatud tarvitus- ning kodustusviisist jne., seepärast võib mõne tõu pesakondades ilmuda ootamatult atavistlikke üllatusi.

Suguloomade valik. Valitud suguloomad peavad täiesti vastama omalt välimikult tõutüübile ja jõudluselt ning iseloomult rassi nõuetele. Nad peavad võrsuma ideaalseist eelkäijaist. Üldse ilma tõutunnistusega on võimata looma igakülgsest hinnata.

Valitud suguloomad peavad olema täiesti terved. Ainult terved loomad annavad normaalseid järglasi ja ainult terveilt loomadelt võib nõuda maksimaalset jõudlust. Tervet looma tuntakse ta välimikust, iseloomust, temperamendist ja söögiisust, kuid peamiselt võistluskatseil ta jõudluse järgi.

Iga tõug erineb teisest paljude või vähemate omaduste poolest. Isegi ühe ja sama tõu piires esinevad indiidierinevused. Nii tõupärased kui indiidierinevused on tingitud kas väliste (karvastik, värvus jne.) kuju omaduste või kehafüsioloogiliste omaduste, nagu konstitutsioon, toitumus, suguvalmus ja temperament, erinevustest. Eraldatakse 1. õrn e. ülearenenud, 2. peen e. väärisk-, 3. sitke e. tihe ja 4. toores e. kore konstitutsiooni.

Õrna e. ülearenenud konstitutsiooniga loomad on kehaehituselt kitsad ja kõrged. Nende karvastik on õrn ja nahk õhuke. Nad on halvad söödakasutajad, haigusvastuvõtlikud ja väikese sigivusega. Seesugused loomad on arenenud kas halvast pidamisest, kehvast söötmisest või ebaõigest aretusest.

Peen- e. vääriskonstitutsiooniga loomad omavad peened luud ja kuiva kehaehituse. Õhuke on ka nende nahk ja õrn on nende karvastik. Vääriskonstitutsioon on kauaaretuse ja ühekülgse jõudluse produkt. Sellise konstitutsiooniga loomad on veel küllalt võimelised andma häid järglasi ja kõrget jõudlust. Näitena olgu inglise linnukoerad.

Kõige tugevamad ja vastupidavamad on tiheda konstitutsiooniga loomad, kuna aga toores konstitutsioon pole alati tervise tunnuseks.

Temperament. Liiga närvilisi loomi pole soovitatav kasutada suguloomadena, kuna see pahe sageli pärandatakse järglasele. Pealegi püsivad närvilised indiviidid harva täiesti tervetena. Vastupidi, kõlbmatud on ka liig flegmaatilised loomad, sest viimased omavad kalduvuse rasvuda.

Hästi arenenud olgu suguloomadel ka sugutunnused. Emasloom peab kõigiti ka sellena välja nägema ja isasloom jällegi vastavalt oma sugupoolena. Need omadused, mis emasel on väga head, olgu isasel vähemalt head ja omadused, mis emasel puudulikud, peavad isasel olema väga head. Ei tohi kunagi paaritada kahte ühesuguste puudustega looma. Esineb ühel partneril mõni omadus puudulikult, siis peab see omadus vastas-sugupoolel olema vastupidiselt hästi arenenud. Suguloomana ei tohi kasutada isaseid, kellel suguelundid ebaloomulikult arenenud või paigutatud, nagu ühemunandiga või munandite vale asendiga jne.

Liiga sageli paaritamiseks kasutatavaist isaseist tuleb ka hoiduda. Maksimaalne paaritusarv isasele koerale paaritushooajal on kuni $2 \times$ kuus või $12 \times$ aastas. Tegelikud jahimehed jahihooajal oma jahikoera heameelega paaritamiseks ei kasuta ühtegi

Kolm toredat lammaskoera.

Auh! Auhi!

Tõupuhas inglise setter, kes võtab osa koertenäitusest Londonis, ning kel näib olevat kõige enam eeldusi esimesele auhinna.

Temperament. Liiga närvilisi loomi pole soovitatav kasutada suguloomadena, kuna see pahe sageli pärandatakse järglasele. Pealegi püsivad närvilised indiviidid harva täiesti tervetena. Vastupidi, kõlbmatud on ka liig flegmaatilised loomad, sest viimased omavad kalduvuse rasvuda.

Hästi arenenud olgu suguloomadel ka sugutunnused. Emasloom peab kõigiti ka sellena välja nägema ja isasloom jällegi vastavalt oma sugupoolena. Need omadused, mis emasel on väga head, olgu isasel vähemalt head ja omadused, mis emasel puudulikud, peavad isasel olema väga head. Ei tohi kunagi paaritada kahte ühesuguste puudustega looma. Esineb ühel partneril mõni omadus puudulikult, siis peab see omadus vastas-sugupoolel olema vastupidiselt hästi arenenud. Suguloomana ei tohi kasutada isaseid, kellel suguelundid ebaloomulikult arenenud või paigutatud, nagu ühemunandiga või munandite vale asendiga jne.

Liiga sageli paaritamiseks kasutatavaist isaseist tuleb ka hoiduda. Maksimaalne paaritusarv isasele koerale paaritushooajal on kuni $2 \times$ kuus või $12 \times$ aastas. Tegelikud jahimehed jahihooajal oma jahikoera heameelega paaritamiseks ei kasuta, kuna see nõrgestavat nende võimeid ja jõudlust jahil. Liig sagedane paaritamine vanandab enneaegu looma, nõrgestab ta pärivusvõimet, vähendab ta sigivust ja mõnel sellisel ületöötanud suguloomal ilmnevad isegi seljaajuhäired. Kellel on suguloomana hinnatud isane koer, peab ülalmainituga arvestades, looma võimeid mitte kurjasti kasutama. Pigem tõstku omanik juba paaritustasu, et looma ülekoormamisest hoiduda. Isasele pole auks mitte järglaste hulk, vaid nende kõrge kvaliteet. Samuti hoitagu ka emaskoera, lastes teda ainult üks kord aastas poegida.

Tõu spetsiaaltunnuseid, nagu värvust, häält hagiail jne. pärandavat peamiselt isa, kuid suurust jällegi ema. Kui suurest isasest ja väikesest emasest arenevadki vahel kõrgejalgsed järglased, siis olevat need enamikus ebaproportsioonidega ülearenenud tüübid.

Tervete ja võimeliste järglaste saamiseks on tähtis ka vanemate vanus. Vanemad peavad esiteks olema täisealised ja teiseks ka mitte liiga vanad. Emane koer saab suguküpsaks (indleb esmakordselt) 8—9-kuiselt, kuna suguelu õitseag on, nagu isaselgi, 3—8 eluaastani, siis hakkab ta „tagasi sammuma“ nii tervises kui jõudluses. Sigivaks jäävad emaskoerad vahest isegi 11—12 eluaastani. Jahikoera parimaks tööeaks peetakse 3—8 eluaastaid. Muidugi ei puudu siin ka erandeid. Kolm esimest innaaega tuleb tingimata ära hoida, kolmandal või neljandal innaajal on soovitatav paaritada, kuna kestev „ärahooldmine“ mõnele emasele hästi ei

mõju. Enne emakoera kolmandat eluaastat ei soovitata siiski kutsikaid jätta jahikoorteks. Pole esimeseks paarituseks ideaalset isast käepärast, võib paaritada ka juhusliku isasega, kuidugi saadud järglased tuleksid hävitada. Esimese paarituse järelmõju edaspidistele on teaduslikult põhjendamata oletus, millesse uuel ajal ei usuta.

Vana emast on soovitatav paaritada noorema isasega, näiteks 6—9-aastast emast 3—4-aastase isasega, sellega toetatakse vanaduses vaibuvat jõudlust emases.

Innaaeg. Koer indleb võrdlemisi reeglipäraste poolaastaste vaheaegade järele 2 korda aastas. Kõige sagedamini esineb indtalvel (dets., jaan. ja veebruar.) ja suvel (mais, juunis ja juulis), kuid sageli näeme indlevaid emaseid koeri ka teistel aastaaegadel. Koera innaaeg kestab keskmiselt 2 nädalat, mõnel 16—20 päeva. Indlemistunnused on häbeme tursumine ja algul verine nõre. Verine voolus kestab umbes 8—10 päeva (mõnikord on verise nõre kestus koguni lühike — 1—2 päeva ja vaevalt märgatav). 9-dal või 10-dal innapäeval (mõnel koeral veel mitmed päevad hiljem) on voolus vähenenud ja muutunud valkjaks ja limaseks. Siis emane sallib juba isast ning õige paaritusaeg on kätte jõudnud.

Kogu innaaja kestel tuleb indlev koer isastest eraldada ja ruumi sulgeda, et hoiduda üllatustest, sest koer on polügaamne loom, st. ta on paaritav ja eostatav mitmest isasest ühel ja samal inna-perioodil. Suletakse emane koer inna alguses kohe, enne kui ta isastega üldse kokku puutus, siis hoitakse sellega ära mõnigi pahandus ja tüli, mis hulgaliste isaste „pulma kogumine“ tekitab. Indlev koer on elav ja võimaluse korral lahkub ta kodust, et seltsida ümbrusest (arvatavasti tupenõre lõhna järele) kokku tulnud isaskoortega. Emasele innaajal, kui teda tahetakse paaritusest ära hoida, mõjub rahustavalt vaikne, jahe ruum, piimasööt, pikad jalutuskäigud. Soojal aastaajal mõjub hästi ka ujutamine, kui loom pole veekartlik. Paljude ainete, nagu pipra, kampri jm. sisse söötmine on mõttetu looma vaevamine, ega avalda emasele mingit rahustavat toimet.

Paaritus. Kõige soovitamam aeg paarituseks oleks 9.—11. inna-päev. Ei lase aga emasloom sellel tähtajal veel mitte paaritada, tuleb katsetada järgmisel kolmel-neljal päeval. Enamik koeri laseb endid õigel paaritusmomendil vabatahtlikult paaritada. Selleks ajaks tuleksid mõlemad loomad ühte ruumi või aeda mõneks tunniks paigutada. Pole midagi karta, kui emane algul suhtub kavaleri vähe „ebasõbralikult“. Seesugune näiline sallimatus ilmneb sageli hellitatud toakoortel. Püsib aga emane kogu paaritusperioodil, s. o. 9-dast 11-da, isegi 14-da päevani sallimatu, tuleb teda vägisi või koguni „käest paaritada“. Selleks fikseeritakse

emasloom redeli pulkade vahele, nii et tagumised jalad oleksid surutud vastu otsmisi pulke. On ta liiga metsik, siis peab teda ka redelile kinni siduma. Tavaliselt aitab juba ainult ta pea kinnitamisest, et ta ei saaks pureda. Selleks momendiks võib talle ka suukorvi pähe panna. Käebustõuge võib ka ainult kätega vastu kinnihoidja põlve surudes taltsutada ning selles asendis paaritada. Koerte omapärane paaritusjärgne seos („ühete jäämine“), mis kestab 10—30 min., on mõndagi noort, selles mitteteadlikku koerapidajat heidutanud. Sel momendil tuleb emaslooma, juhul kui ta on veel noor ja kartlik, rahustada ja kinni hoida, kui ta ennast püüab enneaegu vabastada. Paaritust pole vajalik tavaliselt korrata. Korduv paaritus ei tõsta kutsikate arvu, nagu arvatakse.

Tiinus kestab koeral 57—75, keskmiselt 63 päeva. Tiine koera eluviis olgu tavaline. Ta jäägu esialgu oma harilikkude igapäevaste ülesannete juurde. Tiinuse teisel poolel, eriti kahel viimasel nädalal, pole soovitatav teda jahile ühes võtta ega muid pingutavaid ülesandeid teha lasta. Kuid igapäevane vaba liikumine on talle isegi hädavajalik.

Tiinust võib koeral 5-dal kandenädalal märgata, siis paisuvad juba nisad ning түseneb kõht. Түsenemine suureneb kuni 8-da tiinusnädalani, mil õonestuvad küljed ja kõht muutub rippuvaks. 8-da tiinusnädala lõpul võib tunda väljaspoolt ka loodete liigutusi ja nisadesse tekib piima. Sünnituspäeval langeb sünnitaja kehasoojus rohkem kui 1° C. võrra.

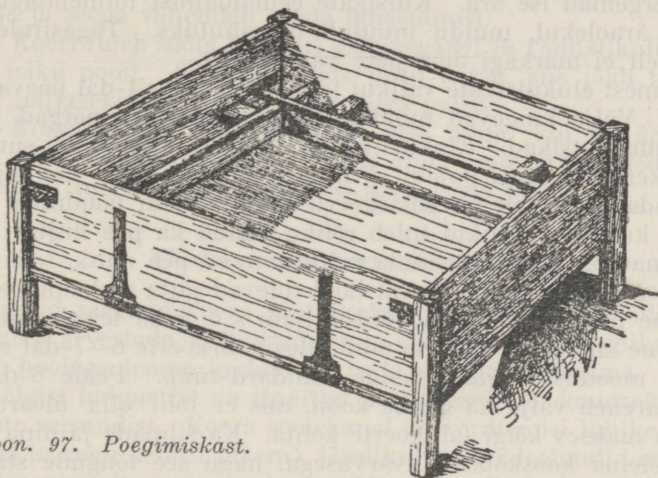
4-dal või 5-dal tiinuse nädalal antagu tiinele siseparasiitide (solkmete ja paelusside) vastane ravi, mille järele pesta loom sooja vee ja seebiga puhtaks, et ta karvadesse saastunud parasiitide munadest või kirpudest uuesti ei infitseeruks.

Viimasel tiinuse nädalal seatakse poegimisase e. -kast korda, kus siis sünnitaja viimased ööd juba magab. Sünnitusasemena on otstarbekohane ruumikas, madala veertega kast, millest emakoer vabalt sisse ja välja pääseks, kuid millest takistatud oleks vaid poegade väljapääs. Korraliku õhuvahetuse mõttes on soovitatav, et seesugune kast asetseks madalail jalgadel või taladel. Asemeks kastis olgu puhas värske põhk. Poegimisasemeks ei kõlba vanad riided ega ka laastud ega saepuru, kuna viimane satub kutsikaile suhu ja ninasse. Sünnitusruumiks kõlbab igasugune vaikne kuiv soe (10° C) tõmbetuuleta puhas ruum. Nagu eespool mainitud, langeb emaskoera kehasoojus sünnitusel alla normi. Külmetades ei suuda ta küllaldaselt hoolitseda vastsündinute eest, neid kuivaks lakkuda ega korralikult soojendada. On kutsikad juba kord liiga jahtunud, siis on see sama hea kui oleksid nad juba surnud.

Ebatiinus e. ebasünnitus esineb peamiselt „ärahoitud“ või eostamatu koertel sageli korduvalt igal aastal. Sel puhul koer mee-

nutab oma käitumisega tiinet looma: ta oksendab algul, nagu tõeliselt tiineksjäänud koerad seda sageli teevad; iseloomult jääb ta ka vaiksemaks ning normaalse kandeaja lõpul muutub ta, nagu sünnitaja koer kunagi, rahutuks: vingub ja valmistab pesa. Ebasünnitaja udarasse tekib piim ning juurde asetatud võõrast kutsikat kohtleb kui oma tõelist poega.

Sünnitus. Sünnituspäeval on häbe paistetunud ja sünnitusteedest immitseb lima. Valude tekkega muutuvad sünnitajad rahutuks: nad heidavad ja tõusevad, oigavad ja nuuksuvad. Nad sageli urineerivad ja roojavad. Varsti ilmnevad ka väited, kusjuures väidete ilmumisest kuni esimese kutsika väljumiseni loomulikul sünnituskäigul läheb aega 3—10 tundi. Järgmised kutsikad sünnivad 10—30-minutiliste vaheaegadega. Enamik sünnitusjuhte koeral möödub ilma arstiabita. Tähtsam nõue on, et ei tohi

Joon. 97. Poegimiskast.

sünnitajat palju segada ega lasta lähedusse võõraid isikuid. Raskeid, ebanormaalseid sünnitusi esineb tavaliselt käabus- ja suurte, ümmarikkude peakoljudega rassidel, kellel vahel pojad tulevad operatiivsel teel eemaldada.

Kutsikad sünnivad lootekestades ja liikumata, kuid hiljem, kui ema on nad lootekestadest vabastanud, nabanööri katki hammustanud, neid puhtaks lakkunud, hakkavad nad vähehaaval toibuma ja elumärke avaldama. Emakoerad söövad ära kõik lootekestad ühes järelsünnitustega (platsentaga). Vahel teevad nad sama ka surnud poegadelega.

Korduvalt sünnitanud koerad oskavad kutsikaid ise juhtida nina nisade juurde, kuid esmakordselt sünnitajad on selles sageli

vilumata ning siin tuleb omanikul abiks olla. Samuti võivad esmakordsed sünnitajad kutsikaid ära lamada, eriti, kui sünnitus-ase on liig kitsas või kui aluspõhku on väga palju.

On sünnitus läbi, tuleb ema viia välja ning ta aset vahepeal kohendada ja märga aluspõhku vahetada kuiva vastu, et pojad ei külmetaks.

Elukutsikate valik. Kui palju poegi emakoerale jätta, oleneb ta toitumusest, vanusest ja tõust. Esmasünnitajale ja peale 7 aasta vanadele koertele pole soovitatav üle 4 kutsika jätta. Muidu võib jätta kõige rohkem 6 kutsikat, ehkki leidub vahel selliseid tublisid emakoeri, kes 8—10 poega üles kasvatavad ning ise sealjuures terveks ja priskeks jäävad.

Elukutsikate väljavalik on raske ülesanne. Sellega oodatagu paar päeva, sest arvurikkast pesakonnast surevad ikka alguses mõned nõrgemad ise ära. Kutsikate eemaldamist toimetatagu emalooma äraolekul, muidu muutub ta rahutuks. Tagasitulekul ta tavaliselt ei märkagi oma pere vähenemist.

Esimest elukutsikate valikut toimetatakse 3—4-dal päeval peale sündi. Välja langevad muidugi kõige pealt kõik nõrgad ja alarenenud kutsikad. Elukutsikaiks jäetakse tugevamad, suuremad ja raskema kaaluga pojad. Valiku puhul ei tohi ka sugupoolt unustada, tavaliselt on emaskoerte järgi vähem nõudmisi. Jahikoerte kutsikate valikul tuleb rõhku panna ka pea kujule: mida suuremad on kõrvad ja mida voldilisem on pea nahk, seda tüüpilisem on pea. Seesugused kutsikad tulevad jätta eluloomadeks. See esialgne pea tüüpilisus möödub hiljem s. o. juba teisel elunädalal.

Teine elukoerte valik toimub alles noorkoerte 6—7-dal elukuul, millal moodustub juba nende standard-tüüp. Peale 6-dat elukuud areneb välja ka nende koon, mis ei tohi olla ülearenenud. See on maksev kõigi jahikoerte kohta. Ka silmade ja nina värvus peab olema kooskõlas üldvärvusega, nagu see tõugude standardi kirjeldusel mainitud. Rind peab olema sügav, ovaalne, küünarliigesed paralleelsed. Paralleelsed peavad olema ka tagajäsemed tagant vaadatult; kannad ei tohi olla liig lühikesed. Kael olgu selles vanuses pigem pikk kui lühike. Lühike kael pole jahikoeral mingil tingimusel lubatav. Emased olgu isastest üldiselt pikema kehaga. Kõigil kutsikail peab olema tõutüübiline e. nagu jahimehed nimetavad „energiline“ saba. Sabahoid olgu: pointeritel — otse, selgjoonega ühel kõrgusel, setteritel nagu sulg, ilusa lipuga allküljel, hurtadel — tüür, hagijatel — püstne. Saba tüübi määramine noorkoertel toimub tavaliselt söögi ajal 6—7-kuistel kutsikail. Muidugi peale nende üksikute rassitüüpilisust vihjavate joonte ei tohi unustada kooskõla kogu looma välimikus, ta tootumust, ta söögiisu, temperamenti jne.

Söötmine ja tervishoid.

Söötmise üldreeglid.

1) Mida mitmekesisem on sööda koostis, seda meelsamini söövad loomad seda.

2) Magu olgu täis, kuid mitte üle koormatud.

3) Koera sööt ei tohi olla vedel, vaid poolvedel ja vahepalaks antagu veel kuiva sööta.

4) Sööt olgu vähe leige, kuid mitte kunagi kuum ega ka külmanud.

5) Sööt olgu toitev ja värsk.

6) Pole soovitatav koerale kohe peale sööki enne 1—2 tunni möödumist anda juua, kuna vesi kiirendab sööda transporti seedekanalil ja seega vähendab sööda omastamist.

7) Koeri tuleb sööta kindlail söögiaegadel ja võimalikult ühe ja sama isiku poolt. Söödavad teda mitu isikut, siis jääb ta vahel täiesti näljaseks või saab korraga liiga palju.

8) Koerale mitte rohkem sööta ette anda, kui ta ära süüa jõuab. Kui on koeri rohkem, tuleb anda igale eraldi nõus süüa. Söödanõud tulevad peale söötmist alati pesta.

Täiskasvanud koera söötmine.

Täpseid reegleid koera söötmiseks ei saa ette kirjutada, kuna siin tuleb arvestada individidega ja oludega. Üldreeglik on, et peame hoolega looma toiduarvet ja ta seedimist jälgima. Umbes 80% kõigist haigustest on tingitud kas otseselt või kaudselt seedeelundite seisundist. Koera soolekanal on võrdlemisi lühike (ainult 5 korda ta kogu kehast pikem), järelikult ta seedeelundid on kohenenud peamiselt proteiinirikaste söötade seedimiseks. Sööt viibib maos umbes 1 tund. Peensooles viibib ta kõige kauem, kuna seal toimub ka seedimise tähtsam osa. Täiskasvanud koeral kestab sööda seedimine keskmiselt 12—16 tundi.

Sööda hulk ja koostis ning söötmise sagedus oleneb koera tõust, suurusel, vanusest ja suurel määral ka eluviisist ning tööst. Koerad vabas õhus liikudes tarvitavad 50% rohkem sööta kui toas viibides. Suured tõud tarvitavad rohkesti sööta eriti suguvalmimispeerioidil. Sööda hulk ja koostis oleneb ka looma tervisest. Normaalseks seedimiseks on hädavajalik küllaldane liikumine väljas, värskes õhus ja tarvilik joogivesi. Maal, kus koerad enam-vähem vabade looduslastena kasvavad ja elavad, haigestuvad nad palju harvem, olgugi, et nad seal sageli kannatavad alatoitlust. Jätab

koer antud söödast nõusse järele, tuleb järgmine kord ta söödaannust vähendada. Näitab ta vahel isutust, tuleb teda koguni päev või paar paastuda lasta. Seesugune lühike paast on vahest parimaid vahendeid seedimise korrigeerimiseks ja seega ka looma suhtes heategu.

Söötmise peanõudeks on, et tervet täiskasvanud koera ei söödetata mitte liiga sageli ega liiga palju. Aitab ühest peasöögist päevas ja mõnest lisapalast hommikul ja õhtul, olenedes sellest, milal koerale peasöök kätte antakse. Raskelttöötavaile koertele (jahi-) antakse peasöök õhtuti, kuna päeval tööajal saavad nad vaid kerge eine. Kes oma koera tõsiselt armastab, see ei sunni teda kannatama liigsöömise all. Liigsöömisest nad rasvuvad, kannatavad puhevuste, kõhuvalude ja muude tervishäirete all. Rasvunud koerad ei ela kunagi oma loomuliku vanaduseni. Muidugi, ka selle eest tuleb hoolitseda, et loom ei kannataks alatoitlust. Näiteks on suur eksitus, kui kasvandustes lastakse hulgaliselt koeri ühest anumast süüa, siis tugevamad söövad ikka liiga palju ja nõrgemad kannatavad alati tühja kõhtu. Pole mingiks uudiseks, et koer teise tõttu ahnusest rohkem sööb, kui tal oleks isu ja tarvidust. Teiseks paheks on, et koeri söödetakse liiga vedelate söötadega, nagu vesiste rokkadega ja alaväärtuslike körtidega. Isegi lehmapiimal pole alati koera söötmisel seda väärtust, nagu seda loodetakse. Lubamatu on ka, kui koeri söödetakse peamiselt magusate, vürtsitatud või liig soolaste söötadega. Seesugune sööt suurendab janu ning nõrgestab seega seedimist ja sööda omastamist.

Koer — zooloogilises süsteemis kiskjaliste seltsi kuuluv loom — on peamiselt lihasööja. Inimesed on muutnud ta kuju, ta suurust, on arendanud ta intelligentsi, kuid pole lõplikult jõudnud hävitada ta metsikuid instinkte. Me ei tohi lihatoitlasest aretada puht taimetoitlast! Oleks koomiline, kui kiskja hundi järglasest püüaksime saavutada kitsekest! Seda on osalt saavutatudki. Näiteks täiskasvanud koer võib rahuliku eluviisi juures ainult rukkileivast täiesti söönuks saada. Muidugi ta peab leiba aga rohkel määral sööma, et katta vajalikkude toitainete tarvidust. Sellepärast on koertel, keda söödetakse ainult leiva ja jahusöötadega, võrdlemisi suur kõht. Töötab aga koer intensiivselt, siis ei jatku talle üksi leivasöödast, vaid on vaja lisada valkaineid liha näol. Vastupidiselt, meil sageli, eriti linnades, lihasöötmisega just liialdatakse, nimelt söödetakse koeri ainult lihaga, mis põhjustab kõhulahtisust, gaaside teket seedeelundeis ja muid seedehäireid ning naha-haigusi. Liha saab siis hästi ära seeditud, kui teda segatakse mõne koheva söödaga, nagu keedetud juurvilja ja teravilja-putrudega.

Ideaalne koerasööt peab olema mitmekülgne: ta peab sisaldama liha, leiba, piima, putre, aed- ja juurvilja. Et anda koerale head konditsiooni, peab liha vaherkord muu taimesöödaga suhtuma, nagu 1:3. Paljude koerapidajate seas levinud arvamine, nagu lihasöötmine koerale tekitaks vesiseid silmi ja naha- haigusi, on ekslik. Lihäsöötmine tekitab mainitud nähtusi ainult siis, kui sellega, nagu ülal mainitud, ei peeta piiri, vaid liha antakse rohkem kui loom jõuab seedida. Üldiselt kõlbab liha kõigilt loomaliikidelt ja heaks vahelduseks on värske kalagi. Kui liha on värske, siis söödetagu seda toorelt. Paranevale või maorikete all kannatavale koerale on parimaks jõusöödaks lambaliha leem (vilunud jahimehed aga ei soovita jahikoertele, vähemalt mitte jahiperioodil, anda lamba- liha-suppi, kuna see nürindavat tugevasti koera haistmist). Toitu- misel on siseelundid, nagu süda, kops, kõri, neerud ja põrn vä- hema toiteväärtusega, kuid rohke vitamiinisisalduse tõttu on need siiski soovitavad ja ka meelsasti söödavad. Siseelundid aga sisaldavad sageli mitmesuguseid siseparasiite ja nende noor- kujusid, seepärast on parem neid elundeid sööta mitte toorelt, vaid keedetult. Otstarbekohane on neid keeta ühes juur- ja aia- viljaga ja tangudega. Jahimeeste poolt harrastatav lindude ja jä- neste jäsemete ja peade söötmine ühes sulgede ja karvadega pole sugugi halb, vaid väsinud loomale peale päevast pingutatav jahti vägagi kosutav sööt. Jäneste suhtes peab aga mainima, et nende põselihastes võivad mõnikord peituda ühe koera paelussi tangud või põikesed, milliseid süües võib koer infitseeruda ja saada pael- ussi. Seesuguse infektsiooni ärahoiuks tuleksid jänese põselihased mitmest kohast läbi lõigata ning tangude olemasolu puhul pead koerale keetmatult mitte anda.

Üheks tähtsamaks ja odavamaks kuivisöödaks on koerale, — välismaail väga levinenud ja hinnatud, kuid meil kahjuks müügil mitte saadaval — koerabiskviidid e. kuivikud. Üksi- kud asjatundjad koerapidajad valmistavad omaks tarvituseks koe- rakuivikuid ka meil. Koerakuivikud sisaldavad tavaliselt liha- ja kondijahu, tera- ja juurvilja, paksupiima ja kalamaksaõli. Koe- rabiskviite antakse tavaliselt koerale peasööda kõrvalise lisaöö- dana õhtuti. Teiseks kõvaks söödaks antagu koerale konte (noor- telt loomadelt), mis rahuldab organismi mineraaloolade vajadust ja sunnib ka koera sööta purema. Muidu koerad purevad söötasid vähe, kuid kontide, kuivikute ning muu kuiva, kõva sööda and- mine sunnib neid selleks. Puremine kõvendab igemeid ja puhas- tab hambaid sagelitekkivast hambakivindist. Kuid puremine kõ- vendab peamiselt purihambaid, kuna löikehammaste arenguks on

vaja anda noortele koertele midagi rebimiseks, nagu suuri konte ühes lihaga ja suuremaid veise vatsatükke.

Piima täiskavanud koerale liiga ohtralt sööta pole soovitatav, kuna ainult piimasööt mõjub kõhtulahtistavalt, nõrgestades soolt ja vähendades organismi vastupanu.

Suhkru ega muude suhkrutsisaldavate maiustuste andmine pole kahjulik, kui neid antakse harva ja vähe. Rohke magusate ainete söötmine muudab koera loiuks ja melankoolseks.

Üldiselt on söötmine siis õige, kui koer seisab heas toitumuses, kuid siiski pole rasvane.

Päevane söödahulk tervele täiskasvanud koerale: suurtele, nagu bernhardiinile, leonberglasele, taani dogile jt. koertele: leiba 1 kg, liha kuni 400 g, tangu ja juurvilja 250 g.

Suuremaile jahikoertele, lambakoertele: leiba 750 gr, liha 300 g, juurvilja ja tangu 200 g.

Spanielidele, hurtadele, dobermanidele ja teistele analoogse suurusega koertele: leiba 500 g, liha 200 g, tangu ja juurvilja 150 g.

Terrieridele, šnautseritele, mägrikutele jne.: leiba 300 g, liha kuni 150 g, tangu ja juurvilja 100 g.

Väikestele koertele ja kääbustõugudele: leiba, riisi või muud tangu ja juurvilja 50—100 g ning liha umbes sama palju.

Need näited oleksid ülevaateks, kui palju umbes üks või teine koer päevas sööta vajab. Tegelikult on ühe ja sama suuruse ning tõugu koera söödatarve ja omastamine väga erinev. Sööda koostis ja hulk oleneb ka aastaajast ja muidugi ka tööst. Suvel kuumaga olgu koera sööt lahjem kui talvel, talle anda siis vähem või harvemini liha ja rohkem jahu ja piimaputret. Ainult kui koer on väsitavalt töötanud, tuleb anda talle liha.

Tiine ja imetaja koera söötmine.

Esimesel paaril-kolmel tiinusenädalal on sööt tavaline, ainult lisandatakse sellesse luulluseid, algul loomulikku kontide, hiljem „vitakalk'i“ näol. Kontidest on soovitatud noorte loomade, nagu vasikate või sigade kaela-, saba-lülid või roided. Kolmandast tiinusenädalast peale tuleb söödakoostist kontsentreerida, tuleb anda rohkem liha, muidu söödahulka endiseks jätteks. 6-dast tiinusenädalast tuleb looma sööta sagedamini, 3—4 korda päevas ja suurendama peab ka söödaannust. Liha- ja taimesööda vahekord olgu nagu 1:2 või koguni 2:3.

Tiinul koeral on isu suurenenud, mis on ka loomulik, sest loodete kasvuks on toitainete tarvidus suurem kui tavaliselt. Ema-koera toitumusest ja tervisest oleneb ka kutsikate üldine areng, väärtus ja elujõulisus. Tiine koera sööt olgu valgurikas ja ka ker-

geltseeduv. Ta peab sisaldama küllaldaselt vitamiine ja mineraalsooli. Tiine koera magu on suurenenud emakoja poolt surutud, mis tõttu tasse korraga palju süüta ei mahugi. Liiga täis magu omalt poolt litsub jälle emakale ja võib põhjustada isegi enneaegset sünnitust. Viimasel paaril tiinusepäeval antakse loomale tublisti piima, et seega ta seedekanali puhastada ja sünnitust kergendada.

Tiine koera söödaks olgu liha, mis keedetud tangudega, juurvilja ja vähese soolaga. Liha asemel võib anda ka värsket kala; kalapead on mineraalainete sisalduse tõttu eriti soovitatud süüta. Tiinele koerale ei tohi süüta kartuleid suurel hulgal, värsket nätsket rukkileiba ega haput lõssi. Keskmise suurusega koerale (saksa lambakoer) tiinuse teisel poolel on nähtud ette järgmine söödahulk ja koostis: 400 g liha, 500 g kaera- või odratange, 200 g sepikut või rukkileiba, 25 g rasva, $\frac{1}{4}$ liitrit piima, 20 g soola ja 0,5—1 teelusikatäis vitakalki või kondijahu ning 1 supilusikatäis kalamaksaõli.

Esimesel kahel päeval peale sünnitust antakse samuti piima ja tangu- või jahutummi. Liha ega muud tugevat süüta ei vaja ta sel ajal veel sugugi, kuna ta seedekanal on söödud lootekestadest ja järelsünnitustest alles täis. Varajane ülirohke süütmine on sagedamaid eksitusi, millega sünnitaja koera ja seega ka muidugi ta poegade suhtes patustatakse. Hiljem olgu imetaja koera süütmine sama sagedane ja intensiivne kui tiinuse lõpuperioodilgi. Ta süüdas ei tohi puududa ka lubisoolad „vitakalki“ näol (1—2 teelusikat päevas) ja kalamaksaõli. Mida täiuslikum on emalooma süüt, seda paremini ja kauem süütab ta poegi.

Kutsikate süütmine ja kasvatamine.

Emakoera hooleks jäetud vastsündinud kutsikad ei valmista koerapidajale esialgu mingit tüli. Kutsikad sünnavad hambuta, kinniste silmalaugude ja kuulmekäikudega. Esimesel paaril nädalal hoolitseb poegade eest emakoer ise: ta toidab, soojendab, puhastab neid ja „kraamib“ ka isegi nende väljaheited. Lakkumisega virgutab ta ka kutsikate seedimist. Nõrgemaid poegi tuleb paigutada tagumiste, kui tavaliselt piimarikkamate nisade juurde. Vahete-vahel tuleb ka aluspõhku vahetada, kasti puhastada tolmust ja hoolitseda, et kirbud ega täid seal arenema ei hakkaks.

10—14. päeval pärast sündimist tulevad esimesed hambad ja avanevad ka kõrvad ja silmad. Kui 16-dal päeval pole silmalaud veel avanenud, pesta neid boorlahuga. Ei aita ka see vahend, tuleb pöörduda arsti poole abi saamiseks.

Hammaste tulekuga algab ajajärk, kus neid tahetakse tingimata ka proovida, seepärast näritakse ka igat ettejuhtuvat asja. Selle all kannatavad emalooma nidad kõige rohkem, mis tõttu hakkab ta poegadest kordkorralt meelsamini eemal viibima. Kordkorralt väheneb ja lahjeneb ka emalooma piim ning kutsikad vajavad juba kindlamat lisaööta. Metsikult elav koer hoolitseb ise kutsikate lisaööda eest järgmiselt: ta õgib ennast tublisti täis, jookseb koju ja oksendab söödamassid poegadele ette. Maost tagasi oksendatud söödamass sisaldab liha, verd, konte, nahka, karvu, putukaid, puuvilja, marju jne., pealegi on see segatud sülje ning maomahladega, seega kergelt seeduv ja toitev. Metsikult kasvanud noored koerad, samuti hundid ja rebased ei tunne seederikkeid ega pole neile ka koerakatk kohutav. Seesugust loomulikku lisaöötamisviisi harrastavad ka mõned kodukoerad, kui nende kutsikate eest väljaspoolt küllaldaselt ei hoolitseta ega lisaööta ei anta.

Emata jäänud kutsikad usaldatakse võimaluse korral teisele imetajale koerale või kassile (ammele) või jälle söödetakse neid amme puudumisel kunstlikult pudelist iga 2—3 tunni tagant värske, soojendatud lehma- või paremini lambapiimaga, kuna viimane keemiliselt koostiselt kõige rohkem sarnleb koerapiimaga. Koerapiim ületab valgu- ja rasvasisalduselt kõigi teiste koduloomade piima, kuid suhkrusisalduse poolest on, vastupidi, viimastest kõige kehvem. Siin tehaksegi lehmapiimaga kunstliku söötmise puhul sageli suuri eksitusi, lisades lehmapiimale vett ja suhkrut, mistõttu lehmapiima koostis veel rohkem koerapiimast erineb. Vastupidi, tuleks lehmapiimale lisada piimapulbrit — 100 g piimale 25 g pulbrit või toorest muna juurde kloppida. Puhevuse vältimiseks lisatakse lehmapiimale vaid vähe kummeliteed. Piima tuleb vastsündinuile anda lutuga e. kumminisaga pudelist, mis tuleb iga söötmise järele puhtaks pesta.

Umbes 10-päevaseile kutsikaile võib anda juba veidi kaabitud liha, paksupiima, pehmet muna ja tumme. Sama tähtis kui söötmine on emata kutsikaile pesa korrashoid ja soojus, kuna neid pole ema soojendamas ja puhastamas. Nende pesa hoitagu sooja ahju ääres. Ka võib aluspõhku panna soojaveega pudeleid või kummikoti. Aluspõhku peab igal päeval uuendama, et kutsikad ei saastuks roojaga ega püsiks märgadena.

Antakse aga kutsikad kasuemale imetamiseks, on soovitatav neid enne amme juurde viimist sooja vette kastetud vatiga puhastada ning amme piimaga määrada, siis võtab see neid kindlasti omaks. Muidu võib juhtuda, et amm ei lase kutsikaid ligi ja neid hammustab. Kasuema tõug pole tähtis. Selleks võib ka rassita karjakraants olla, kuna piimal pole tõuomadustele mingit mõju.

Võõrutamine ja lisa söötmine.

Niipea, kui kutsikail huvi tõuseb muu sööda suhtes ja ema enam ei suuda nende söödatarvet täiesti rahuldada, mis algab tavaliselt kolmandast elunädalast peale, hakatakse neile vähehaaval andma lisa sööti. Näib emakoerale kutsikaist olevat villand, tuleb talle võimaldada rohkem vabadust. Tuleb ruum nii sisse seada, et ema saaks vabalt kutsikate juurest ära minna või tagasi tulla neid imetama ja puhastama. Sel moel hoolitseb emaloom ise loomuliku ülemineku eest ja loobub vähehaaval imetamast. Kutsikate võõrutamine või üleminek muu sööda peale toimub tavaliselt paari nädala jooksul, 5—8-dal elunädalal. Öösel jäetakse kutsikad kuni võõrutamise lõpuni emalooma hooleks.

Piimale, mis kutsikaile alguses lisa söödana antakse soojendatult ja selgelt, lisatakse hiljem putre ja tumme juurde. Sööta ei tohi kunagi rohkem ette anda, kui kutsikas ära süüa jõuab ja igakord peale sööki tuleb söödanõu kohe koristada ja pesta. Peale piima antagu lisa söödana ka peenendatud liha (võib ka toorelt), pehmekskeedetud muna ja juurvilja. Piimasööt üksi pole soovitatav, see nõrgestab seedeelundeid ja arendab inglisehaigust (rahhiiti). Niipea kui kutsikad juba söövad, vajavad nad ka konte, milleks kõlbavad noorte sulgloomade, vasikate, lammaste ja põrsaste kondid. Väärtuseta on supikondid ja otse lubamata lindude ja jäneste toruluud, kuna need purunevad teravateks kildudeks, mis mao-soole limaskestast võivad vigastada.

Esimesed päevad ei või keskmist suurust tõugu kutsikale üle 50 g piima päevas anda. Nädala lõpul võib anda piima juba 1 teeklaasitäis. Neljandal elunädalal võib piimale lisada juba tumme ja riisi ja anda ka liha kuni 50 g päevas. Rasvast liha pole soovitatav anda, kuna see tekitab kõhulahtisust. Parimaks lihasöödaks 1—2 kuu vanuseile kutsikaile on maks ja neerud, mis tulevad kergelt koos juurviljaga läbi keeta ja peenendatult sööta. Vitamiinide puudus kõrvaldatakse kalamaksaõli annusega (1—2 teelusikat päevas) ja mineraalainete tarvet rahuldatakse vitakalki ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ teelusikat päevas) lisamisega. Võõrutamise järele söödetakse kutsikat 5—6 korda päevas.

6-kuisele noorkoerale keskmist kasvu (saksa lambakoer) on keskmine päevane söödanorm järgmine: loomaliha 350 g, kaera- või odratangu-putru 250 g, juurvilja 100 g, leiba 50 g, piima 0,5 liitrit ja keedusoola 10 g. Kutsikate regulaarset kasvu tuleb kontrollida, neid vahetevahel kaaludes. Israilevitš, kes on saksa lambakoerte kutsikate kaalu iivet kontrollinud, mainib, et arenenud kutsikate kaal tõuseb 9-dal päeval peale sündi kahekordselt, 18-dal päeval 3×, 25-dal päeval 4×, 30-dal päeval 5×.

49-dal päeval 10× ja 60-dal elupäeval 16×. Kõige rohkem kasvab kutsikas peale võõrutamist, s. o. 45-dast päevast 60-da päevani. Vaatlused saksa lambakoera kutsikate suhtes on näidanud, et esimesel 15 päeval kasvavad nad keskmiselt 50 g ööpäeva jooksul. 15.—30. päevani aga juba 80 g, 30.—45. päevani — 120 g, 45.—60. päevani — 250 g ja edaspidi, 6-dast kuust ainult 100 g ööpäeva jooksul.

Selline kiire kasv nõuab suurt hoolt söötmisses. Mida jõudsamini loom kasvab, seda rohkem vajab ta valkaineid ja mineeraalsooli söödas. Koerad, keda söödetakse ainult piima ja jahusöötadega on sageli flegmaatilised ja rasvased, kuna teisest küljest ainult lihasöödal kasvanud koertel areneb nõrk seedimine. Välimikult on seesugused koerad elegantsed ja liiga saledad, kuid nõrgad ja tundlikud haiguste suhtes.

Isase sugukoera söötmisest.

Suguloom ei tohi olla lahja ega ka rasvunud, sest nii esimene kui teine toitumus nõrgestab sugulisi võimeid. Üldiselt antakse suguisastele (25—30 kg eluskaaluga), keda kasvandustes selleks järjekindlalt kasutatakse, järgmine päevane söödaannus: 400—450 g veise- või hobuseliha, teravilja- (tangu-) söötasid 400—500 g juurvilja (kartul, porgand, kapsas) 200 g, rasva 20 g ja soola 20 g. Sellele ratsioonile lisatakse talvel veel kalamaksaõli ja kondijahu.

Vana koera söötmisest.

Koertele, kelle vanus küünib üle 7 aasta, peab liha hulka söödas vähendama. Keelatud on neile ka soolased ja värtsitud söödad täiesti. Konte antagu vähe, mitte üle ühe väikese kondi päevas, kuna kondid tekitavad vanadel koertel sageli ägedaid sooleummistusi. Raugastunud, üle 10-aastasi koeri, kellel hammastik juba puudulik, tuleb sööta pehme söödaga, piima, pudru ja peenendatud lihaga, nagu kutsikaidki.

Talukoerte söötmisest.

Enne õpetus kosjaminevale pojale: „Naine võta talust, kus hästi rammus koer...“, ei näi kõigil taluperenaistel mitte meeles olevat, sest mõneski pool taludes on koerad kahetsemisväärseis tootmises; vanast karvast ei näi nad lahti saavatki. Nad on vahel nii näljased, et õgivad kõike ettejuhtuvat ja käivad veel naabritaludeski lisa saamas. Nad kannatavad ilmselt alatoitluse

all, sest neile antav sööt on liiga vesine ja väärtuseta, see täidab korraks küll magu, kuid ei vaigista näljatunnet. Kõigile tulundusloomadele, alates veistega ja lõpetades kodujäneste ning tibudega, on söödaratsioonid kokku seatud ja eeskirjad söötmi-seks olemas. Koera aga loodetakse paljast lõssist ja juhuslikult antud leivakillukesest söönuks saavat, sest koera ei loeta otseste tulundusloomade hulka. Kuid kas on ta siis luksusloom, kui päevad läbi loomi karjatab? Kas ta on ka siis luksusloom, kui ööd läbi, sageli lageda taeva all ja ketistatult, vaatamata aasta-ajale ja ilmastikule, on hoolsaks varavalvuriks? Ei, tarbekoe-rad pole luksusloomad, vaid nende töö väärib täielist hindamist! Nende töö on isegi teiste koduloomade poolt asendamatu.

Talukoerad on eluviisilt küllalt karastatud, et lihtsem sega-sööt nende toidutarvidust rahuldab. Ta elatub ja kosub väga hästi leivast, putrudest, kartuleist ja muust juurviljast, kui sel-lele lisatakse rasva ja vahel antakse ka piima ja konte juurde. Koerale eraldi sööta valmistada pole tarviski, kuna tavaliselt jääb igapäevasest perelauast ju ikka niipalju toitu üle, et 1–2 koera söönuks saaks.

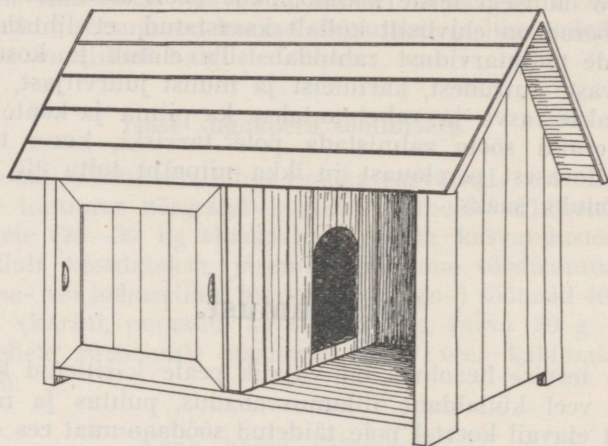
Tervishoiust.

Koera tervise heaoluks on vajalik peale käsitletud korraliku söötmise veel küllaldane liikumisvabadus, puhtus ja nahahool. Metsikult elavail koertel pole täidetud söödaanumat ees ootamas. Nende sööt kargleb ringi ning selle tabamine nõuab rohket pingutust ja küllaldast harjutust. Lõpuks kui koer oma saagi haarab, siis ei vaja ta vist küll oma söögiisu puuduse ega toitainete vähese omastamise üle nuriseda. Ülekohus on koera kui vangil sulgeda kinnisesse ruumi, olgugi, et ta vanglaelu püütakse soojade asemetega ja pehmete sulgpajadega mugavaks muuta. Päikest, õhku ja vabat liikumist oskab koer väga hinnata ja otstarbekohaselt kasutada.

Linnades on mitmel pool koerte vabadust väga piiratud. Näiteks, kui pole koerapidajal aeda ega kinnist õue, ei saa ta koerale linnas vaba jooksu üldse lubada. Koerad, kes on sunnitud enamiku ajast toas viibima, need peavad tegema tubaseid harjutusi, nagu palli püüdma, peitu mängima või hüppama läbi rõnga või üle kepi. Sellised harjutused olgu regulaarsed, igal päeval vähemalt pool tundi ja enne sööki. Koerapidaja, kellele pole huvi või puudub aeg oma koera jaoks, parem ärgu soetagu endale koera üldse. Õrnadele kääbustõugudele pole pingutavad

harjutused vajalikud ja vanadele, rasvunud koertele koguni kahjulikud.

Igal koeral olgu oma ase, kus ta magab või muidu oma vaba aja mööda saadab. Otstarbekohasemaid asemeid toakoerale on riidega kaetud, neljakandiline, madalajalgne raam, missugune näib ka ruumis nägusana ja on pealegi kergesti puhastatav. Kääbuskoertele kõlbab asemeks ka väike madal korb või kastike, sisse paigutatud õlekotikesega. Pole soovitatav, et koer aeleks kõikjal vaipadel ja mööblil: see pole hügieeniline ei koerale enesele ega inimestele ning pole kasuks ei perenaisele ega esemeile.

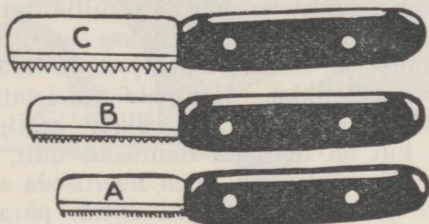
Joon. 98. Koera kuut.

Õuekoertele olgu nende asemeks kuutides puhtad, kuivad põhud või õled. Koerakuudid tehtagu madalaile jalgadele või taladele (joon.), et põrand ei niiskuks, ja kuut asetatagu võimalikult tuulevarjulisse kohta. Talvel võib sissekäigu ette kinnitada naha või paksema riidetüki, et kaitsta looma öökülmade eest.

Tolm ja mustus on haiguse idude sadamaks. Puhtusega hoiame ära mõnegi haiguse, seepärast olgu ruum, kus viibib koer ja ta ase puhas ning vaba lehkadest või lõhnadest, viimased nõrgestavad koera haistmist. Et kuutidesse ei tekiks kirpe või muid söödikuid, tulevad ruum ja ase kord nädalas põhjalikult puhastada ja pesta. Mõne taudi, nagu koerakatk või kärnad jt. puhul on möödapääsematu ka desinfektsioon. Selleks otstarbeks üks soovitamataid vahendeid on formaliini nõrk lahus, mis on kerge menetleda ja tugeva desinfitseeriva toimega. Ap-

teegis müüdav formaliin on 40%; kui seda lahjendada veega 1:20, saame paraja desinfitseeriva lahuse, millega pesta ruumi seinad, põrand ja sisustus. Formaliinil on see positiivne omadus, et ta on värvita, ega tekita plekke, mis tõttu teda võib kasutada kogu maja sisustuse, nagu mööbli ja muude riidest esemete desinfitseerimiseks. Desinfitseeritud ruumi ei tohi aga koera mitte lasta enne kui formaliini hais on täiesti haihtunud.

Igapäevane harjamine ning kammimine on suureks komfordiks kõigile koertele nii noortele kui vanadele. Peale kammimist tulevad silekarvalised veel mõne nahkkindaga või pehme riidega üle silitada, et anda karvale läiget. Kasukkarvalisi silitatakse karvasuunale vastupidises sihis (vastu karvu). Karekarvalised aga vajavad erilist karvaravi. Nende karvad ei kõlba pügada, kuna nad siis muutuvad veel tihedamaks ja metsikumaks,

Joon. 99. Karekarvaliste koerte karvastiku korrastamiseks „katkumiskammid“.

neil katkutakse pehmed villkarvad vastava lühihambulise noa (joon.) abil välja. Korralik ja igapäevane kammimine ja harjamine on nahatervishoius tähtsamaid tegureid ning sagedane koera pesemine pole sel puhul sugugi vajalik. Sagedane pesemine aga hävitab naha õliseid kaitseaineid ning toimib seega nahale ruinerivalt. Suvine suplemine ja pesemine on kuumaga siiski hädatarvilik ja eemaldab nahalt halba lehma. Talvel külma pesemisest võimalikult hoiduda. Kutsikaid enne poole aasta vanust pole tarvis üldse pesta, kuna harjamine ja kammimine hoiavad teda küllalt puhta. Keskmiselt võetud aitab pesemisest kui seda toimetatakse kord 2 kuu tagant.

Valgeile spitsidele, puudleile jt. on tarvilik sagedane vannitamine, kuid ka siin püütagu veega pesemist võimalikult „kuiva vanniga“ asendada. Kuiva pesemist toimetatakse nisukliide või põletatud magneesiumi abil, millega nahk ja karvad sisse hõõrutakse ja hiljem välja harjatakse.

Kannatab aga loom nahaparasitide all, tuleb teha vanne sagedamini, juba 2—3 korda nädalas, siis hävinevad ka need söö-

dikud, kes vahepeal munadest peale esimese vanni arenesid. Mune või saarjaid tavaline desinfitseeriv vann ei hävita.

Vannivesi olgu talvel soojem kui suvel, kuid siiski mitte liiga soe; paras vann on 30—35° C. Seep olgu pehme, tavaline palmõli e. saunaseep on selleks üsna kohane. Puudub vihma või müidu pehme vesi, siis seda võib kunstlikult soodaga pehmendada. Alati uhutagu karvad hästi seebist, vastasel puhul ärritub nahk ning loomad hakkavad endid kratsima. Pesemise juures hoitagu kõrvu ja silmi märjaks tegemast. Need mõlemad elundid on väga tundlikud. Pesemisele järgnegu linaga või rätiga kuivatus ja karvade lahti harjamine või kammimine. Lahetikammitult kuivavad karvad rutem. Talvel toimetatagu kuivatust ja harjamist tule lähedal või vähemalt soojas ruumis, et loom ei külmetuks.

Naha eest hoolitsemisel ei tohi ka mitte unustada kõrvu, hambaid ja küüsi. Kõrvu puhastatakse kord nädalas kuiva, puhta vatiga tolmust ja kõrva vaigust, et vältida koertel sageli tekkivat väliskõrva põletikku. Hambaid puhastatakse, peamiselt õrnadel käabuskoertel, vahete-vahel niiske puhta lapiga või vatiga, ja juhul, kui on märgata hambakivindit, tuleb see kohe eemaldada lasta. Varvaste eest tuleb hoolitseda eriti jahikoertel ja hiiral. Nende jalad tulevad alati õhtuti pärast jahti järele vaadata, varbavahed ja päkaalused liivast või porist puhastada ning vaseliiniga või mõne neutraalse õliga sisse määrada. Sellist varvaste ja ka kõhualuse ravi vajavad eriti õrnanahalised pointerid.

Luksusoperatsioonid. Lisavarbad, mis esinevad mõnel tõul järjekindlalt, tulevad kõige hiljem teisel elunädalal ära lõigata. Samal ajal lühendatakse ka sabad. Kõrvad kupeeritakse alles 9—12 nädala vanuseil kutsikail.

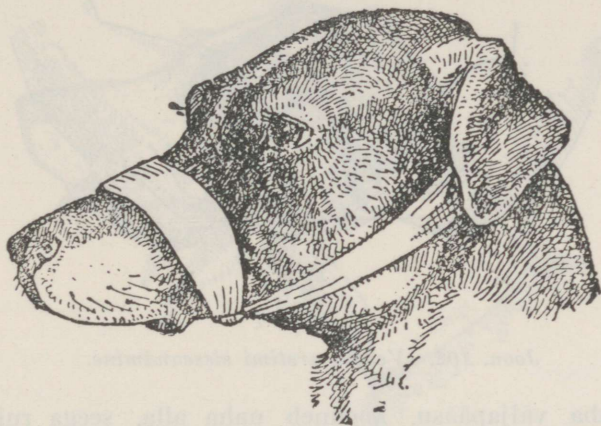
Haigused.

Haigus on organismi olukord, mis on vastand tervisele. Haiguse põhjused peituvad kas looma organismis endas — need on kas seesmised e. kaassündinud haigused, või haigust põhjustavad välisilma tegurid: mitte loomulik toitlus, mehaanilised, keemilised, termilised mõjud, nakkuse tekitajad mikroorganismid ja parasiidid e. nugalised.

Välishaigused.

Haavad liigitatakse saamisviisilt: löike-, laske-, torke-, rebitud, puretud ja löök-haavadeks. Koertel esinevad kõige sagedamini puretud, rebitud ja laske-haavad.

Esmaabi haavade puhul on haava ja haava ümbruse puhastamine karvadest ja mustusest, mis toimetatakse puhta, piirituses või sublimaadilahuses niisutatud lapi või marli abil. On

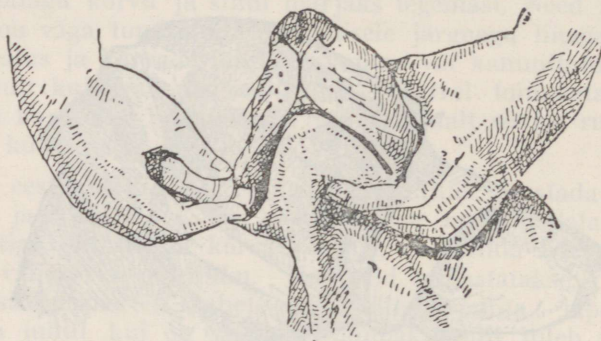

Joon. 100. Koera suu fikseerimine pikk- ja keskpealistel tõugudel.

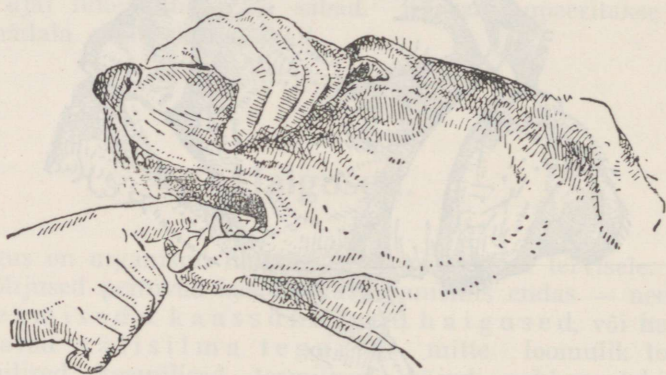
Joon. 101. Koera suu fikseerimine lühipealistel tõugudel.

verejooks suur, tuleb see võimalikult ruttu tõkestada, milleks kiires korras võib marlitampooni e. topist rõhuva sidemega haavale kinnitada. Tampooni niisutada 2% maarjajää- või tanniinilahusega. Kardetavaile liigete-haavadele teha algul 10% kamperpiirituse kompressid. Lõike-haavad pole kunagi nii hädasohklikud kui rebitud või puretud haavad, kuna viimastel on nahk sageli kaugelt lahti rebitud ning nahaalused koed vigastatud. Seesugustest nahaalustes vigastustes tekkiv mäda, mitte

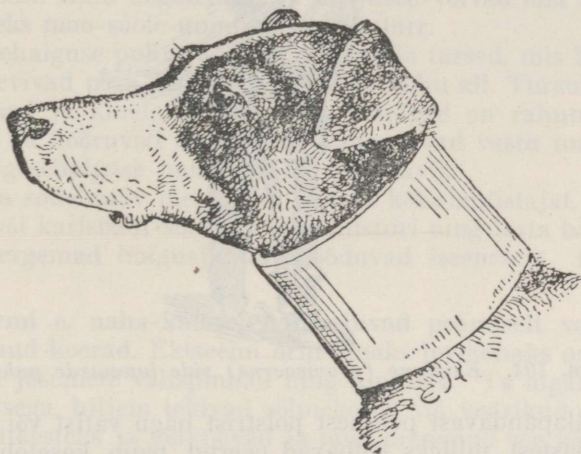
Joon. 102. Vedela arstimi sisseandmine.

leides vaba väljapääsu, koguneb naha alla, seega ruineerides kudesid ja põhjustades sageli ka veremürgistust. On ette tulnud, et väike hammustus võib loomale surma tuua veremürgistuse tagajärjel. Säärastesse sügavatesse, kitsastesse torke- või puretud haavadesse algul tilgutatakse kohe joodtinktuuri ning haava edaspidiseks raviks asjatundjalt nõu küsida. Harilikult lahtised

Joon. 102-a. Pillide või kapslite sisseandmine.

vähemad nahahaavad pole hädaohtlikud, neid arstitakse kuivatavate, desinfitseerivate pulbritega, nagu kseroform, tannoform, tammekoore pulber jmt. Haavasse kogunenud nõret või mäda uhatakse vesinik-ülihapendiga välja. Head haavade parandajad on ka glütseriin ja peruubalsam. Lastud kuulihaava mitte sondeerida ega loputada, vaid tilgutada ainult jood-tinktuuri. Loomale tuleb täielik rahu anda ning lasta kindlaks teha kuulist tekitatud vigastuste ulatus. Haava ohtlikkus oleneb, 1) sellest,

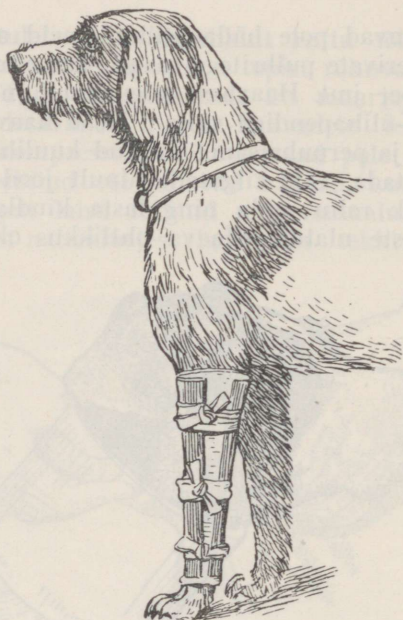

Joon. 103. Krae kaela fikseerimiseks lakkumise takistamiseks.

missuguseid elundeid või kudesid on haav tabanud ja 2) haava tekkest ja selle puhtusest. Kinni õmmelda võib ainult värsket, samal päeval tekkinud haava.

Põletishaavadele on kõige parem valuvaigistaja linaõli ja lubjavee segu, seda kallata paksult haavale ja kinni siduda, sest põletishaavad armastavad sooja.

Luumurded jaotatakse kahte liiki: kinnised e. lihtsed luumurded, kui nahk murde kohal on terve ja lahtised luumurded, kui nahk luumurde kohal on katki. Iga kinnine luumurre võib ettevaatamata kohtlemisel muutuda lahtiseks. Viimane on palju kardetavam esimesest, kuna siin on mikroorganismidele pääs organismi vaba. Seepärast peab luumurrete puhul hoolitsema, et murtud koht ei liiguks ja teravad luuotsad ümbritsetud pehmeid kudesid ei vigastaks. Korrapärane murdunud luuotste kokkukasvamine toimub ainult siis, kui nad on asetatud täpselt vastamisi ning jäetud sellesse asendisse paigale kauemaks ajaks. Selleks otstarbeks pannakse murdunud jalg lahasse. Lahas

Joon. 104. Esialgne (provisoorne) side luumurde puhul.

koosneb allapandavast pehmest polstrist nagu vatist või ligniinist ja tugipilbastest, milleks kõlbavad peerud, papp, kasetoht ja õled. Lahas peab ulatuma üle kahe liigese, mis asuvad murdunud luu otsades. Et side paremini püsiks ja mitte alla ei nihkuks, on soovitatav lahastada kogu jäse. Lahastatud kohta on soovitatav röntgeni kiirte all kontrollida lasta, kas luuotsad on korralikult kohakuti.

Vähese liikumisega luude murded võivad paraneda iseenesest, ilma lahastamata, juba 10—15 päeva jooksul, kui haigele aga täielik rahu antakse. Jäsemete murded vajavad paranemiseks pikemat aega, umbes 3—4 nädalat. Visamad paranema on jäsemete proksimaalsed luud, nagu õla- ja reieluu, sest neid on raske asetada täiesti paigale nende viltuse asendi ning neid ümbritsevate tugevate lihaste tõttu. Visamad paranema on ka mitmeks killunenud murded, kuna siin ümbritsevad koed on tavaliselt ka tugevasti vigastatud ning verevalumid suured. Lahtiste luumurrete korral tuleb haava kohta sidemesse jätta avaus ning haava iga-päev vastavalt ravida.

Liigese nihetuse (*luxatio*) korral asetatakse luuotsad oma loomulikkude asendisse, mida saavutatakse tugeva sirguvenitusega, ja paari päeva jooksul teha külm kompress ning haiget lasta lamada.

Naha-haigused.

Naha-haiguste all kannatavad koduloomadest kõige rohkem koerad. Neil esinevad nii nakkavad e. parasitaarsed kui ka mitte-nakkavad naha-haigused. Mittenakkavaist on sagedasemad koertel nõgesehaigus, ektseem, paisetõbi ja varvaste mädanik.

Nõgesehaigus (*urticaria*) esineb peamiselt närvilistel ning noortel koertel väikesest välisest ärritusest, nagu sääse või kärbsse hammustamisest. Kuid nõgesehaiguse põhjused võivad olla ka seesmised, näiteks mao-soole ummistus või katarr.

Nõgesehaiguse puhul tekivad muhud ja tursed, mis kõige sagedamini levivad peas, kaelal ja vahel ka kõhu all. Tursunud kohad on kuumad ja kihelevad tugevasti. Haiged on rahutud, ei söö, kratsivad ja hõõruvad endid ning väherduvad vastu maad. Sageli ilmub nõgesehaiguse puhul ka kerge palavik.

Ravina soovitatav menetleda mõnda kõhulahtistajat, nagu riit-sinusõli või karlsbadi-soola ja teha klistiiri ning lasta haigel paastuda. Kergemad haigusjuhud mööduvad iseenesest 1—2 päeva jooksul.

Ektseemi e. naha-katarri haigustuvad peamiselt vanemad ja ülerasvunud koerad. Ektseemi armsamaks levikohaks on selg, kubemed ja jäsemete välispinnad ning ninaselg. Ta algab alati nahapunetusega, hiljem tekivad sõlmekesed või vistrikud, mis muutuvad villikesteks ja lõhknevad ja ongi arenenud see kõige kardetavam ektseemi vorm nn. m ä r g n e v e k t s e e m. Karvad langevad haigustunud kohtadelt ning tekkinud haavandid on kleepuva mädaga kaetud. Haavatud kohad on väga tundlikud nii külma kui sooja suhtes ning iga puudutus näib sünnitavat loomale ägedat valu.

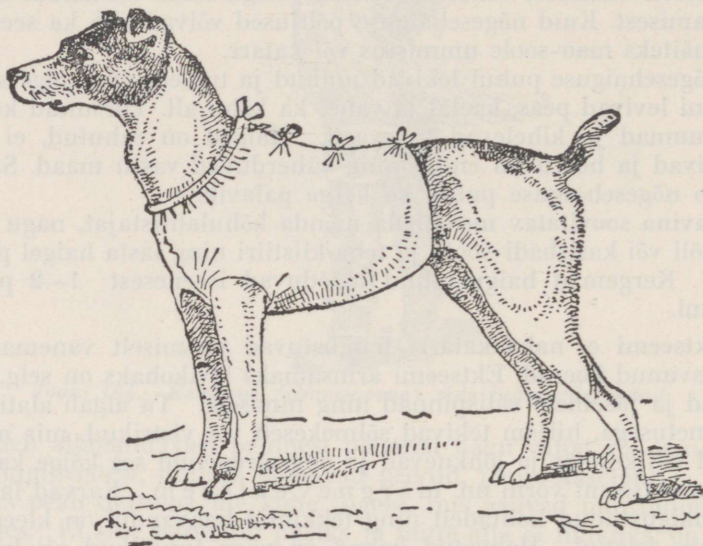
Enamasti omab naha katarr kroonilise kulu, mis puhul nahk pakseneb, vajub voltidesse ning kattub valkja kõõma korruga. Nahk kõõma all on intensiivselt punane ja märgläikiv.

Ektseemi põhjustena märgitakse ebahügieenilist pidamist, nagu puudulikku nahahoolt, söödikuid, puudulikku liikumist värskes õhus, ühekülgset ning ületoitlust, ainevahetusrikkeid, sooleparasitite ja mürke. Sageli jääb põhjus üldse leidmata.

Ravi ektseemi puhul on individuaalne. See oleneb haigest enesest ja haiguse põhjustest ning kulust. Viimased tulevad kõige pealt kõrvaldada, siis on parandatav ka ektseem. Üldiselt peab mainima, et ektseemi tuleb ravida rahustavate arstimitega. Ärritavate, kangete rohtude määrimine halvendab haiguskulgu sellega, et haiged hakkavad endid kratsima ja hõõruma, millega suurendavad naha häireid. Vastupidi, tuleb hoida, et loom ennast ei kratsiks ega tolmus ei väherdaks. Talle tuleb vajaduse korral

panna suukorv pähe ja haiged kohad katta sideme või sellekohase kaitsemantliga.

Rahustavalt toimivad ektseemi puhul pesemised leige, pehme kreoliini (2%) või nõrga (0,5%) kaaliumsulfuraadi (väävlimaksa) lahusega. Verised või mädased kohad peale põhjalikku puhastamist katta dermasalviga või -pulbriga. Rahustavalt ja kuivatavalt toimivad ka tsink-, boor- või tanniinsalvid.

Joon. 105. Rinna soojendaja või -kaitse ektseemide korral.

Kroonilised ektseemid on visad paranema ja pealegi omavad nad korduva iseloomu. Nende vastu menetletakse kreoliiniliniimente, ordoviini ja muid tõrvapreparaate. Ordoviini lahjendatakse piiritusega nagu 1 : 5, loksutatakse hästi segamini ja hõõrutakse haiged kohad hoolega sisse. Korruga kogu keha katta ordoviiniga pole soovitatav, kuna see võib põhjustada õrnadel koertel mürgistust. Tavaline kreoliinliniment koosneb 1 osast kreoliinist, 1 osast rohelisest seebist ja 4 osast piiritusest. Mõni päev peale määrimist vannitatakse ja kui vaja korratakse määrimist.

Ektseem esineb vahel ainult üksikuil kehaosadel, nagu väliskõrvas, ja varvaste vahel.

Varvastesööbija e. mädaniku (*panaritium*) esinemisel haiged lonkavad ning püüavad võimalikult vähe liikuda. Varbad on küün- te ümber paistetunud, nahk lillakaspunane ning vahest mädaga infiltreerunud. Küüned on läiketa ja pollahti.

R a v i. Päkkade ja varvaste vigastuste ja haavandite korral teha leigeid kummelitee-vanne. Kui paistetud on tugev, menetleda maarjajää või äädikahapusavimulla lahuse kompresside. Korralikult puhastatud haavandidele mõnda haavapulbrit (kseroform, tannoform) peale puistata ning sidemega mähkida. Mähkimisel alati varvaste vahele panna vatti, et side varbaid üksteise vastu ei suruks, mis põhjustab haavandumist. Varvastesööbija vastu kasutatakse ka tõrva- ja joodi-preparaate.

Sabaotsa haavand areneb pikasabalistel koertel väikesest vigastusest. Viimase loomulikku paranemiskäiku häirib koer oma sagedase sabaliputamise ja haav hakkab veritsema, kihelema, mis avatleb koera saba lakkuma ja närima. Seesugusel käitluse ruineerub lõppudelõpuks kogu sabaots, tekib mädanik, millest isegi sabalülid hävinevad ja veremürgistust põhjustavad.

R a v i. Haav puhastada ja mõne rahustava ja kuivatava salviga (tsink-, dermasalv) või pulbriga katta, sabaots mähkida vati ja marliga, mida kinnitatakse leukoplasti abil saba külge. Juhul, kui mädanik on sabalülidele edasi läinud, tuleb sabaots amputeerida lasta.

Analoogilised haavandid võivad tekkida ka pikakõrvalistel koertel kõrvalehe ääres, mil puhul kutsutakse seda

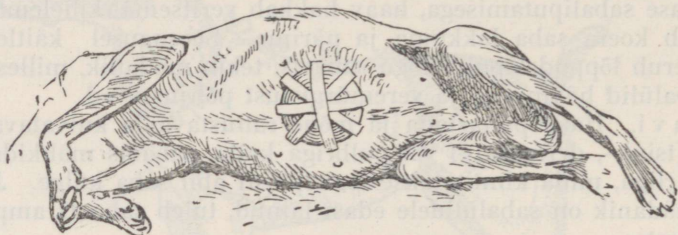
kõrvaussiks, kuna kõhresse tekkinud lõhe taotleb ikka edasi minna sügavamale. Paranemist tõkestab siin koer kõrvaputamisega. Et viimast ära hoida, pannakse koerale tanu või võrk pähe. Pearaputamise tagajärjel vahel lõhkeb veresoon kõrvalehes ning veri voolab kõrvakõhre ja naha vahele. Seesugust verega täitunud kõrva kutsutakse verikõrvaks. Verikõrva ravitakse operatiivsel teel.

Joon. 106. Leukoplast-side kõrvaussi korral.

Nabasong (*hernia umbilicalis*)

esineb kutsikail sageli juba sündides, kuid ta on märgatav alles 1—2 nädala pärast. Nabasonga põhjuseks on nabarõnga ala-areng. Mõnes pesakonnas sünnivad enamik kutsikaid selle puudusega. Nabasonga väliseks tunnuseks on väike, pehme nahasopis naba kohal. Kui loom asetada seljale, siis kott vajub ära ning naha all naba kohal on tunda väike, kõhuõõnde suunduv avaus. On nabasong väike, ning tasse langeb mitte sool vaid rasvik, siis pole see kardetav vaid ainult iludusviga. Väiksemad songad kaovad vahel

Joon. 107. Nabasonga fikseerimine kutsikal.

ise koera kasvades, kuid tavaliselt nende kõrvaldamiseks kasutatakse rõhuvat tampooni (joon) kinnitava plaastriga. Enne tampooni asetust puhastatakse nahk songa pealt ja ümbrusest eetriga või bensiiniga. Suuremaid nabasongi nagu teisigi songi (kubeme-, kõhu- ja lahkliha-) ravitakse lõikuse abil.

Kasvajad (*neoplasmata*)

liigitatakse hea- ja pahaloomulisteks. Esimesed suurenevad piiratult kohapeal ning need on lõikuse teel täiesti kõrvaldatavad. Pahaloomulised kasvajad omavad hajuva kasvu ning nende siirded levivad kogu organismis. Viimastest esinevad koeral lihaskasvaja e. sarkoom ja vähk-kasvaja e. kartsinoom. Neid mõlemaid võib kohata peamiselt vanemal koertel päraka ümbruses ja kilpnäärmes, emaskoertel udaras ja emakas. Eemaldatav operatiivsel teel ja ainult siis, kui ta siirded pole veel levinenud siseelundesse. Vastasel juhul ei anna operatsioon enam soovitavaid resultate, sel korral on humaansem haigele teha valuta lõpp.

Udarapõletik (*mastitis*)

esineb emaskoertel peamiselt imetamisperioodil. Põletiku ulatuselt eraldatakse pindmist, kus põletikus on ainult nahk ja süva- e. parenhüümpõletikku, s. o. udara e. piimanäärme põletikku.

Udarapõletikku põhjustavad mehaanilised vigastused, nagu löögid, haavandid ja peamiselt nakkustekitajad pisikud. Parenhüümpõletikku võib tekitada piima seisak udaras liig kiire võõrutamise tagajärjel või ka külmetus.

Haiguse tunnused pindmise põletiku puhul on enamvähem kohalikud, nagu nahapunetus, paistetuse ja tundlikkus: emaloom ei taha lasta hästi poegi imeda. Palavik puudub. Parenhüümpõletiku korral on haigusnähud ägedamad. Paistetuse on suurema ulatusega, kõvem ja sügavam. Valu näib olevat niivõrd tugev, et haige ei lase udarat üldse puutuda. Süvapõletikuga kaasub ka kõrge palavik, isutus ja külmavärinad. Vastava korraliku ravi ja hoole tagajärjel möödub palavik ja paistetuse alaneb, kuid kaugeltki mitte alati, sageli tekib udarasse abstsess või moodustub kudede tihkestus ühes või mitmes kohas, olenedes paistetuse ulatusest.

R a v i. Udar ja nidad pestakse puhtaks seebi ja sooja veega ning kuivatatakse õrnalt pehme rätiga. Selle järele tuleb lasta kutsikail, kui need veel olemas, imeda või piim lüpsta välja. Peale selle määratakse udar kamperõliga ja seotakse pehme soojendava mähisega üles. On mäda juba tekkinud, tuleb mädaniku valmimist kiirendada, niiskesoojades mähistega, milleks kasutatakse kliide- või tangukotte. Peale abstsessi avanemist mäda hästi välja pigistada, haav leige joodise veega 2 × päevas loputada. Udara tihkestusi mõjutatakse taandarenema joodintinktuuri ja kamperõli (võrdselt) seguga või jood-joodkaali salviga, millega masseeritakse kõvenenud kohti kergelt ja korduvalt.

Sisehaigused.

Seede-elundite haigused

voivad esineda kogu seedekanali osades alates suuga ja lõppedes pärasoolega. Nende all kannatavad peamiselt nõrgad ja hellitatud taakoerad.

Suu limaskesta põletiku põhjuseks on koertel hambavahetus, -kivindid, mädanavad hambad, võõrkehade vigastused, skorbuut ja mitmed nakkushaigused ning mürgistused. Haiguse tunnuseks on pikaldane, ettevaatlik söömine, rohke süljeeritus, sülg sisaldab vahel verd, igemete tugev punetus ja paistetuse. Karioossete hammaste ja mädanavate haavandite korral vastik, tugev lehk suust.

R a v i. Hambakivind ära kratsida, lahtised ja karioossed hambad välja tõmmata. Esinevad mädanavad haavandid, tuleb neid põrgukiviga peitsida. Suud loputatakse 1% maarjajäälahusega või

kummeliteega. Igemeid määratakse tanniin-glütseriiniga (1:5). Söök olgu toitev, poolvedel.

Mao- ja soolekatarr ning põletik — *gastroenteritis*. Põhjused on rikkiläänud või raskeltseeduv ühekülgne sööt, liigsöötmine, liikumise puudus, mürgistused, infektsioonhaigused, võõrkehad ning parasiidid.

Haiguse nähud: oksendus, suurenenud janu, isutus, loidus, sageli suust halb lehk ning keel on kaetud valge korruga, nina on soe ja kuiv. Kõhukinnisus vaheldub kõhulahtisusega. Põletik on talviselt ägedama kuluga kui katarr.

Ravi vältel tuleb pidada kindlat dieeti, andes ainult kergesti seeduvaid sööti, nagu tumme, lihaleent riisiga jne. Joogiks nõrka teed. Haiguse algul anda kõhulahtistajat, nagu riitsinust või väikestele, nõrkadele koortele mannaširupit. Hiljem, kui kõht on lahti, tuleb menetleda kõhukinnistajaid, kas tanniinpreparaate, tammekoore ja maarjajääpulbrit segatud võrdselt või bismuti, ja kui valud näivad olevat tugevad — doveri-pulbrit (0,1—0,3). On lahtise kõhu puhul sagedane oksendus, siis võib soole rahustuseks teha samade arstimite klistiire vähese veega, kuna sooleummistuste vastu tehtavad klistiirid olgu rohke veega ja õlised. Viimasel juhul on hea ka harilik seebine vesi.

Äge mao-soole katarr on üldiselt kergem paranema kui krooniline. Viimane oma kestva kuluga saab sageli haigele saatuslikuks. Koeri, kes põevad pikaldast seede-elundite katarri, peab söödeta-
ma 3 × päevas ja väikeste sööda-annustena.

Koolikud. Nende all mõistetakse mao-soole häireid, enamikus ummistusi, kui ka neerude, kusepõie ja maksa haigusi, mille väliseks tunnuseks on ägedad kõhuvalud. Haiged on väga rahutud, jooksevad edas-tagasi, heidavad ja tõusevad ning vaatavad sageli tagakeha suunas.

Põhjusi on koolikuiks palju: eeskätt külmetused, maosoole liigtäitumised, kuiva rooja kuhjumine soolesse rohke kondisõõmise tagajärjel, sooleparasiidid, äge gaasideteke, soolekeerd, kitsenemine võõrkehadega või kasvajatega.

Ravi oleneb põhjustest. On koolikute põhjuseks ummistus, siis anda lahtistajat ja teha leige seebivee klistiir. Keha hõõruda kamperpiiritusega ja teha sooje mähiseid. Võõrkehade puhul anda tublisti tummiseid suppe ja korduvalt mitu lusikatäit parafii-
niõli päevas. Teravate asjade korral rasvaseid ja õliseid putre. Võõrkeha läbimine soolest nõuab vahel pikemat aega, 2—3 nädalat. Kuid esineb ka õnnetuid juhte, kus võõrkeha jääb soolde kinni (korgid) ja seda ummistades põhjustab surma.

Kõhukelmepõletik (*peritonitis*) areneb kas mao-soole või teiste sise-elundite põletikust või siis seda põhjustavad välised vigastused, nagu kõhuseina läbivad haavad, põrutused, muljumised jne. Ka külmetus võib põhjustada kõhukelmepõletiku ja infektsioon-ning parasitaar-haigused. Emastel koertel areneb vahel kõhukelmepõletik peale sünnitust.

Üldine äge kõhukelmepõletik on raske ja enamasti surma toov haigus. Pikaldasel ja kohalikul kõhukelmepõletikul tekivad kõhukelme ja sooleseinte või teiste siseelundite kokkukasvamised, mille tagajärjel jääb loom pöduraks ja vahel areneb vesikõht.

H a i g u s e n ä h u d. Kehasoojus on algul kõrge, kuid hiljem langeb normaalseni või koguni alla selle. Südame tegevus väga kiire, pulss pinguli. Haige ei taha liikuda ja lamab sageli. Kõhusein on pinguli ja tundlik, seda katsudes haige oigab. Ilmneb oksendus. Sooletegevus on alguses soikus, hiljem ilmub vahel pa-sandus.

R a v i. Ümber kõhu teha sooje, niiskeid mähiseid või tärpen-tiipiiritusega (1 : 10) kõhupiirkonda kergelt hõõruda ja soojalt kinni mähkida. Sisse anda kalomeli (0,05—0,1) ja teha leigeid klistiire.

Kõhuvesitõbi e. vesikõht (*ascites*) võib areneda kõhukelmepõle-tikust, nagu ülal mainitud, kuid teda võivad põhjustada siseelun-dite, nagu maksa, neerude, kopsu ja südame vead ning tuberku-loos ja ka kasvaja-d.

T u n n u s e d. Looma kõht suureneb pikkamööda, muutub rip-puvaks, kuid katsudes pole valus ja haigel puudub ka palavik. Kordkorralt suureneb hingeldus ja vesikõhu hilises perioodis ilm-neb pundumine jalgades. Vaatamata võrdlemisi heale isule haiged lahjenevad päev-päevalt ikka rohkem ja rohkem. Nad armastavad rohkem istuda kui lamada, kusjuures eesjalad ette sirutavad. Vesi-tõbi on pikaldane ja vanadel loomad elavaliselt mitteravitav hai-gus. Ravi võib ainult noorte loomade juures tulla kõne alla.

R a v i seisab peamiselt dieedis. Sööt olgu toitev ja paks või kuiv; vedelaid söötasid mitte anda ja joogiks vett või nõrka kum-meliteed ainult niipalju, kuipalju haige hädasti janu kustutuseks vajab. Seedimise soodustamiseks anda igapäev karlsbadisoola. Muud ravivahendid määratakse selle järele, missugused elundid on häiritud.

Maksahaigustest

vaatleme **kollatõbe**, mis esineb koertel üsna sageli. Kollatõbi areneb sellest, kui sapp ei pääse soolekanali, nagu see normaalselt nõutav, vaid peatub sapijuhades, kus juures sapivärvaine satub verre ja lümf, mille tulemuseks kudede kollane värvistus.

Kollatõve põhjusteks on soolekatarr, maksapõrutused, võõrkehahad maos, mürgistused (pikriinhape) ja koeratüüfus. Enne naha kollastumist ilmneb haigel palavik, isutus, oksendus, janu ja kõhulahtisus. Roojamassid on valkjad hallid ja pehmed, kuna sapi puudumisel sooles rasvullused jäävad seedimata. Uriini värvus on tume-oranž. Haige lahjeneb ruttu, tal ilmuvad peapööritused, krambid ja muud nõrkuse tunnused. Haigus kestab 2—4 nädalat ja lõpeb enamasti surmaga.

R a v i seisab peamiselt dieedis ja rahu. Söögiks antagu tume ja piimasuppe ning värsket soolata liha. Sisse anda karlsbadi-soola vees lahustatult ja kalomeli. Ilmneb kõhulahtisus, tuleb kalomeli andmine katkestada. Selga ja kõhu piirkonda hõõrutakse tärpentini ja tinkpiiritusega (võrdselt). Vahel on hea ka sinepi-plaaster. Südamenõrkuse vastu menetletakse kohvi, eetrit ja kamp-rit. Ruum, kus haige viibib, olgu soe. Ümber keha hoitagu soo-je mähiseid.

Hingamiselundite haigused.

Hingamiselundite haigustest koeral on sagedamad ja tähtsamad ülemiste hingamisteede katarr ja kopsupõletik. Ülemisteks hingamisteedeks loetakse nina ja ta kõrvalurkeid, kurku, kõri-sõlme, kõri ja suuremaid bronhe.

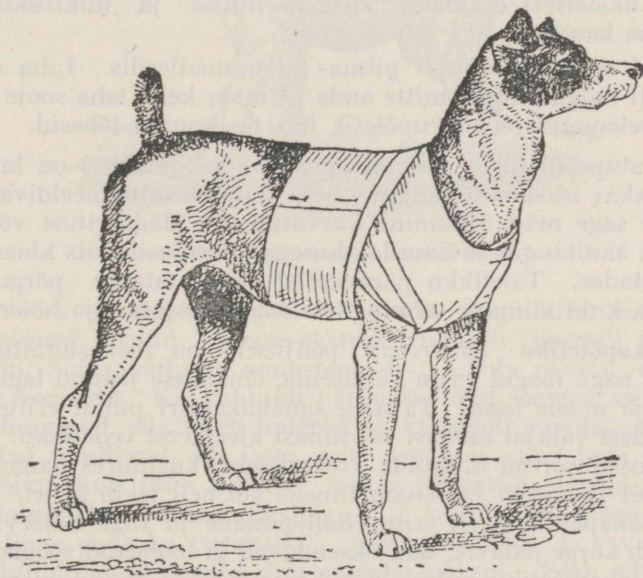
Ülemiste hingamisteede katarr põhjustavad külmetused, ärritavad ained, nagu tolm, suits ja gaasid, siis kestev haukumine ja nakkusetekitajad. Piirdub katarr ainult ninas ja selle kõrvalurkeis, on haigustunnuseks nohu. Kurgu, kõrisõlme, kõri jne. haiguse puhul seltsib sellega veel köha ja vahel ka oksendus. Kergemad juhud mööduvad mõne päevaga iseenesest, ilma et haige üldolek oleks häiritud. Raskemal juhtudel ja kui haiguse protsess laskub sügavamatesse hingamisteedesse, muutub köha sagedamaks ja raskemaks ja häiritud on ka haige üldolek. Tal tõuseb palavik ja muud sellega ühendusesolevad nähud. Eriti öösiti on kõhahood piinavad ja sagedased. Hingamisteede katarr võib vältida lühemat või pikemat aega, sageli muutudes krooniliseks. Krooniline katarr kestab nädalaid ja kuid. Olles paranenud, võib ta aga väikese põhjuse tagajärjel uuesti korduda. Vanadel koertel võime kohata sageli kevadel ja sügisel „lākaköha“, mis sooja tulekuga iseenesest möödub. Nohu võivad põhjustada ka sageli ninas ja kõrvalurkeis asetsevad parasiidid (*pentastoma taenoides*).

R a v i. Lima lahustamiseks antakse haigele kloorammooniumi 0,2. Ägeda nohu ja köha vastu on hea veeauru sissehingamine. (Inhalatsiooniks on soovitatav kummelitee või vesi mõne tilga tärpentiiniga või koguni joodtinktuuriga.) Et aur tihedam oleks,

tuleb üle haige pea ja aurava nõu laotada riie. Nina sõõrmed puhastada oliivi- või parafiinõliga. On köha väga vaevav, siis menetleda doveri-pulbrit söögisoodaga 1—2 korda päevas.

Kopsupõletik (*pneumonia*) esineb koertel üsna sageli. Ta põhjused on samad, mis ülemiste hingamisteede katarrigi puhul. Kopsupõletiku puhul haigustuvad peenikesed bronhid ja alveoolid, täitudes põletikunõrega, takistavad hingamisprotsessi.

Haigusnähud on väga märgatavad: külmavärinad, väsimus; punetavad silmad; hingeldus — haige hingab läbi lahtise suu. Haiged seisavad rohkem kui lamavad, seismisel hoiavad eesjalad laiali ja kaela ettesirutatult. Kui lamavad, siis peamiselt haigel küljel ning ise oigavad. Kopsupõletikku saadab köha, mis alguses on kuiv, lühike ja näiliselt valutekitav. Suu limaskest on kuiv ja kuum ja keel kattub valge korruga. Palavik vaheldub ja südametegevus on häiritud. Kergemal juhtudel haiged paranevad 1—2 nädala vältusel, kuid raskemal juhtudel, eriti noortel ja nõrkadel loomadel on surevuse-% suur.

Joon. 108. Rinnaside.

Ravi üldjoontes sarnleb ülemiste hingamisteede raviga. Kuna kopsupõletik on väga raske ja tüsilik haigus, on soovitatav ta esinemise puhul aegsasti asjatundjat lasta haiget järele vaadata. Pea-

legi on ta kergesti vahetatav rinna-kopsukelmepõletikuga. Kopsupõletiku puhul tuleb hügieeniliste olude ja toitluse eest suurt hoolt kanda. Söödaks olgu värske liha ja piim ning lihaleem munaga. Ruum, kus haige viibib olgu kuiv ja soe, kuid mitte kuum. Soovitatav on akent sageli lahti hoida, et värsket õhku oleks küllaldaselt. Rinna ümber panna soe mähis.

Kuse- ja suguelundite haigused.

Neerupõletikku (*nephritis*) põhjustavad mürgid, nagu arseen, fosfor, elavhõbe, tina, tärpentinõli ja tõrvpreparaadid, ja infektsioonhaigused. Neerupõletik kulgeb kas ägedalt või krooniliselt. Esimesel juhul ilmneb oksendus, tagakeha ja jalgade kangustus. Haiged urineerivad vähe või mitte sugugi. Uriin on värvuselt tumenenud, hägune ja vahel sisaldab verd. Kroonilisele neerupõletikule on iseloomustav sage ja rohke urineerimine ja haigete silmnähtav kõhnumine. Peagu samased välised haigustunnused esinevad ka põiepõletiku puhul. Täpsemalt saab neid haigusi määrata ja üksteisest eraldada kuse keemilise ja mikroskoobilise juurdluse kaudu.

Ravi seisab peamiselt piima- ja munadieedis. Liha ei tohi vähemalt haiguse algul mitte anda. Ümber keha teha sooje mähi-seid. Iseloomult on neerupõletik üks tõsisemaid tõbesid.

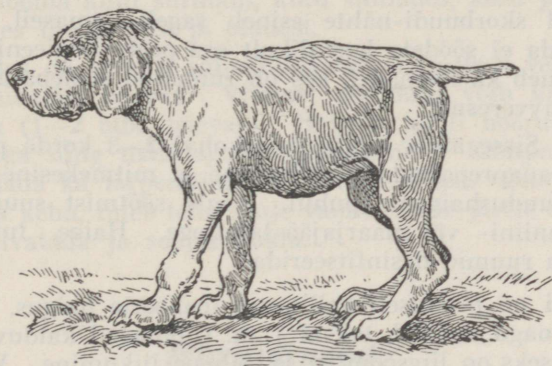
Kürvatupepõletik e. koeratripper (*balano-postitis*) on tavaline, mittenakkav isaskoorte haigus. Selle haiguse mittemeeldivaks nähuks on sage mädatilkumine kürvatupest. Mädaeritust võib vähendada äädikhapu-savimullalahusega (1 teelusikatäis klaasi veele) loputades. Täielikku paranemist saavutatakse põrgukiviga peitsides, kuid viimane toiming usaldatagu asjatundja hooleks.

Emakapõletiku (*metritis*) põhjuseks on raskesünnitus, põrutused, nagu löögid vastu kõhuseina, emakasse jäänud lagunevad looted või nende osad. Tavalise emakakatarri puhul eritub sünnitusteedest valkjat mädast või limast kleepuvat vedelikku. Emaka haigused võivad muutuda krooniliseks, kusjuures haiged väga kõhnuvad ja nad ei jää enam tiineks või neil tekib abort. Septilisel emakapõletikul on eritus hall-punane ja väga haisev; haigeil tekib kõrge palavik, nad oksendavad ja loobuvad söögist. Septilise emakapõletiku puhul võib haiget päästa ainult kiire operatsioon, nimelt infitseeritud emakas tuleb tervena kõrvaldada. Tavalist emakapõletikku ravitakse loputustega, mis nõuab aga teatud vilumust.

Ainevahetushaigused.

Inglishaigust e. rahhiiti põevad ainult noored kuni 1 aasta vanused koerad. Rahhiit tabab peamiselt ruttuvalmivaid, suurekasvuga kutsikaid. Haiguse põhjuseks on lubjavähesus või ka vitamiinide puudus organismis, mis on tekkinud ühekülgse toitluse või ka kestva, kurnava haiguse tagajärjel.

Inglishaigus areneb pikkamööda. Rahhiidilised kutsikad on flegmaatsed, nad lamavad palju, sageli kannatavad seedimisriikete all; nad väsivad ruttu, nende jalad on kuumad ja tundlikud, liigesed jalgadel jämenevad ja luud kõverduvad. Sellised kutsikad on lahjad, suur ja ripnev on vaid neil kõht. Rahhiidilistel koertel tekivad sageli ka täid ja teised nahasöödikud.

Joon. 109. Inglishaigus noorel koeral.

Raviks on eeskätt tugev, toitev sööt, nagu liha, piim, munad, pehmed kondid, linnase-ekstrakt, teravili, juurvili ja kalamaksaõli. Sööta väikeste annustena 4—5 korda päevas, olenedes kutsika vanusest. Kui rahhiidi põhjuseks olid sooleparasiidid või muud haigused, siis tuleb haigeid ka vastavalt ravida. On haigeil jalad tundlikud, siis lasta neid, seni kui jalad pole kõvenenud, võimalikult vähe liikuda. Rohke liikumise tagajärjel võivad jalaluud kõverduda. Eesjalgu, kui vajalik, sidemega õgvendada. Sisse anda ka „vitakalki“. Seesuguse hoole ja raviga kaovad rahhiidinähud paari-kolme nädala jooksul. Peab silmas pidama, et hilinevad ravi puhul olulised moondused luustikus jäävad koguks eluks (joon. 109).

Kondipõdurus e. luupehmus (*osteomalacia*) on täiskasvanud loomade haigus ning esineb koertel harvemini kui inglishaigus. Peamiseks põhjuseks on siin, nagu eelmisegi juures, organismi

lubjavaesustumine või vitamiinide puudus. Kondipõduruse puhul tekivad kergesti luumurded. R a v i nagu eelmise tõve puhul.

Skorbuut on raskemaid puudushaigusi ning areneb tõsisemate ainevahetusriikete tagajärjel. Põhjuseks oletatakse ka tundmata nakkustekitajat. Ta nähtudeks on verevalumid ja veritsevad mädahaavandid suus, mao- ja sooleseinas. Haigustunud on eriti igemed; need on paistetunud, kergesti veritsevad, hambad muutuvad liikuvaks ja kukuvad välja; suust väljub väga halba lehma ning esineb rohke sülje-eritus. Sülg sisaldab verekiude. Verine on samuti tavaliselt mädane eritus ninast. Verevalumid tekivad ka naha alla ja nahale ilmub kohati kõõmendav ektseem. Haige loobub söödast, lahjub aegamööda skeletiks, nõrgeneb ja lõpuks sureb.

Selliseid skorbuudi-nähte esineb sageli emaseil, imetajail koertel, keda ei söödeta korralikult ega peeta hügieeniliselt. See haigus areneb ka loomadel, kes on rünnatud sooleparasiitidest ja põevad kehvveresust.

R a v i. Sisse anda tammekoorekohvi 2—3 korda päevas; hiini- ja rauapreparaate. Intensiivne ja mitmekesine sööt, nagu eelmiste puudushaiguste puhul. Peale söötmist suud loputada jaheda tanniini- või maarjajää-lahusega. Haige tuleb teistest eraldada ja ruumid desinfitseerida.

Rasvtõbi on peamiselt hellitatud toakoerte haigus. Ka mõned koeratõud nagu mopsid, taksid j. m. t. omavad kalduvust rasvuda. Põhjuseks on liigsöömine ja vähene liikumine. Vahel tekib rasvumine ka pärandatava haigusena. Rasvtõbi tunnused on küllalt selged, neid pole siin vaja kirjeldada, seepärast kõneleme ravist. R a v i seisab söödanormide vähendamises. Piirata tuleb pikkamööda nii söödahulka kui söödakordi. Selle vastu tuleb pikendada igapäevaseid jalutuskäike. Looma lastagu joosta, teha harjutusi ja hüppeid, millest varem juba kõneldud. Ei tee ka halba, kui haigele seedekorrigeerimiseks antakse kord päevas karlsbadisoola.

Jooksja e. reumatismi kohta lausutakse: „Kõik tõved, mille tekke tunded, on reumatismist olenevad.“ Ehkki viimases on tublisti tõtt, esineb reumatism koeral siiski väga sageli. Ta ründab peamiselt elatanud koeri ja niiskeil aastaegadel s. o. varakevadel ja hilissügisel. Reumat põevad jahikoerad, kes peavad viludel, tuulistel ilmadel tundide viisi märgadena töötama. Ka õuekoertest põevad paljud seda haigust, eriti kui neil pole korralikku tuulevarjulist aset. Jooksja ründab kogu organismi: tase haigustuvad lihased, liigesed ja luud, närvid ja mahlakäigud.

Tunnused on ägedad valud jalgade-, kaela- ja seljalihastes. Haiged ei lase endid puudutada, valus on neil ka iga liigutus. Kõnnak on kange ja valus on söömine ning muud füsioloogilised talitused, mille tõttu reumaatilistel koertel esineb sageli kõhustumistusi ja põiehäireid. Eriti valusana näib liikumine pärast pikemat paigalolekut. Liigeste jooksja puhul paistetavad liigesed, on kuumad ja tundlikud. Kõige sagedamini haigustuvad eesjalgadel õla- ja randme ja tagajalgadel põveliiigesed. Reuma armastab väga „rännata“ ühest kohast teise, mil puhul haige lonkab kord ühte, kord teist jalga. Juhul, kui haigustuvad kõik jalad, ei suuda haige üldse liikuda. Jooksja kulgeb nii ägedalt kui krooniliselt. Esimesel juhul haigus möödub küll sageli võrdlemisi ruttu, kuid võib ka kergesti jälle korduda. Krooniline jooksja vaevab looma kuni surmani, kord vaibudes, kord jälle ägenesedes, olenedes ilmastikust ja oludest.

Raviks on eeskätt salitsüülnaatrium (5:100,0 veele) 3 tee- või supilusikatäit päevas. Viimast asendada võib ka aspiriintablettidega (1—2 tabl. päevas). Haigeid kohti hõõrutagu kamperpiiritusega ning mähitagu soojalt kinni. Kamperpiiritusele võib lisandada ka tärpentiini või nuuskpiiritust. On jooksja tabanud kogu keha, tuleb teha sooje vanne, mille järele tuleb haige hoolega kuivatada ja soojas hoida.

Mürgistused.

Mürgistused on ägeda kuluga. Nende üldtunnuseks on oksendus. Viimane on organismi enesekaitse, kui talle ei ole teatav sööt vastuvõetav, siis püüab ta selle maost oksendamisega kõrvaldada. Mürgivastane abiandmine toimub järgmiste põhimõtete järgi: 1) Mürk tuleb organismist võimalikult ruttu kõrvaldada, 2) peab takistama mürgi imendumist, menetledes selleks vastavaid vastumürke. Makkusattunud mürgi eemaldatakse maoloputuste või kunstliku oksenduse abil, kui haige ise ei oksenda. Oksendust on kergem tekitada, kuna maoloputus nõuab juba teatud vilumust ja abinõusid. Okset võib põhjustada kurgukõditus seestpoolt või leige seebivee sisseandmine. Juhul, kui esiabiga on hilinetud ja mürk arvatavasti juba kaugemale, edasi soolde, pääsnud, tuleb haigele anda kõhulahtistajat ja teha klistiiri. Mürgistuse puhul on soovitatav mürgistatu anda ruttu arsti hoolde.

Sagedamaid mürgitusi on koertel arseeni-, strühniini-, fosfori-, elavhõbeda ja tinamürgistused.

Arseenikut saavad koerad rotimürgist, värvidest, või medika-
mentidest. Nähud: suur janu, oksendus, suured valud sees, süda-
menõrkus, krambid, eriti jäsemete lihastes. Loomad on väga
rahutud, seisavad küürus, oigavad valjusti, küsetus, kuid kõhu-
lahtisus ja roe sisaldab sageli verd. Hingamine on raskendatud.
Hiljem ilmuvad verevalumid silmadesse ja igemetele. Intensiiv-
roosaks värvub ka nahk ning tas arenevad verised haavandid.
Haiged surevad kas mõne tunni või mõne päeva jooksul.

Ravi. Kui haige ise ei oksenda, anda oksekivi 0,1—0,3
suhkruga ja rohke veega. Sisse anda vastumürgina põletatud
magneesiat 1 supilusikatäis klaasi veele, millest anda lusikaga
iga 10 min. järele, kuni krambid vaibuvad. Põletatud magneesiat
võib menetleda koos ka apteegis müüdava „arseeni vastumürgiga“.
Kui haige ise ei joo, siis anda talle lusikaga rõõska piima. Õlid
ja rasvad on arseeni-mürgistuse puhul keelatud.

Strühniini-mürgistus on väga tüüpiline: loom langeb maha,
kangestub ja lamab väljasirutatud jäsemetega, kuid iga väiksem
puudutus kutsub tal krambad esile. Üldpilt sarnleb väga kan-
gestustõvega. Mürgistatu lämbub mõne tunni jooksul.

Ravi. Oksele ajada. Vastumürgiks tanniini 1—2 teel. klaasi
veega, joodtinktuuri 5—10 tilka piimaga. Krampide vaigistuseks
kloraalhüdraadi klistiir, 1—2 g kloraalhüdraati 50—100 g veele,
millele keevas vees limastatud kummi-araabikumi lisatakse.
Sisse hingata lasta eetrit. Välise ärrituste eest hoida. Soovita-
tav haige paigutada pimedasse, vaiksesse ruumi, et krambihood
lõdveneksid ja haige ei lämbuks.

Fosfori-mürgistuse (kollane f.) tunnuseks on okse küüslaugu
haisuga. Haiged oigavad ja värisevad, hingamine ja neelamine
on raskendatud. Kõnnak poolhalvatud. Verejooks ninast ja
maost ja kõhulahtisus väga äge. Haiged surevad mõne tunni
jooksul, vahel võivad sellised nähud kesta paar-kolm päeva.

Ravi. Oksele ajada, milleks kohane vasevitriool. Sisse an-
takse ka kaaliumpermanganaadi lahust (paras lilla värvus), vesi-
niku-ülihapendit 1—2%, põletatud magneesiat 1—2 supilusika
täit klaasi veele, puhastamata tärpentini munakollasega ja valku
veega.

Keelatud on õlid, rasvad ja piim, mis fosforit lahustavad
ja seega mürgi sattumist organismi soodustavad.

Elavhõbeda-mürgistus (sublimaati, elavhõbedasalv). Nähud:
väga äge oksendus, kõhulahtisus verrega. Suu, silmade ja päraku
ümber ilmuvad ektseemid. Haiguskulgu on äge ja krooniline.

R a v i. Oksele ajada. Sisse anda rohkesti valku (2—3 munast), piima, põletatud magneesiumi, riitsinusõli. Ei tohi anda keedusoola ja haput.

Keedusoola-mürgistus saavad koerad õgides suuremal määral soolast liha või kala või soolaseid suppe. Nähud: oksendus, suur janu, kõhulahtisus, sagedane urineerimine, vahel haiged purevad ise endid, hiljem krambid ja jäsemete halvatus, mistõttu keedusoola-mürgistuse nähud sarnlevad ka marutaudiga.

R a v i k s anda juua palju vett limaste ja õliste keedistega.

Karboolhappe-mürgistus. Nähud: isutus, oksendus, kõhulahtisus, kõhuvalud. Uriin rohekas ja karbooli järele lehkav. Suurele ärritatavusele järgneb nõrkus, hiljem halvatus ja surm. Surm on vahel silmapilksed.

R a v i k s glaubersoola 0,5—1 teelusikatäis, hiljem magneesiumi, valku, alkoholi ja kohvi.

Tina-mürgistus (tinavalge, tinasalvid). Nähud: äge kõhuvalu ja kõhulahtisus; kroonilisel tina-mürgistusel kõhukinnisus, okse, kehverresus, liigeste muutused ja lihaste halvatused.

R a v i: oksele ajada, sisse anda valku (2—3 munavalget), piima, glaubersoola.

Infektsioonhaigused.

Marutaud.

Marutaud on nakkav haigus. Prantsuse teadlane Pasteur avastas, et marutõve tekitaja pesitseb kõige puhtamal kujul marutõveste loomade keskergukavas, s. o. pea- ja seljaajus. Pasteur oli esimene, kes hakkas marutaudivastast kaitsepookimist inimestele ja loomadele tarvitama. Enne Pasteuri avastusi oldi mitme sajandi jooksul arvamisel, et marutaud võib tekkida mitmesuguste välismõjude tõttu, nagu nälg, joogivee puudus, külmetus, kõrge soojus, rahuldamata sugutung jmt. ebausku arvamised. Marutaudi tekitaja loetakse ultraviiruste hulka, s. o. niivõrd väikeste pisikute hulka, mida tänapäevaste suurendusabinõudega ei nähta.

Kuigi marutaudi edasi anda võivad kõik marus loomad ja linnud, on ta pealevitajaks siiski koerad, olles kõige lähemas kontaktis inimestega ning omades kõige suuremaid liikumisvõimalusi. Selle taudi ärahoiu mõttes on paljudes maades imporditud koeretele pikk karanteniaeg — 6 kuud — tarvitusele võetud.

Inkubatsioon- e. lõimetusaeg on väga varieeruv, see võib kesta 2 nädalat kuni mitmed kuud pärast puremist, enne kui esimesed haigustunnused ilmnevad. See oleneb puretud kohast ja selle ulatusest. Näiteks puretud haav närviküllastel kohtadel, nagu näos ja selgroo lähedal, kiirendab haiguse arengut. Mõnede teadlaste tähelepanekute järgi olevat inkubatsiooniaeg noortel loomadel ja lastel lühem.

Marutaud on parandamatu alati surmaga lõppev tõbi. Õnneks ei haigustu kõik isikud, olgu loomad või inimesed, kes marutaudi- sest koerast puretud. Sel puhul kas marutaudi viirus puudus pu- reja süljes või ta ei sattunud verre. Viimases mõttes soovitatak- segi puretud haava mitte kohe siduda või verejooksu takistada, sest haavast nõrguva verega saaks ka nakkustekitaja eemaldatud. Vähem hädaohtlikud on samuti läbi riide puretud haavad.

Haiguse kulg. Haiguse algul on koerad loiid, kartlikud, armastavad endid peita varjulisse kohta ning ei reageeri kutsule. Nad närivad ja lakuvad puretud kohta ka siis, kui see juba kinni kasvanud. Loobuvad loomulikust toidust, kuid närivad ja neela- vad alla igasuguseid mitteseeduvaid asju, nagu kive, puid, õlgi jne. Paari päeva järele põgenevad sageli kodust ning hulguvad sihita, sattudes üsna kaugele kodukohast. Sealjuures nad avaldavad kal- dudust puremiseks, haarates igaühte, kes ette juhtub, olgu see ini- mene, loom või koguni mõni eluta asi. Hääl muutub õõnsaks hu- luvtooniliseks. Vahel pöörduvad nad koju jälle tagasi. Mõne päeva möödumisel ilmnevad halvatusnähud. Tavaliselt algab halvatus neelamislihastes. Suust ilmub rohke süljeeritus, haiged ei saa neelata, alumine lõug hakkab ripnema ning keel ripneb suust. Hiljem areneb tagumiste jäsemete ja selle järele kogu keha halvatus. Ülalkirjeldatud sümptomide puhul on marutaudi üldkes- tus 7—10 päeva kuni haiged surevad. Vahel nn. vaikse maru- taudi puhul hulkumis- ja puremistungi üldse ei esine, vaid are- neb varsti halvatus ning loomad surevad juba 3.—5. haigustus- päeval. Siit nähtub, et marutaudi kulg pole alati mitte tüüpiline ega kergesti tuntav, pealegi esineb koertel paljusid teisi halvatusi tekitavaid tõbesid, nagu peajupõletikud, peajuu parasiidid, lan- getõbi, mao-soolepõletikud ja parasiidid, võõrkehad kurgus ja nee- lus, päikese piste jne.

Et marutaud on nii inimesele kui loomadele kardetav, paran- damatu taud, siis on selle taudi ilmsiks tuleku puhul ta likvideeri- miseks maksivad sundmäärused. Kõik marutaudikahtlased loo- mad, eriti siis, kui nad on kedagi purenud, tulevad paigutada eraldi teistest kindlasse ruumi ning tuleb kohale kutsuda looma- arst. Marutaudikahtlased surnud loomad kuni arsti korräl-

duseni alal hoida. Iga isik, kes marukoerast või selle kahtlasest on puretud, peab viibimata ennast laskma Pasteuri instituudi poolt (Tartus) marutaudi vastu vaksineerida.

Koerakatk (*febris catarrhalis et nervosa infectiosa canum*).

Koerakatku, influentsat, grippi ehk šneebet tunneb ja kardab vist küll iga koerapidaja. Peale koerte tabab ta teistest koduloomist ka kasse, kuid inimestele ta pole nakkav.

Koerakatku tekitaja on avastamata, ka seda loetakse ultravii-ruste valdkonda, nagu marutaudi omagi. Et see taud levib nii soojal kui külmal maal, nii suvel kui talvel, vihjab ta tekitaja mittetundlikkusele nii külma kui sooja suhtes. Rahva seas püsinud arvamine, et koerakatku tekitab lihasöömine, ei vasta tõele. Samuti ebaõige on teine oletus, nagu koerakatku peavad põdema tingimata kõik koerad ja ainult noores eas. Nagu influentsa ei taba mitte kõiki inimesi, nii jäävad sageli puutumata koerakatku rünnakust tugeva konstitutsiooniga koerad. Samuti võivad tasse jälle haigustuda ka vanemad, seda taudi varemalt põdemata koerad.

Haiguse kulg. Koerakatk pole iseenesest sugugi nii kardetav ja surmav tõbi, nagu seda rahva poolt usutakse, vaid üsna ilmsüütu taud algul, seni kui pole sellega seltsinud tõsised komplikatsioonid mao-soolepõletiku, kopsupõletiku ja närvikava häirete näol. Tegelikult on koerakatk gripitaoline, ühekujuline haigus, kuna teised sümptoomid on sekundaarsed, hiljem lisanduvad komplikatsioonid.

Esimene aktuaalne koerakatku tunnus on kehasoojuse tõus, olenedes looma terviselisest seisundist ja taudi iseloomust. Haige on loid, väriseb, lamab palju ja söögitahe on minimaalne. Vahel nad ka oksendavad. Kuna silmad on haiged, siis lamavad pigemini hämaras kohas. Selline haigushoog kestab umbes paar päeva. Saab haige organism selle aja kestel taudist võitu, järgneb paranemine ühe nädala jooksul. Tõsisemal juhudel ilmub eritis silmadest ja ninast. Eritis on alguses vesine, läbipaistev, hiljem muutub aga paksuks, rohekaskollaseks, mädataoliseks. Samane eritis ninas takistab hingamist: haiged norisevad, aevastavad ning hõõruvad nina vastu maad või vastu esimesi käppi. Sellal ilmub sageli nahale — tavaliselt kubemisse ja mujale karvavaeseile kohtadele — väikesi punaseid vistrikke nn. katku ektseem. Vistrikest arenevad hiljem mädasisaldavad villid, mis lõhkevad. Lihtne koerakatk möödukski ülalkirjeldatud silmade- ning ülemiste hingeteede katarriga ja ektsanteemiga. Seltsuvad aga sellele sekundaarsed lisahaigused, muutub haigus pikaldaseks ja hädaohtlikuks. Hingeteede ja kopsude haigustumine väljendub kõhas, hin-

gelduses ja sageli kõrges palavikus. Vahel sisaldab väljahingatav õhk väga halba lehma. Mao-soolepõletik väljendub oksenduses ja kõhust kas kinni- või lahtiolekus. Väljaheited võivad isegi veriseks muutuda. Kõige tõsisemad komplikatsioonid on närvilised häired, tõmbuste, krampide või halvatuse näol.

Haiguse kulg võib olla kas äge või krooniline, olenedes komplikatsioonide iseloomust. Näiteks kopsupõletiku ja verise mao-soolepõletiku puhul võib surm juba paari päeva kestel tulla, kuna närviline katkuvorm sageli võtab kroonilise kuju, isegi eluks ajaks jäävad püsima ühed kui teised närvihäired jäsomete nõrkuse, tõmpuse või langetõve näol.

Vaatamata üle sajandi kestnud uuringuile pole koerakatku tekitajat seni lõplikult avastatud ega spetsiifilist ravivahendit leiutatud. Ravi on sümptomaatiline, s. t. ravi oleneb sellest, missugune katkuvorm esineb. On koer haigustunud: tal on palavik, külmavärinad, siis tuleb ta kohe terveist koertest eraldada, asetada sooja, vaiksesse ja õhuküllasesse ruumi ning keha ümber siduda soe mähis. Söögiks antagu talle rõõska piima, peeneks tehtud mitterasvast liha, võileiba, kaeraputru ja muid kergesti seeduvaid toite. Värske joogivesi olgu haigel alati ees. Ei söö haige haiguse algul mõned päevad, siis pole see veel kuigi hädaohtlik. Pikemaajalisel toidust loobumisel, mis haigusest kurnatud organismi veelgi nõrgestab, söödetagu haiget lusikaga, andes talle rammusat lihaleent või -ekstrakti munakollasega või linnaseekstraktiga. Ka väikesed konjaki- või veiniannused parandavad sageli söögiisu.

Peahool koerakatku ravis seisab sekundaarsete komplikatsioonide ärahoius, seepärast tuleb haigeid hoida külmetuse, väsituse ning ärrituse eest. Palaviku vastu pole algul tarvis arstimit tarvitada, sest palavik on tunnuseks, et organism ise peab võitlust tauditekitajatega. Jääb aga palavik püsima pikemaks ajaks, seega nõrgestades südame tegevust, tuleb palavikuvastaseid vahendeid menetleda, nagu *phenacetini*, *antipyriini* või *amidopyriini*. Palavikku vähendavalt ja ühtlasi seedeelundeid desinfitseerivalt toimib ka puhastatud lahjendatud soolhape: 1 supilusikatäis 1 liitri veele, millest anda 3—4 supil. päevas.

Silmakatarri ravitagu 3% boorlahuse loputustega mitu korda päevas, olenedes eritise rohkusest. Lauge võida ettevaatlikult boorvaseliiniga. Samuti puhastatagu ka nina leige boorlahusega korpdest, määratagu boorvaseliiniga ning sõormeisse tilgutatagu mõni tilk leiget oliiviõli.

Köha vastu antagu koduse vahendina leiget piima söögisoodaga mitu tee- või supilusikatäit päevas, olenedes patsiendi suurusest; samaks otstarbeks võib anda ka doveri pulbreid — 1—2 pulbrit

päevas või taani kuninga tilku 5—20 tilka korraga 3 korda päevas. Hingelduse puhul tuleks pöörduda asjatundja poole nõuküsimisega, kuna siis on tegemist kas kopsuõdeemi või -põletikuga.

Kannatab haige kõhukinnisuse all, antagu kergelttoimivaid lahtistajaid, nagu riitsinusõli emulsiooni, karlsbadisoola, vedelat parafiini ja kääbustõugudele mannasiirupit. Sooleummistustele on soojavee klistiir hästi mõjuv. Kõhulahtisuse vastu menetletagu, kui see kestab üle 2 päeva, tanniini 0,5—1 g või bismuti 0,1—0,5 g korraga. Rohke gaasitekke kordadel, mis on tunda soolte korinast ja puhevusest, toimib hästi söepulber. Soe mähis on alati soovitatav, nii hingamis- kui seedeelundite häirete puhul.

Närvilised häired on väga erinevad, seepärast on siin ravigi väga mitmesugune. Ärritatud oleku, tõmbuste ja krampide vastu menetletakse tavaliselt broomsoolasid samas kontsentratsioonis kui inimestelegi 1—3 korda tee- või supilusikatäis päevas. Halvatuste põhjused on väga mitmesugused, seepärast ei saa ühtegi üldist ravi soovitada, vaid seda määrab asjatundja igale patsiendile eraldi halvatuse põhjusele vastavalt. Suure nõrkuse puhul soovitatakse südame tegevuse tugevdamiseks anda patsiendile kanget oakohvi, alkoholi, kamprioli ja eetrit.

Nahaektsanteem paraneb sageli ravimatagi, omab see aga ägeda kuju või laia ulatuse, määritagu haigeid kohti dermasalviga.

Üldse on koerakatku puhul menetletud mitmeid kümneid ravimeid, enamik neist antakse apteegist välja ainult rohutähe peale. Siin loetletud vähesed vahendid, on saada apteegis vabalt, olgu koeraomanikule esimeseks teejuhatajaks juhul, kui asjatundjat loomaarsti pole kohe käepärast saadaval. Muide oleks alati soovitatav, komplikatsioonide puhul eriti, võimalikult kohe nõu küsida. Koerakatku ravis on raskuseks ka asjaolu, et selle taudi iseloom varieerub nii koha kui ka aastaaja järele. Taudi levikut soodustavad sügisesed halvad sajused ilmad ning niiske talv.

Taudi tõkestamiseks peavad kõik koerteomanikud kaasa aitama. Selleks tuleb taudi ilmnemise puhul koerte vabadust piirata. Ei tohi neid käidavamaisse kohtadesse, nagu äridesse, turule jne. kaasa võtta, ega või ka neid kogu päev vabalt tänaval hulkuda lasta. Haigeil koeril lasta mitte teha pikki väsitavaid teekondi, ega neid teistesse majadesse kaasa võtta.

Kaitse ja ravi vaktsinatsioonidega on katsetatud juba palju aastaid, eriti Inglismaal ja Venemaal. Vaktsinatsiooniks menetleti nii vaktsiini kui seerumit, pärit koerakatku põdenud loomadelt. Inglased olevat oma kaitseüstimistega enam-vähem rahul, kuna nende tarvitamisel vähenenud haigustusprotsent ja ka surmajuhud. Kuid selliseid kindlaid resultaate pole kaugeltki

saadud, nagu annavad marutaudi kaitsepookimised. Ameerika autorid soovivad koerakatku tõrjeks kõiki kutsikaid umbes 3 kuu vanuselt katkuvastase seerumiga süstida. Kuigi sellega ei saa alati taudihaigust ära hoida, suurendavat see siiski organismi enesekaitset ja vastupanu.

Koerakatku antiseerumi valmistamisest meie kodumaal ei saa vist juttugi olla, kuna selle valmistamine osutub liiga kalliks vähese tarvitajaskonna puhul ja pealegi kauemaajal seismisel nõrgenevat ta virulentsus e. toime. Kuna sageli koerakatku haigustuste arv ja surevus on kohutavalt suur — väärtuslikke tõuloomi hävib eriti palju — peaksime ka meie kaitseüstimistele mõtlema. Vastavad asjaomased asutused, mõtlen nende all eeskätt loomaravilaid, peaksid koerakatku kaitseainete impordiks vastavaid samme astuma ja välismaade katsejaamadega kontakti looma. Londoni lähedal asuva katsejaama „Mill-Hilli“ tooted oleksid võib-olla nende intensiivsete ja kestvate hulgaliste katsete tõttu vahest kõige usaldatavamad.

Terake rahva tarkusest. Rahva seas on levinud arvamine, et väävlil söötmine kutsikaile hoidvat ära šneebet. Väävel šneebet ära ei hoi, küll aga ärritab ta ohtra tarvituse korral seedeelundeid, tekitades soolepõletikku. Teine arvamine, et pärapupaunade väljapigistus tõkestavat koerakatku, ei vasta samuti tõele. Mäda pärapupaunadest pigistatakse välja ainult sellepärast, et selle kuhjumine seal takistab loomal roojamist ja valmistab kihelemist ning valu. Kolmas koerakatku ravim on pigilapp asetatud haige ninale, mis „kiskuvat“ kehast palavikku. Seda võtet kutsuksin pigemini haige piinamiseks kui ravimiseks, isegi karvata kohad võivad seeläbi looma ninale tekkida.

Koeratüüfus e. verine mao-soolepõletik (*typhus canum*).

Koeratüüfus on spetsiifiline koertehaigus. Ta tabab sagedamini vanemaid koeri. Üldiselt pole ta nii nakkav kui koerakatku. Ta tekitaja on seni avastamata. Koeratüüfust kutsutakse ka Stuttgardi koerataudiks, kuna samanimelises linnas on seda taudi massiliselt esinenud. Ta levib peamiselt kas soojal või ülemineku aastaajal, nagu sügisel ja kevadel.

Haiguse kulg on äge ja krooniline. Ägedakujuline lõpeb tavaliselt surmaga juba üsna lühikese aja, nagu 24 tunni jooksul. Haiged muutuvad kohe jõuetuks. Nad tunnevad suurt janu, oksendavad ägedasti. Okses esineb verekiude. Varsti ilmnevad ka soolepõletiku tunnused. Roe on sageli verine. Keel ja suu limaskest on kollakas ja suu lehkab nagu mahorka tubaka järele. Äge-

da koeratüüfuse puhul on surevuse % üsna suur. Vähe koeri pääseb sellest tõvest eluga.

Kroonilise tüüfuse sümptoomid on vähem intensiivsed, ülalkirjeldatule aga analoogsed. Keelel ja igemetel tekivad haisevad mädahaavad. Kehasoojus on sageli alla normi.

R a v i. Jõu tugevdamiseks antagu alkoholi, konjaki või veini näol segatult muna valgega. Hästitoimiv on kurnava oksenduse korral ka jää, kui seda väikeste kildudena mitu korda päevas suhu pistetakse. Mao-soolepõletiku puhul anda *bismuti subnitrici* ja sütt pulbrina. Ümber keha tehtagu soe mähis.

Tiisikus (*tuberculosis*).

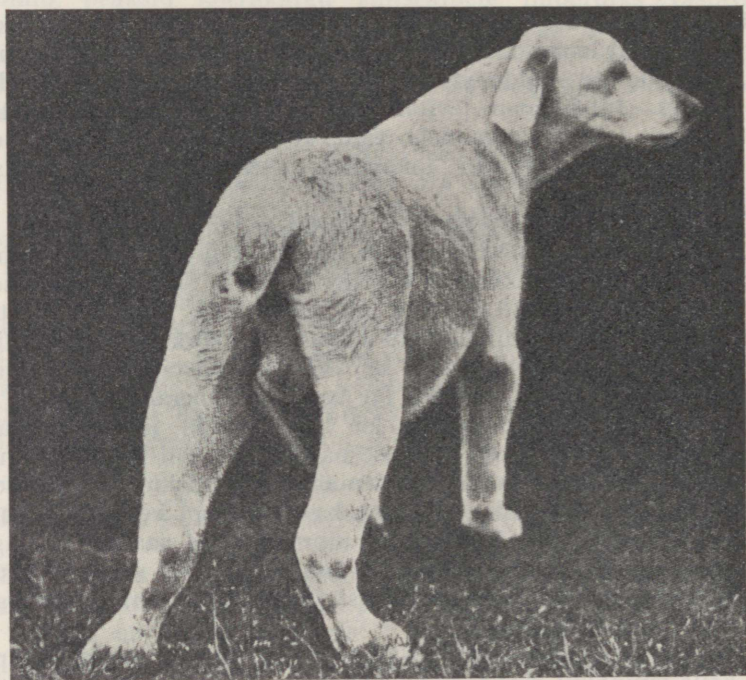
Üldises tiisikuse tõrjes on koerad jäetud peagu unustusse. Olgugi et need loomad, eriti meil Eestis, ei oma veel suurt majanduslikku tähtsust, kuid seda rohkem on neil tähtsust tervishoidlikus mõttes. Infektsiooni levitamises on tiisikuses koer hädaohtlik mitte ainult teistele loomadele, vaid ka inimestele — eriti just lastele, kellega nad kui mängukaaslased seisavad lähedases kokkupuutes.

Varemalt levinud arvamine, et koerad ei põegi tuberkuloosi, oli peamiselt rajatud eksperimentidele, nimelt tiisikuse pisikute nahalune pookimine ei tekitanud koertes tiisikust. Söötmisskatsioonid selles suhtes aga näitavad, et koer on vastuvõtlik tiisikuse suhtes. Koer infitseerub nii inimese kui loomade tuberkuloosi pisikuist. Ainult linnutiisikuse juhte pole seni koertel konstateeritud. Pere-kondades, kus esineb tiisikus, on tavaliselt koerad ja kassid ta ohvrid. Samuti esineb tiisikus ka söögimajade ja lihunikudede koertel-kassidel. Inimese tiisikuse nakkust saavad koerad peamiselt rögest e. süljest, mida nad armastavad nuuskida ja lakkuda. Infitseeruda võivad nad väga hästi ka väljaspool kodu, kuna nad hulguvad vabalt ja ei lepi sageli ainult kodust saadud söödaga. Kõik koeratõud pole tiisikuse suhtes ühtemoodi vastuvõtlikud. Vastuvõtlikumad on meil peetavaist tõugudest setterid, bulldogid ja saksa lambakoerad.

Tiisikuse tekitajaks on K o c h'i poolt avastatud tuberkuloosi pisik, kelle rünnakul moodustuvad kudedes valkjad, kõvad, juustunud sõlmed, missugused sisaldavad tiisikuse pisikuid. Tiisikus võib koeral levida kõigis elundeis. Sagedamini ründab ta siiski seede- ja hingamiselundeid.

H a i g u s e k u l g on äge ja krooniline. Äge nn. miliaartiiisikus, kus pisikud levivad kiiresti vere kaudu kogu organismis, on surmav juba mõne nädala jooksul. Raske on sel puhul haiguse põhjust kindlaks teha. Haigel esineb kogu aeg kõva palavik, mis

vihjab nakkushaigusele, kuid muud spetsiifilised tunnused puuduvad. Krooniliselt kulgev tiisikus esineb sagedamini. Selle kliiniliste tunnustena muutub söögiisu, ilmub kerge, vahelduv palavik. Haiged väsivad ruttu, lahjenevad ja hingeldavad. Kopsutiisikuse puhul ilmub varsti kuiv, kähisev köha, mis muutub aegajalt ägedamaks. Väljakõhitava röga neelavad koerad tavaliselt alla, seega ka seedeelundeid infitseerides, kui need seni veel terved olid. Vahel ilmneb samal ajal mädane, verega segatud eritis ninast. Seedeelundite haigustus toob endaga kaasa oksendamise, korratu seedimise: kõhust kinni olek vaheldub lahtiolekuga. Haiged kõhnuvad lõppudelõpuks „luuks ja nahaks“. Kõht muutub rippuvaks ja mahukaks, kuna tiisikushaigetil areneb ka vesitõbi. Vedelikku

Joon. 110. Üldine vesitõbi.

võib koguneda ka rinnaõõnde, miskorral muutub haigete hingamine õige vaevaliseks ja neil punduvad ka jäsemed. Selg on terav kui katused, silmad kilavad sügaval silmakoopais. Mahlasõlmed on suurenenud. Tiisikuse krooniline kestus on väga varieeruv, keskmiselt kestab see 6–8 kuud.

Tiisikust põdevate koerte ravi ei tohiks tulla kõne alla, kuna nad kõikjal oma eritistega, nagu sülje, tati, rooja ja uriiniga nakkust levitavad nii inimestele kui loomadele. Tervishoidlikust seisukohast on mõistlikum tiisikust põdevale koerale teha peatselt valuta lõpp.

Tuberkuloositõrje seisukohalt on soovitatav, et ühes karjaga, pealegi kui karjas esineb rohkesti tiisikust, saaksid tuberkuliniseeritud ka koerad ning siis neist hävitada kõik reageerijad.

Parasitaarsed haigused.

Meie koduloomadel, nende seas ka koertel, on hulgalisi kardetavaid loomseid vaenlasi. Need on nugalised ehk parasiidid, st. säärased olevused, kes teise looma kulul elavad. Neist tekitatud kahju on mitmesugune: ronides looma nahal põhjustavad nad kihelemist, seega looma ärritades, imedes verd ja koemahla nõrgestavad nad looma ja uuristades kanaleid nahasse, vigastavad kudesid ning avades teed mitmesuguseile nakkusttekita-jaile. Oma toksiliste ainevahetus-produktidega mürgistavad ja nõrgestavad organismi, valmistades seega jällegi soodsat pinda haigust tekitavaile pisikuile.

Üldiselt jaotatakse parasiite kahte suurde rühma: 1) välisnugalised ehk ektoparasiidid, kes peremehe nahal või nahas elutsevad, ja 2) sisenugalised ehk endoparasiidid, kes elutsevad looma siseelundeis, nagu sooles, maksas, kopsus jne.

Välisnugalised.

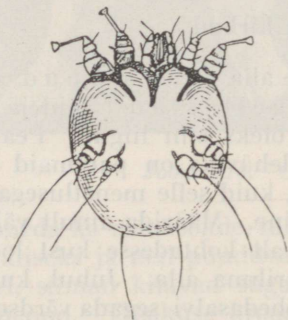
Täid ja kirbud.

Ektoparasiitidest tulevad kõne alla täid, kirbud, sügelis-lestad ja nääpsu- ehk vagellestad. Täid ja kirbud on kõigile tuntud, nende kirjeldus oleks siin liigne. Peatume vaid mõne ravivahendi juures. Täidehäviks on paremaid vahendeid elavhõbedasalv (apteegis valmis), kuid selle menetlusega peab olema ettevaatlik, sest see on mürgine. Määrida ainult vähe (umbes herneterasuurune tükike) ja õrnalt kohtadesse kust loom ei saa lakkuda, nagu kaela peale kaelarihma alla. Juhul, kui kutsikad on väga täitanud, siis võib elavhõbedasalvi segada võrdselt vaseliiniga või koldkreemiga ja mitmesse kohta seljale ja külgedele ker-

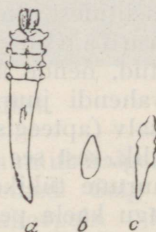
gelt määrida, kuid siis tuleb ka haigel kogu keha sidemega mähkida, et lakkumist takistada. Paar päeva peale määrimist pesta haige surnud täidest ja korpakest puhtaks. Vannivette võib lisandada vähe kreoliini või lüsooli (2%). On nahk söödikute tõttu vigastatud ja kratsitud, tuleb seda ravida. Hästitoimiv on sellisele ektseemile ja nahahaavandeile apteegis müügilolev dermasalv. Sabadilliäädikaga pesemine hävitab ka täisid. Et hävitatud saaksid ka vahepeal tingudest arenenud noored täid, tuleb ravi 1—2 korda nädalas 3—4 nädala jooksul korrata. Kirpude hävitamiseks on hea väävlimaksa (kaaliumsulfuraatum) 1% vann. Kirpe hävitatakse ka pärsia-pulbriga, mida puistatakse niisutatud karvadesse. Kirpude või täide hävitamises ei pea unustama ka ruume, kus loomad viibisid või magasid, põrandad tulevad pesta ja desinfitseerida, milleks on soodne lüsoolivesi. Peamiselt tulevad hoida põrandad puhtad tolmust ja põrandapragudesse, kui seesuguseid olemas, määrida tärpentini, et seega hävitada kirpude larve ja tõuke. Ei tee halba, kui meeles peame, et kirbud, nii inimese kui looma omad on ühe paelussi liigi — *Taenia cucumerina* — vaheperemeheks, st. neis arenevad nimetatud paelussi larvid. Kui inimene või koer larviga kirbu alla neelab, siis areneb ta sooles paeluss. Ka lakkudes lastel suud-silmi või käsi võivad koerad neile selle paelussi larvi edasi anda.

Kärnad ehk sügelised.

Sügelishaigus on nakkav. Ta tekitabjaiks on vaevalt varustamata silmale nähtavad väikesed loomakesed — sügelis- või nääpsulestad. Neid parasiite võib suurendusklaasi abil määrata. Sügelislesti on mitu liiki. Ühed uuristavad looma nahasse käike ja paljunevad neis, neid nimetatakse u u r i s t a j a i k s l e s t a d e k s. Teised elavad looma nahal ja toituvad looma verest ja mahlast.

Joon. 111. Sügelislest.

Joon. 112. Nääpsulest (a) ja ta noorkujud (b, c).

mida nad pea küljes asetseva torkeriista abil imevad, neid kutsutakse imejaiks ehk ämbliklestadeks. Kolmandad elavad naha peal, verd ega koemahla ei ime, toituvad ainult nahakõõmast, neid kutsutakse kõõmasööjaiks lestadeks. Need ärritavad nahka oma eritistega ja tekitavad kihelemist oma ronimisega. Viimased tekitavad koeral väliskõrva-põletikku.

Sügelislestad sigivad väga kiiresti. Iga sugutatud emaslest (isane sureb kohe peale kopulatsiooni, kuna emaslesta eluiga on kuivas õhus umbes 2—3 ja niiskes ümbruses 6—8 nädalat) muneb oma elujooksul 20—50 muna. Uuristajad lestad munevad omad munad nahasse uuristatud käikudesse või tunnelitesse, teised naha peale. Munadest väljuvad paari päeva jooksul larvid, kes kolme kestumise järele 14—17 päeva jooksul saavad täiskasvanuks. Nii areneb mõne kuu jooksul ühest lesta paarist tuhandeid järglasi.

Sügeliste levimine toimub sügelislestade, nende larvide ja munade edasikandmisest haigeilt terveile kas otsesel kokkupuutumisel või kaudselt kas kaelarihma, riiete või muude tarbeasjade kaudu. Ka rotid, hiired ja isegi kärbsed kandvat edasi sügelisi. Sügeliste levikut soodustab halb nahahool, puhastamata eluruum ja magamisase. Eriti vastuvõtlikud on kõhnad ja nõrgad loomad. Sügelislestad võivad küll ühelt loomaliigilt teisele üle minna, aga raskemaid haigusnähte tekitavad nad siiski peamiselt oma hariliku peremehe, st. vastava loomaliigi nahas.

Haiguse tunnused. Kärnade tundmine tõve algul on raske, kuna naha sügelemist võivad ka muud haigused põhjustada. Nagu ülal mainitud, vigastavad sügelislestad oma rünnakuga looma nahka, kuid loom ise tundes kihelemist, sügab ja kratsib ja närib end hammastega, millega naha ärritust ja vigastusi veelgi suurendab ning põletikku tekitab. Sügelislestade tegevus on öösiti ja soojas intensiivsem.

Haigetes kohtades hõrenevad karvad, nahale ilmuvad punased vistrikud, millest arenevad villid ja hiljem koorikud — kärnad. Haigus algab esmalt piiratud kohtades: sügelislestad algavad oma rünnakuga peamiselt seljast ja nääpsulestad — peast, kaelast ja esimesist jäsemeist. Ei saa kärnade levik õigel ajal, varakult tõkestatud ja haiged kohad ravitud, siis ründavad nad varsti kogu keha. Alalisest sügelemisest on loomad väga rahutud, neil kaob söögiisu, nad kõhnuvad, jäävad nõrgaks ja lõppude-lõpuks võivad ära surragi. Nääpsulestade poolt tekitatud kärnad on eriti kurnavad. See erineb sügelislestadest mitmeti. Need piklikud nugalised elutsevad karvafolliikuleis e. nääpsudes — sellest ka nende nimi — mitukümmend eksemplari koos. Nende nakkus pole ka mitte ühesugune. Infitseeritud koeraga võivad vahel terved koerad kauemat aega koos elada ilma haigeks jäämata. Sama korrapä-

ratust ta nakkusest on annud ka infektsioonikatsed. Nad tekitavad ka vähem kihelemist kui sügelislestad.

Esimeseks haiguse tunnuseks on siin karvakadu, mis algab näos, peas, kaelal ja esimestel jalgadel. Karvata kohad kattuvad kõõmaga ja hakkavad punetama. Naha haavandeisse ja karvanääpsudesse võivad sattuda mädakokid, mis nääpsulestade patogeensust suurendavad. Nahk pakseneb, areneb äge nahapõletik. Nahasse tekivad kõvad sõlmed ja suured, sügavad mädapustlid, mis täitunud lillaka verise mädaga. Mäda sisaldab massiliselt nääpsulesti igas arenguperioodis. Nääpsulestadest tekitatud kärnad on visamini ravitavad kui sügelislestade omad.

R a v i. Kärnatõbiste loomade ravimine tarvitab suurt hoolt ja tööd, sest see vältab pikemat aega. Vältus on muidugi haiguse ulatusest. Väljaarvatud kõõmasööjad lestad, kes ründavad ainult kõrvu, tuleb teiste puhul võtta ravimisele kogu looma keha.

Haigustunud loomad tulevad võimalikult terveist eraldada. Samuti peab isik, kes kärnas looma ravib, endale selleks ajaks põlde ette siduma ning pärast käed hoolega puhtaks pesema. Pikakarvalistel koertel tulevad karvad pügada ja koorikud pehmedada, hõõrudes neist kaetud kohtadesse rohelist seepi, mis paari tunni möödumisel sooja veega ära uhatakse. Kärni pehmedab ja sügelislesti hävitab ka väävlimaks — kaaliumsulfuraadi vann — 50 g 2 pange veele. Haiget võib 10—15 min. seesuguses rohuvannis lasta lamada ning hiljem seebitada ja puhtaks pesta. On karvad kuivanud, siis nahk sisse määrida mõne sügelisvastase rohuga, milleks võib soovitada järgmist: 30 g kreoliini, 30 g peruupalsamit, 60 g rohelist seepi ja 500 g piiritust. Selle linimendiga kolmel päeval kolmandik osa kehast korruga sisse hõõruda, 2—3 päeva pärast uuesti ülalmainitud vanni teha ning linimendi hõõrumist korrata kuni haiged kohad hakkavad paranema. Seesugune ravi võib kesta kuu, kaks või veel kauemgi, olenedes haiguse ulatusest ja iseloomust. Soovitatud on kärnade puhul ka nn. sügelissalvid, nagu Wilkinsoni ja Helmerichi salvid. Mõlemad sisaldavad väävlit. Väävel ise pole otse parasiitidele surmav, surmav on väävelgaas, mis väävlist tekib ning nahasse, parasiitide asulasse tungib. Kärnasalvi hõõruda õhukeselt, kuid tugevasti nahale 5—6 päeva järgimööda, siis sooja vee ja seebiga nahk puhtaks pesta ning salviravi jälle korrata.

Sama ravi on maksev ka nääpsulestade infektsiooni puhul. Neist tekitatud kärnad, nagu ülal kuulsime, on visamad paranema. Ka peab siin arstimeid sageli vahetama, kuna need parasiidid varsti ühe ja sama arstimiga kohanevad. Nääpsulestadele hävitavalt toimib salitsüülhape, mida võib menetleda järgmise seguna: salitsüülhapet 2 g, piiritust 100 g, glütseriini 20 g ja joodtinktuuri

5 g. Seesugust salitsüülpreparaadi ravi menetleda igapäev — võib ka kogu keha loomal korruga sisse hõõruda — seni kui paistetused ja nahapaksenemised hakkavad alanema, vahetevahel tehes ka kaaliumsulfuraadi vanni.

Nääpsulestadest tekitatud kärnad võivad vahel küll paraneda, kuid mõne aja järele, eriti niiskeil ja soojadel aastaaegadel, jälle korduda. See kärnatüüp on hädaohtlik peamiselt noortele loomadele.

Ravi ajal, eriti iga puhastusvanni järele, tuleb desinfitseerida ruum, kus haige viibis ja valmistada puhas magamisase. (Vt. desinfitseerimist.)

Väliskõrva sügelised ja põletik.

Väliskõrva põletikku põevad koerad üsna sageli. Sel haigusel on kaldumus korduda. Tekitajaid põhjusi on siin palju, nagu võõrkehade ja mustuse sattumine kõrva, ebanormaalne kõrvavaigu kogunemine ja kuulmekäigu ummistamine jmt., kuid üsna sageli on väliskõrva põletiku tekitajaks koeral välisparasiidid. Teatud liik parasiite — *symbiotes auriculum* — esineb kõrvas ka loomulikult, kes aga normaalses oludes ei ärrita kõrva. Seda teevad aga teised, ülalmainitud nügilised — sügelisestad. Parasiidid oma rännakuga ja eritistega ärritavad kõrvavaigunäärmeid suuremale produktsioonile ja tekitavad naha-põletikku. Vaik ja parasiitide eritised võivad kõrva kuulmekäiku ummistada, hakata lagunema ja sellest arenebki mädane väliskõrva-põletik, mis on väga visalt ravitav.

Seesuguste kõrvahäirete ärahoiuks tuleb koera kõrvu sageli kontrollida, kas ta on seest puhas, kas kuulmekäigust pole väljummas vaiku või muud eritist. Viimase ilmumise puhul kõrvast, pealegi kui kõrv seejuures tundub soojemana ja loom kõrva sageli raputab või kratsib, tuleb haiget näidata arstile, kes haiguse iseloomu kohaselt määrab ka vastava ravi. Väliskõrva-põletik pole iseendast kuigi kardetav, kui ta algul ära ravitakse, enne kui kuulmekäigu seinad deformeerunud. Hilinenult kujunevad kõrva häired alati tülikaks ja nende ravi kulukaks, ja kõigele sellele vaatamata ei saavutata sageli enam lõplikku tervistumist.

Siseparasiidid.

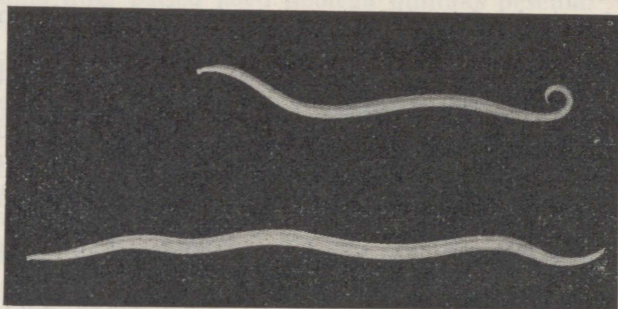
Rea välisparasiitide kõrval ründab koeri veel hulk siseparasiite, kes elutsevad loomade siseelundeis. Need kuuluvad enamasti lame- ja ümmarusside klassi. Sisenugilisi esineb koertel väga

sageli, veel sagedamini kui me seda looma välimuse ja terviselise seisundi põhjal oletada võiksime. Edukalt parasiitide levikut tõkestada ning neid hävitada saab ainult olles teadlikud nende eluviisid ja arenemiskäigus, mis iga nügilisliigile on eriline ja küllalt keeruline.

Koera tähtsamad siseparasiidid on solkmed, naaskelsaba ja paelussid.

Solkmed ehk askariidid.

Koeral on avastatud kahte liiki solkmeid: *Belascaris marginata* — suurem ja valge, *Toxascaris limbata* — vähem ja kollakas. Solkmeid kutsutakse ka nende ümmarguse keha tõttu ümmarussideks. Nende mõlemad otsad on ahenevad. Isasloom on kogult väiksem ja ta sabamine ots keerdub konksu, kuna emasloomal jääb see sirgeks. Pea on neil väike ja suus paiknevad read mikroskoobilisi hambaid.

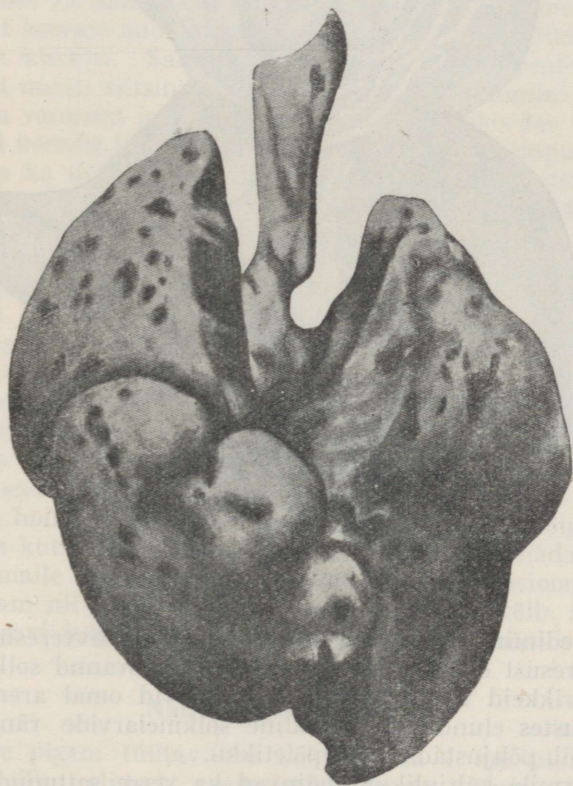

Joon. 113. Solkmed.

Solkmed elutsevad tavaliselt peensooles, kus nad vahel rändavad ka teistesse elunditesse, nagu makku, sapikäikudesse ja maksa. Maost oksendatakse neid mõnikord välja.

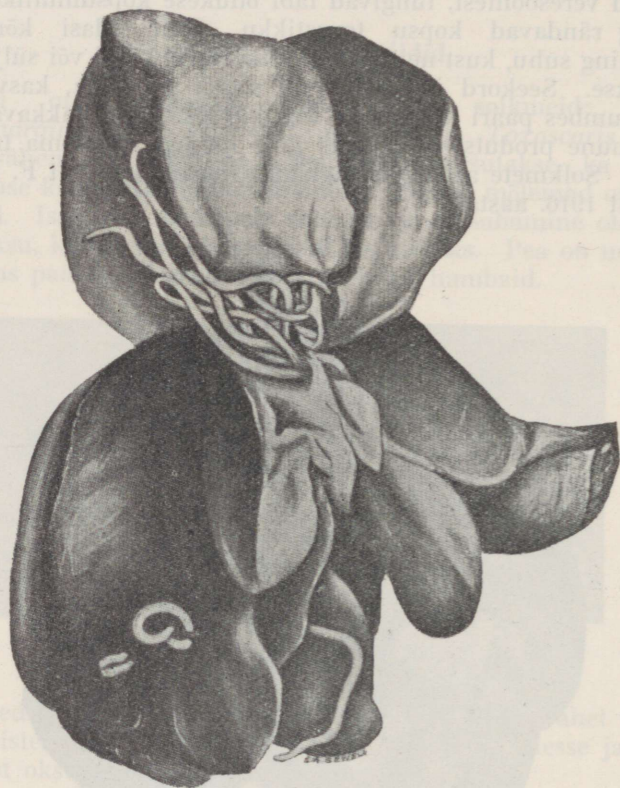
Solkmete arenemiskäik on üsna keeruline. Emasloom muneb miljoneid (umbes 60 miljonit kogu elukestel) kõvakestalisi, varustamata silmale nähtamatuid, ümmargusi, sooltesüst pruunikaks värvunud munakesi. Need munakesed pole enne välisilma sattumist mitte nakkavad. Roojaga välisilma sattunult arenevad neis soodsail elutingimustel umbes 3 nädala jooksul nakkusvõimelised larvid. Viimased on väga vastupanuvõimelised nii kuivuse kui külma ja ka mitmete kemikaalide suhtes. Nad võivad veel aastate möödumisel olla nakkusvõimelised. Solkmelarvide kurjemaid hävitajaid on kuum vesi ja üldse kuumus.

Nakatus toimub larvesisaldavate munade sissesöömisest. Sooles vabanevad larvid omast kestast, tungivad läbi sooleseina vere-soontesse ning kanduvad vereringega maksa, milleks kulub ainult mõned tunnid, sealt paari päeva järele südamesse. Vahepeal on larvid märksa suurenenud ja nad vigastavad omil rännakuil tublisti kudesid. Kopsu jõuavad larvid umbes paari nädala jooksul, väljuvad veresoontest, tungivad läbi õhukese kopsumullikeste seinana ning rändavad kopsu torustikku, sealt edasi kõrisse ja kurku ning suhu, kust neid juba teistkordselt söögi või süljega alla neelatakse. Seekord jäävad larvid sooles peatuma, kasvavad ja saavad umbes paari kuu järele suguküpseks ning hakkavad omakorda mune produtseerima, mis jälle roojaga välisilma transportitakse. Solkmete arenemisringkäik avastati inglaselt F. H. Stewart'ilt 1916. aastal.

Joon. 114. Solkmete rännakuist tekkinud vigastusi siseelundeis: kops täis haavu ja verevalumeid 19 tundi pärast infektsiooni.

Solkmeist tekitatud terviselised rikked. Kui solkmeid ei esine kehas massiliselt, siis ei põhjusta need ka tõsisemaid tervise häireid. Nende massiline esinemine võib tekitada mitmesuguseid raskeid haigusi. Solkmed toituvad sooles leiduvast toitkördist ning sooleseinast imetud verest. Vere imemine ärritab soole limaskesta, tekitab haavandeid ja põletikku, mille tulemus on

Joon. 115. Solkmed koera maksas.

korratu seedimine ja looma kõhnumine ning kehveresus. Rikkeid ja kehveresust ei tekita mitte ainult täiskasvanud solkmed sooles, vaid rikkeid tekitavad ka nende larvid omal arenemisreisil mitmesugustes elundites. Massiline solkmelarvide rännak kopsudesse võib põhjustada kopsupõletikku.

Organismile kahjulikult mõjuvad ka verre sattunud solkmete mürgised ainevahetusproduktid. Need võivad tekitada raskeid närvikava rikkeid, näiteks marutaudisarnaseid nähteid ja mitme-

suguseid naha eksanteeme. Selliste nahahaiguste korral võivad omanikud suuri summasid naha ravimite peale kulutada, kuid tagajärjed jäävad nulliks, seni kui haiguse põhjustajad mürke edasi produtseerivad.

Ülalkirjeldatu põhjal oleksid solkmeist tekitatud kliinilised haigustunnused järgmised: köha, oksendus, seederikked, muutuv söögiisu; läiketu, sassis karv, ektseem, kõhnumine, kehvreresus; halutsinatsioonid, langetõbi, halvatused ja lõpuks ka surm.

Ravi. Paremaid vahendeid solkmete vastu on santoniin. See toimib ruttu ja hästi. Aitab juba ühekordsest annusest, et soolesolevaid solkmeid eemaldada. Seejuures ei ärrita see ravim seedeelundeid ega tekita degeneratsiooni teistes elundites. Santoniini tuleb anda tühja kõhu peale, kuid selleks pole siiski vaja mitte pikka paastuaega. Et solkmeil oleks sooles vaba läbipääs, peab umbes 12 tundi s. o. ravipäeva eelõhtul — enne santonini menettlust koerale andma mõnda lahtistajat, nagu riitsinusõli. Ka võib teha klistiiri. Samuti tuleb mõned tunnid peale santonini menettlust uuesti riitsinuse annust korrata. Santoniini annus oleneb koera vanusest ja suurusest, näiteks ta ühekordne annus täiskasvanud koerale kõigub 0,01—0,05 vahel. Santoniinpulbri asemel võib anda ka ussiköömneid — 2—10 g korruga. Kutsikaile tuleb määrata täiskasvanu $\frac{1}{4}$ doos. Solkmete ravi tuleb 3—4 kuu jooksul paar korda kuus korrata, siis hävitatakse vahepeal suguküpseks valminud solkmete uus generatsioon.

Ravi juures ei tohi iialgi unustada ruumide ja magamisaseme puhastust ja desinfektsiooni. Ka peab ravitavaid endid vähemalt kord kuus vannitama, et nende karvadesse sattunud mune hävitada. Ravist pole üldse mingit kasu, kui puudub tarvilik puhtus, kui ei ole tehtud takistusi uuele infektsioonile.

Et kutsikad nisadest ei infitseeruks, tuleb emaloom igapäev harjata ja kammida ja enne poegimist kõhualust ja udarat sooja vee ning seebiga pesta. Kui ka ruum ja ase on hoitud puhtatena, siis seega hoitakse kutsikaid solkmete nakkusest. Kõige tundelikumad on kutsikad võõrutamisperioodil, s. o. 4—7 nädalani. Sellest vanemaile kutsikaile pole solkmelarvide invasioon siseelundesse enam nii kardetav. 10-kuisele kutsikale võib anda juba solkmete ravi julgesti, korrates seda kord kuus mõni aeg.

Naaskelsaba — *oxyuris*

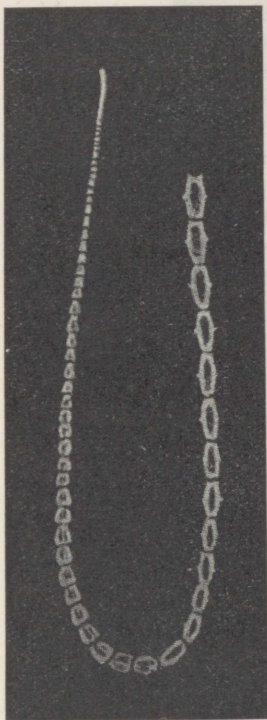
on koerale pigem tüütav kui kahjulik ca 1 cm pikkune sise-parasiit. Ta elutseb peamiselt koerte jäme- ja pärasooles. Naaskelsaba munad arenevad sarnaselt solkmete omadele, ainult nende larvid valmivad peensooles ilma

vereringis rändamata. Naaskelsaba loomulik elamu on jämesoole peapoolne osa, kus nad asetsevad pea ja jämedama kehaosaga soolelimaskestas. Mõnede teadlaste oletusel toituvad nad verest, millega põhjustavad loomal kehveresust. Nad ärritavad ka looma oma liikumisega munemisajal, kuna omad munad kinnitavad päraka ümbruses nahale, kus need koos rooja osakestega ja kõõmaga moodustavad rohekaskollakad koorikud. Loomad tundes ägedat kihelemist hõõruvad tagakeha ja saba asjade vastu ja teevad „saanisõitu“ põrandal ja lakuvad sageli pärakut.

R a v i d a klistiiridega, milleks kasutatakse nõrka äädika-, kreoliini- või tanniinilahuseid. Sisse anda santoniini, nagu solkmategi vastu.

Paelussid — cestodes

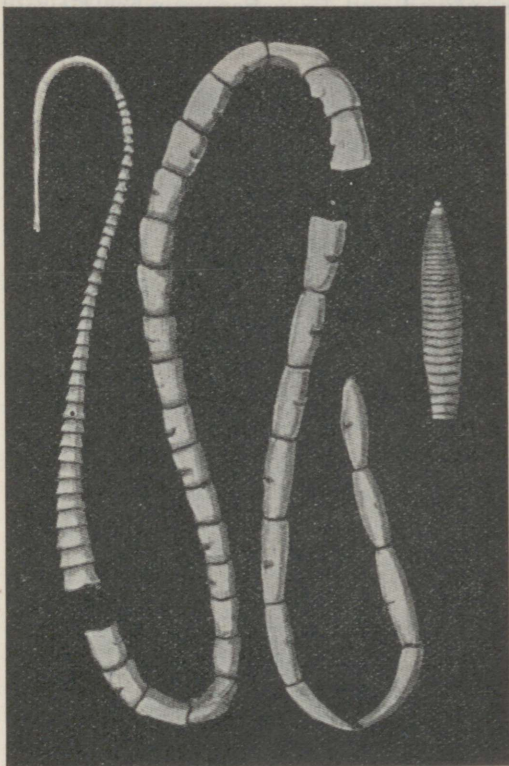
on eranditult siseparasiidid, nende munad vajavad omaks arenguks tingimata mõne teise looma organismi, nn. vaheperemeest. Välisilmas nad ei arene. Suguküpses eas elavad nad pärisperemehe peensooles. Paelussid on arenenud tüüpiliseks parasiidiks: neil puuduvad meeleorganid täielikult, samuti puudub neil ka soolestik, toitu imeb nende keha pärisperemehe soolest vaid osmootsel teel. Paelusse iseloomustab nende pikk, üksikuist, hulgalistest lülidest koosnev paelasarnane keha ja nende omapärane arenemiskäik. Üsna väike pea on varustatud iminappadega, mõnedel liikidel ka haakidega. Peale järgneb ahtake kael, mis koosneb noortest kasvavaist lülidest. Lülid valmides laienevad kord-korralt. Iga lüli sisaldab mõlemapoolsed (isas- ja emas-) suguelundid — nad on hermafrodiidid.

Joon. 116. *Taenia cucumerina*, loomulik suurus.

Suguküpsena omavad igale paelussiliigile omapäraselt hargneva munakoti, mis täidetud eostatud munadega. Paelussi viimased, lõplikult valminud lülid eralduvad aegajalt ja võivad mõni aeg täiesti iseseisvalt elada. Eraldunud lülid väljuvad soolest roojaga või lagunevad juba looma sooles. Peale lülide lagunemist vabanevad tas olevad munad. Munast kuni täiskasvanud parasiidini teeb paeluss läbi ühe või rohkem larviastmeid, seal-

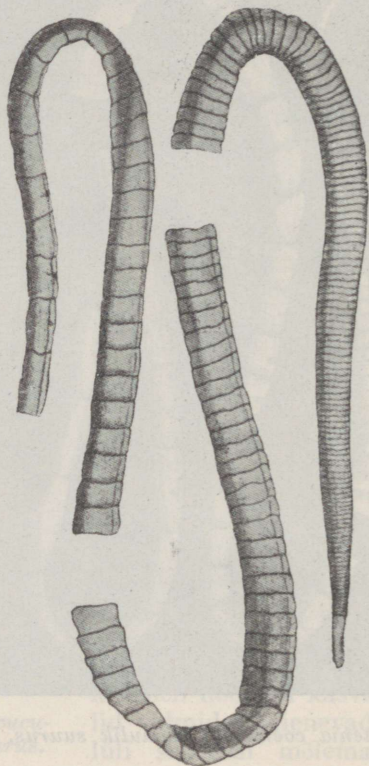
juures vahetades vaheperemehi. Munadest arenenud larvid vajavad omaks edasiarenguks tingimata mõnda teist loomaliiki vaheperemeheks. Kui näiteks koera paeluss süüakse samalt loomaliigilt, s. o. koeralt, kandub muna läbi soolekanali, infektsiooni tekitamata, uuesti välja. Igal paelussiliigil on vaheperemeheks pärisperemehest erinev loomaliik.

Joon. 117. *Taenia coenurus*, loomulik suurus. Neumann'i j.

Larvid: munast arenev larv kujutab varustamata silmale nähtamatut ümmargust põiekest, mis varustatud kolme paari haakidega. Neelatakse sellised larvid vastava vaheperemehe poolt, mis sünnib peamiselt süüda või joogiga, laguneb vaheperemehe maos larvi kest, vabanenud larv tungib aktiivselt haakide abil mao-sooleseinasse, sealt verekapillaaridesse ja vereringiga kandub edasi siseelundeisse, kesknärvikavasse ja lihastesse. Larvid jätkavad oma teekonda, kuni satuvad neile sobivasse organi või koesse, kus

siis kasvavad tangudeks rsp. põiekesteks. Igal paelussilliigil on põiekese kuju ja suurus erinev — mõni näeb neist nagu keedetud saagoterakene, teine jälle nagu väike põis. Põiekeses arenevad larvid kaotavad oma haagid, neis areneb larvipea oma varustusega. Mõnel põiekesel on mitu pead. Sellised infektsioonküpsed paelussi larvid võivad vaheperemehesse jääda aastaid muutmata. Kui neid on palju või kui neist mõni asetseb tundelises elundis, nagu peaaigus, võivad nad ka vaheperemehes tõsiseid tervise häireid, nagu lammaste pööritõbi jmt. põhjustada.

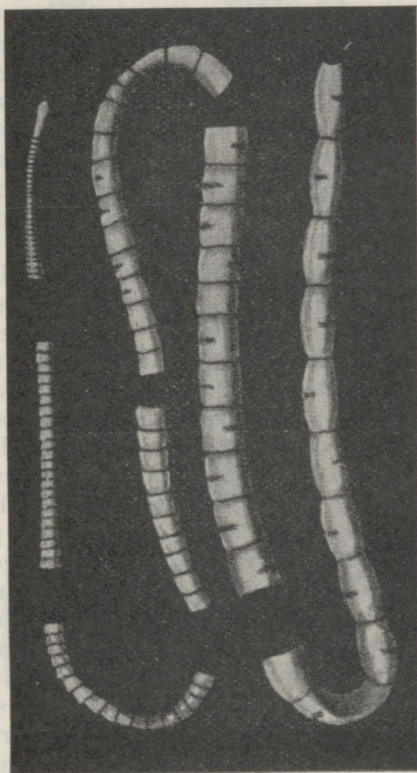

Joon. 118. *Taenia marginata*, loomulik suurus. Neumann'i j.

Infektsioon toimub passiivselt, näiteks kui koer tangus loomi või selle osi sööb, siis vabanevad paelussi larvi pead pärisperemehe maos neid ümbritsevast kattedest, kanduvad soole ning kinnituvad oma iminappadega soolelimaskestasse ja ta kaelmine osa hakkab kiiresti lüüsid produtseerima. Sellega algab paelussi

uue generatsiooni ringkäik. Järgnevas ülevaates on esitatud koera paelussid ja nende vaheperemehed:

- 1) *Taenia cucumerina* — sagedamaid koerte paelusse, ta esineb ka kassidel; pikkus 10—20 cm, laius 2 mm. Tangvorm elab koera kirbu ja täi kõhuõõnes.
- 2) *Taenia coenurus* (*Multiceps multiceps*) — 0,5—1 m pikk. Tangvorm esineb lamba ja teiste herbivooride pea- ja seljaajus. Põhjustab vaheperemehe pööritustõbe.

Joon. 119. *Taenia serrata* e. *pisiformis*, loomulik suurus. Neumann'i j.

- 3) *Taenia marginata* — 2—5 m pikk; lülid sageli laiemad kui pikad; tangvorm — *Cysticercus tenuicollis* — elab mäletsete ja sea kõhuõõnes serooskestades.
- 4) *Taenia serrata* — 0,5—2 m pikk; tang esineb kodu- ja metsjäneste kõhuõõnes.

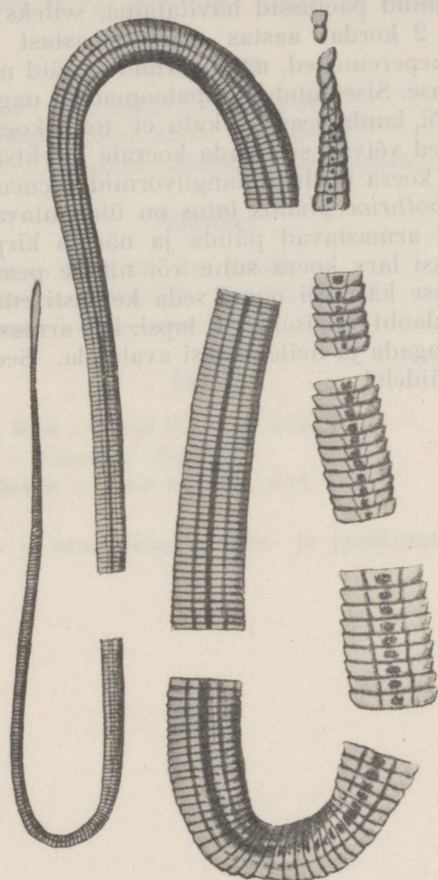
- 5) *Taenia serialis* — 1 m pikk; tangvorm elab kodu- ja mets-jänestest.
- 6) *Taenia echinococcus* — kõige väiksem paeluss — 0,5 cm pikk, koosneb ainult 3—4 lülist. Esineb tuhandete eksemplaride kaupa koera peensooles, nii et soolesein näib valgena. Tang elab taimesööjate, sea ja inimese maksas, kopsus ja teistes siseelundites.
- 7) *Dibothriocephalus latus* — 20—25 m pikk; omab kaks vaheperemeest: esimene on väike veevähk, mis teise vaheperemehe, magedavee kalade poolt ära süüakse. Kalades areneb siis laiussi teine tanguvorm, kust sattubki koera (ka inimese) organismi, kus juba paelussina elutsema jääb.

Haiguse nähud. Koer võib omas sooltes sisaldada mitmed eksemplarid ja mitu liiki paelusse, ilma et see erilisi tervise häireid tekitaks. Haiguselised nähud olenevad kantavate paelusside arvust ja liigist, samuti ka looma enese vanusest ning ta tervislikust seisundist. Noored loomad on alati tundlikumad kui täiskasvanud ja vanemad loomad. Paelussi invasiooni puhul esimeses järjekorras esinevad seedehäired, nagu oksendus, soolte korisemine, kõhulahtisus vaheldub ummistusega. Seedehäiretega käsikäes ilmuvad sageli ka närvikava rikked, nagu neid tunda õppisime solkmete puhul ning paelussi tõbi võib samuti lõppeda kehvveresusega, üldise nõrkusega ja raskel juhul ka surmaga. Sagedased nähud sel korral on ka intensiivne nahakihelemine ja ektseemid. Kulult on paelussitõbi harilikult salajane ja pikaldane, ainult üksikuil juhtudel, kui ussid soolt ummistavad, võib haigus muutuda ägedaks. Üldiselt on aga paelussid vähem hädaohtlikud kui ümmarussid. Terviserikked on alati kardetavamad, kui koer on nakatatud üheaajaliselt mõlema nügilise, s. o. lame ja ümmarussi liikidest. Noored loomad, kes nakatatud paelussidest, arenevad visalt. Neil tekkivad hammastevead, avitaminoos skorbuudi ja inglishaiguse näol. Samuti on parasiitkandvate loomade vastupanu infektsioonhaiguste, nagu koertekatku, tiisikuse jne. puhul, nõrgem.

Ravi. Arsttimeid paelussi vastu on väga palju, kuid ükski neist pole absoluutselt usaldatav. Ei tohi kunagi unustada, et mainitud ravimite liiga suured annused on mürgised. Enamik neist arsttimeist antakse ainult rohutähe vastu apteegist välja. Koduseist vahendest väärib nimetamist tärpentin, mida

Joon. 120.
Taenia echinococcus, suurendatult.
Perroncito j.

sisse anda mõne õliga, linaseemnekeedisega või šelatiinkapsleis. Annus 0,2—2 g (tilkades 2—10 tilka). Hädaohuta on ka kamalapulber — 2—10 g, andes sisse piimaga segatult või vorsti või lihaga. Paelussi ravi puhul tuleb samuti toimida, nagu kirjeldatud solkmetevastase ravi puhul, nimelt arstimit tuleb anda tühja

Joon. 121. *Dibotriocephalus latus*. Leuckart'i j.

kõhu peale ning kõhulahtistajat anda enne ja pärast rohumenetlust, ainult pärast kamala andmist pole tarvis kõhulahtistajat anda, kuna kamala on isegi lahtistava toimega.

Paelussitõve puhul haige üldtervisliku seisundi huvides on soovitatav arstilt nõu küsida, kes siis kohase rohu ja paraja annuse vastavalt looma suurusele ja vanusele määrab. Ravi tuleb

alati 1—2 nädala möödumisel korrata, sest tavaliselt esineb sooles paelusse rohkem kui üks eksemplar ja neist mõnel juhtub ikka tõrje puhul pea sisse jääma. Seni kui paelussi pea on sooles alles, kasvab tast varsti jälle uus paeluss.

Paelussi tõrje nõuab, et kõigepealt peavad munade produtseerijad, täiskasvanud paelussid hävitatama, selleks koertele menedleda vähemalt 2 korda aastas paelussivastast ravi. Hävitada sagedamad vaheperemehed, nagu kirbud ja täid ning hoida puhas koerakuut või ase. Siseelundeid tapaloomadelt, nagu maksa, kopsu, sooli, jänese või lambapead ja kalu ei tohi koertele keetmatult süüta, kuna need võivad sisaldada koerale infektsioosseid paelussi tange. Mõned koera paelussi tanguvormid *t. cucumerina*, *t. echinococcus* ja *dibothriocephalus latus* on ülekantavad ka inimesele. Näiteks koerad armastavad püüda ja närvida kirpe, jääb kirbust vabanev paelussi lary koera suhu või ninale peatuma, võib koer lakkudes inimese käsi või nägu, seda kergesti edasi anda inimesele. Selline hädaoht varitseb eriti lapsi, kes armastavad oma suutäisi koertega jagada ja neile õrnusi avaldada. Seepärast kadu nii kirpudele kui täidele!

Koerte haiguste korral pöörduda järgmiste loomaarstide poole:

Tallinnas.

1. **Dr. Arras, August** — Lennuki 1. Tel. 457-81.
2. **Dr. Herodes, Arthur** — Pikk 52—5. Tel. 469-91.
3. **Dr. Pepik, Priit** — Viimsi 51, „Harjumaa loomaravila“. Tel. 300-56.

Nõmmel.

1. **Dr. Undrits, Alar** — Põllu 12. Tel. 523-80.
2. **Dr. Vingisaar, Bruno** — Põllu 3. Tel. 523-28.
3. **Dr. Talts, Herman** — Pärnu mnt. 284.

Tartus.

1. **Prof. dr. Saral, Karl** — Vene 22. Tel. 3-19.
2. **Dr. Lind, Viiu** — Vene 22. Tel. 3-19.
3. **Dr. Tehver, Gabriele** — Vene 22. Tel. 3-19.

Teistes linnades ja maal linna-, maa- ja jaoskonna loomaarstid.